

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE
STUDIES ON TURKISH LANGUAGE
آراشدیرمه لری

ARAŞTIRMALARI
IN THE BALKANS
EDEBİYATI VE

balted

KIŞ-WINTER2021
ISSN: 2667-6699

3/1

KURUCU / Founder
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

YAYIN SAHİBİ / Owner
Doç. Dr. Atıf AKGÜN

EDİTÖR / Editor
Doç. Dr. Alpay İĞÇİ
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

İngilizce Editörü
Doç. Dr. Pinar FEDAKÂR

EDİTÖR KURULU / Editorial Board
Doç. Dr. Atıf AKGÜN
Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ
Doç. Dr. Gonca KUZAY DEMİR
Doç. Dr. Ömer AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emre ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Rabia UÇKUN
Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / Advisory Board
Prof. Dr. Agiemin BAUBEC (Bükreş Ü.)
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Alena CATOVIĆ (Saraybosna Ü.)
Prof. Dr. Arif AGO (Emekli)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırkkale Ü.)
Prof. Dr. Bülent BAYRAM (Kırklareli Ü.)
Prof. Dr. Edina SOLAK (Zenica Ü.)
Prof. Dr. Ekrem ČAUŠEVIĆ (Zagreb Ü.)
Prof. Dr. Fadil HOCA (Makedonya Vizyon Ü.)

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Ü.)
Prof. Dr. Hamdi HASAN (Emekli)
Prof. Dr. Haşim AKİF (Şumnu Ü.)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İrfan MORİNA (Priştine Ü.)
Prof. Dr. İrina SARAİVANOVA (Kliment Ohridski Ü.)
Prof. Dr. Lindita XHANARI LATIFI (Tiran Ü.)
Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (İştıp Gotse Delçev Ü.)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü.)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIĆ (Belgrad Ü.)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Mustafa İSEN
Prof. Dr. Nedret MAHMUT (Köstence Ü.)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (BAL-TAM/Kosova)
Prof. Dr. Oktay AHMED (Üsküp A. Kiril Metodiy Ü.)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ (Priştine Ü.)
Prof. Dr. Sevim PİLİÇKOVA (Emekli)
Prof. Dr. Suzana CANHASİ (Priştine Ü.)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (BAL-TAM/Kosova)
Prof. Dr. Yavuz KARTALIOĞLU (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Yusuf HAMZAOĞLU (Emekli)
Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Aktan AGO (Makedonya Halkbilim Ens.)
Doç. Dr. Atilla JORMA (Makedonya Vizyon Ü.)
Doç. Dr. Eva CSAKI (Pazmany Peter Katolik Ü.)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Priştine Ü.)
Doç. Dr. İrina DRİGA (Ukrayna Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Liubovi CİMPOEŞ (Hitit Ü.)
Doç. Dr. Meryem SALİM (Şumnu Ü.)
Doç. Dr. Nuran MALTA MUHAXHERİ (Priştine Ü.)
Doç. Dr. Ömer AKSOY (Trakya Ü.)
Doç. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ (İnönü Ü.)
Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Düzce Ü.)
Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA (Sakarya Ü.)
Doç. Dr. Sibel BAYRAM (Düzce Ü.)
Doç. Dr. Terane Turan REHİMLİ (Az. Pedagoji Ü.)
Doç. Dr. Tuba Işinsu İSEN (TOBB Ü.)
Doç. Dr. Tudora ARNAUT (Kiev Taras Şevçenko Ü.)

- Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir HAYBER (Gazi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SAÇKESEN (S. Zaim Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Albana TAHIRI (Tiran Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİR (Filibe Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÖZBAY (Gazi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Melinda BOTALIC (Tuzla Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Menent ŞÜKRİYEVA (Şumnu Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Rana GÜREL (Gazi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nevriye ÇUHADAR (Şumnu Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan GÜNEŞ (Muş Alparslan Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ozaj SULİMAN (Hatay M.Kemal Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Selma SOL (Trakya Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL (İ.Kâtip Çelebi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Vejdi HASAN (Şumnu Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KADERLİ (Hacettepe Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki GÜREL (Gazi Ü.)
Öğr. Gör. Dr. Gözde ÖZLEM (Uludağ Ü.)
Öğr. Gör. Dr. Güllü KARANFİL (İ. Aydın Ü.)
Öğr. Gör. Cuneys NURESKİ (Trakya Ü.)
Öğr. Gör. Emine HALİL (Emekli)
Öğr. Gör. Feyyaz SAĞLAM (Dokuz Eylül Ü.)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Muammer NURLU (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ (A. Kocatepe Ü.)
Doç. Dr. Tudora ARNAUT (K.Taras Şevçenko Ü.)
Doç. Dr. Osman EMİN (Üsküp A. Kiril Metodiy Ü.)
Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ (Kırklareli Ü.)
Doç. Dr. Hüseyin Baha ÖZTUNÇ (Gaziosmanpaşa Ü.)
Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Düzce Ü.)
Doç. Dr. Erol SAKALLI (Uşak Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Abidin KARASU (İ.Medeniyet Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Harun BEKİR (Filibe Ü.)
Dr. Öğr. Ü. İbrahim ÖZKAN (Afyon Kocatepe Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Mehmet Emre ÇELİK (Mostar Cemal Biyediç Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Muhammed ŞEN (Ege Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Mertcan AKAN (Ege Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Nurcihan GÜNEŞ (M. Alparslan Ü.)
Dr. Öğr. Ü. Önder SEZER (Uşak Ü.)

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında

programıyla denetlenmektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

ISSN No: 2667-6699

BALTED KURUMSAL

BALTED, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan uluslararası, hakemli bir dergidir.

CORPORATE IDENTITY

Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system.

DERGİMİZİN TARANDIĞI

İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

TÜBİTAK Ulakbim - DergiPark,
Directory of Research Journal Indexing (DRJI),
Index Copernicus, Paperity,
Ideal Online,
Asos Index, Türk Eğitim İndeksi, İSAM.

INDEXES AND DATABASES THAT OUR JOURNAL IS SCANNED

TÜBİTAK Ulakbim -DergiPark,
Directory of Research Journal Indexing (DRJI),
Index Copernicus, Paperity,
Ideal Online,
Asos Index, Türk Eğitim İndeksi, İSAM.

TASHİH VE İNDEKS TAKİBİ / Correction and Indexing
Arş. Gör. Elif ALAKUŞ

HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM / Public Relations
Ceren ÇİL

GÖRSEL TASARIM / Visual Design
Arş. Gör. Ali BALCI

DİZGİ / Typography
Ali Onur KARA

YURT DIŞI HABERLEŞME ÜYELERİ

ABD – Ali Eminov
ARNAVUTLUK – Albana Tahiri
AZERBAJCAN – Terane Turan Rehimli
BOSNA HERSEK – Samir Vildić
BULGARİSTAN – Harun Bekir
FİNLANDİYA – Okan Dahe
FRANSA – Remy Dor
GÜRCİSTAN – Makvala Kharebava
HOLLANDA – F. De Jong
İNGİLTERE – Arthur Hatto
KIBRIS - Mustafa Yeniasır
KOSOVA – Taner Güçlütürk
K.MAKEDONYA – Yıldız Şare
MACARİSTAN – Atilla Jorma
MOLDOVA – Todur Zanet
GAGAUZYERİ – Güllü Karanfil
ROMANYA - Tahsin Cemil
RUSYA – Dimitry Vasilyev
UKRAYNA – Vasili Kelioglo
YUNANİSTAN – Mümin Mümin

E-YAYIN / E-publication

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/balted>
Yayın Tarihi: 31 Ocak 2021

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü, 35100 / Bornova - İZMİR
E-posta / E-mail: balted2019@gmail.com

YAYIN POLİTİKASI

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları ve kısa adıyla *BALTED*, Balkan sahasında Türk dili ve edebiyatı konulu akademik çalışmaları, ilgili alan uzmanlarının değerlendirmesine sunmak ve yine bu alanda çalışan diğer bilim insanları ile söz konusu yayımları buluşturmayı amaçlayan uluslararası-hakemli-açık erişimli bilimsel bir dergidir. Yazar ve okuyucularından herhangi bir ücret talep etmez. Dergiye yayın başvurusunda bulunan makaleler ön kontrol aşamasında bilimsel etiğe uygunluk bakımından intihal programıyla denetlenir. Makale gönderimi DergiPark sistemi üzerinden yapılmakta ve makalelerin değerlendirme süreci DergiPark sistemi üzerinden nesnel ölçütler dikkate alınarak tamamlanmaktadır. Aday makale 15 gün içinde ön değerlendirmeye alınır. Ön değerlendirme sonrası BALTED yayın ilkelerine uymayan çalışmalar yazarlarına iade edilir. Olumlu sonuçlanan ön değerlendirme sonrasında iki hakem ataması yapılan makalenin hakemde bekleme süresi 30 gün, uzatma süresi ise 7 gündür. Hakem değerlendirmesinde bir olumlu, bir olumsuz rapor çıkması durumunda aday makalenin yayın kararı 3. hakem değerlendirmesi ve 3/2 olumlu çoğunluğun sağlanması ile verilir. Dergide yer alan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü sorumluluk yazarlarının uhdesindedir. Yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*'na aittir.

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI
STUDIES ON TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE IN THE BALKANS
دراسة اللغة والأدب التركي في البلقان

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları
Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans
Cilt 3/Sayı 1/Kış 2021 - Volume 3/Issue 1/Winter 2021

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

Muvaffak DURANLI

**Çarlık Rusya’ında Balkan Topraklarının Dil, Kültür ve Coğrafi Açından
İnceleme Çalışmaları**

*Studies of the Balkan Lands in Terms of Language, Culture, History and
Geography in Tsarist Russia*

ss-pp: 1 - 23

•

Halil KÜÇÜKLER - Aliona CURDOGLO

Perspectives of Teaching in English in Gagauzia in Moldova
Moldova Gagauzya’da İngilizce Öğretim Perspektifleri

ss-pp: 25 - 38

•

Elifnur YILDIZ YALÇINDAĞ

Üsküp’te Türkçe Eğitimi ve Türkçenin Genç Nesil Tarafından Öğrenilmesi Üzerine
On Turkish Education in Skopje and its Learning by Young Generation

ss-pp: 39 - 52

•

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI
STUDIES ON TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE IN THE BALKANS
دراسات في اللغة والأدب التركي في البلقان

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları
Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans
Cilt 3/Sayı 1/Kış 2021 - Volume 3/Issue 1/Winter 2021

İsmail Alperen BİÇER

Mehmet Behçet Perim'in Şiirlerinde Millî Kimlik ve Kültür Unsurları

The National Identity and Cultural Elements in Mehmet Behçet Perim's Poems

ss-pp: 53 - 69

Umut SOYSAL

**1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin
Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler**

*Some Observations on the Turkish Language Policy of the Ottoman Empire in Bulgaria
and Eastern Rumelia after the Berlin Treaty of 1878*

ss-pp: 71 - 105

Sema VATANSEVER

Luan Starova'nın Keçiler Dönemi Romanına Bir Bakış

A Review of Luan Starova's Novel The Time of the Goats

ss-pp: 107 - 125

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI
STUDIES ON TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE IN THE BALKANS
دراسات في اللغة والأدب التركي في البلقان

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları
Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans
Cilt 3/Sayı 1/Kış 2021 - Volume 3/Issue 1/Winter 2021

Çeviri Makale / Translated Article

L. A. POKROVSKAYA (Çev: Bülent HÜNERLİ)
Gagauzcadaki Diyalektik Sistemin Genel Özellikleri
General Features of the Dialectical System in Gagauz
ss-pp: 127 - 133

Kitap Tanıtımı / Book Reviews

Fatih ÇODAR
Balkan Türklüğü Sözlü Tarih Derlemesi: Bir Hilâl Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya...
ss-pp: 135 - 139

Mülakat / Interview

Atıf AKGÜN (Şaban M. KALKAN ile mülakat)
**Totaliter Dönemde Bulgaristan Türk Edebiyatının Filizlendiği ve Soldurulduğu Yer:
Narodna Prosveta Yayınevi'nin Türkçe Faaliyetlerinde Bilinmeyenler**
*The Establishment Where Bulgarian Turkish Literature Sprouted and Faded During the
Totalitarian Period: Unknown Things in Turkish Activities of 'Narodna Prosveta' Publishing House*
ss-pp: 141 - 154

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları
Studies on Turkish Language and Literature in the Balkans
Cilt 3/Sayı 1/Kış 2021 - Volume 3/Issue 1/Winter 2021
Editör Mektubu / Letter from the Editor

Saygıdeğer Okuyucu,

Balkanlardaki Türk dili ve edebiyatı araştırmaları alanında akademik bir ihtisas yayını olan dergimizi, üçüncü cilt ve birinci sayısıyla istifadenize sunmaktan büyük memnuniyet duymaktayız.

2020 yılında dünyayı saran Covid-19 virüsünün, başlangıçta sadece sağlık sektöründe etkili olacağı düşünülürken, kısa sürede bu etkinin eğitimden akademiye birçok sahaya yayıldığı görüldü. Mezkûr sahalara teknolojinin sirayet etme süreci de hız kazandı. BALTED (Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları) olarak bizler de hem dünyada yeni oluşan bu sürece uyum sağlamak hem de araştırma alanımız olan Balkanların birçok farklı bölgesinden değerli çalışmayı bilim ve kültür dünyasına kazandırmanın gayretini içerisinde olduk.

Daha önceki sayılarda da kararlılıkla vurguladığımız gibi, BALTED'in her aşamasında, gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında "Balkanlar'da Türk Dili ve Edebiyatı" konusunda araştırma yapanları ihtiva eden bir "katılımcılık" ilkesi benimsemektedir. Derginin, sadece editör kurulunun değil, Balkanlara akademik ilgi duyan herkesin sahipleneceği bir anlayışla yoluna devam etmesi de bir diğer hedeftir. Bütün bu hedef ve ilkelere bağlı olarak bizlere yardımcı olan/olacak her Balkan araştırmacısına şimdiden teşekkür ederiz.

Dergimizin her sayısında olduğu gibi üçüncü cilt-birinci sayısında da, Balkanlar'ın farklı bölgelerinden Türkolojinin farklı disiplinlerini ilgilendiren değerli çalışmalar yer almaktadır. Bu sayımızda; Gagauzya, K.Makedonya, Bulgaristan gibi Balkan coğrafyasının farklı bölgelerini farklı yönleriyle ele alan değerli çalışmalarımız yer almaktadır. Çarlık Rusya'sının Balkan coğrafyasına yönelik dil, kültür ve coğrafya açısından inceleme çalışmaları, Moldova-Gagauzya'da İngilizce öğretim perspektifleri, Üsküp'te Türkçe eğitimi ve Türkçenin genç nesil tarafından öğrenilmesi, 93 Harbi sonrasında Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin Türk dili politikası, Luan Starova'nın Keçiler Dönemi romanı üzerine bir inceleme, Gagauzcadaki dialektik sistemin genel özellikleri gibi konular, Balkan araştırmacısı ve meraklılarına bu sayımızda dolu dolu bir okuma alanı sunmaktadır.

Ayrıca "Bir Hilal Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya (Makedonya'dan Çanakkale'ye Yaşanmış Hikâyeler)" adlı kitabın tanıtım yazısı ile Narodna Prosveta yayınevini Türkçe faaliyetleri konusunda Bulgaristan Türk edebiyatçısı ve araştırmacısı Şaban M.Kalkan ile gerçekleştirilen bir röportaj da bu sayıda Balkan araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur.

Dergimizin bütün bu değerli çalışmalarının akademik platforma taşınmasında emekleri geçen Ali Onur KARA'ya ve Arş. Gör. Ali BALCI'ya teşekkür ederiz.

Yeni sayımızın Türklükbilim alanına katkı sunması temennisiyle...

Editör
Doç. Dr. Alpay İĞÇİ

Editör
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

Çarlık Rusya'sında Balkan Topraklarının Dil, Kültür ve Coğrafi Açından İnceleme Çalışmaları

*Studies of the Balkan Lands in Terms of Language, Culture, History and
Geography in Tsarist Russia*

Muvaffak DURANLI*

Öz

Rusya'da bilimsel araştırmaların tarihi genel olarak Rusya Bilimler Akademisi'nin kuruluş tarihi ile bağlantılı görülmektedir. I. Petro tarafından temelleri atılan Bilimler Akademisi zaman içinde bünyesindeki enstitü, araştırma birimlerini çoğaltarak günümüze ulaşmıştır. Bilimler Akademisi bünyesinde yer alan araştırma birimlerinden biri de Rus Coğrafya Derneği'dir. Dernek adını benimseyen bu kurum, temelde Rusya sınırları içinde yer alan bölgelerde çok yönlü araştırmalarla hem ülkenin politik çıkarlarına hizmet etmiş hem de her bölgenin çok yönlü (ekonomi, doğal zenginlikler, madenler, coğrafya, etnik yapı, halk bilimi) incelenmesini sağlamıştır. Kurumun bazı çalışmalarının Rusya sınırları dışında da gerçekleştiği bilinmektedir. Fakat farklı nedenlerden dolayı Balkan toprakları Rus Coğrafya Derneği'nin inceleme kapsamı dışında yer almıştır. Balkan bölgesinin ve bu bölgedeki halkların incelenme tarihi, XIX. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bu dönemde Balkan topraklarında görevli bulunan Rus diplomatlar, ilk çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Genel olarak, bu çalışmaların temel amacı Balkan topraklarındaki Hristiyan ve Slav kökenli halkların Rus okuyucusuna tanıtılmasıdır. Bu nedenle diplomat, seyyah ve gönüllüler eserlerinde, mektuplarında Balkan topraklarındaki Slav halkları ve onların yaşamı, dilleri, gelenekleri ile ilgili gözlemlere yer vermiş, Rus diplomat Konstantin Leontyev ise gözlemlerinden hareketle Balkan halklarının temsilcilerinin kahramanı olduğu edebî eserler kaleme almıştır. Makalede Balkan topraklarındaki Slav halkları üzerinde yoğunlaşan bu çalışmaların yapısı hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Slavistik, Panslavizm, Balkan, Hristiyan, Müslüman, Türk.

Abstract

The history of scientific research in Russia is considered to be related to the date of foundation of the Russian Academy of Sciences. The Academy of Sciences, founded by I. Petro, has survived to this day, increasing over time its institutes and research units. One of the research divisions of the Academy of Sciences was the Russian Geographical Society. This institution, called the association, served the political interests of the country, conducting diverse research in regions within the borders of Russia, and providing a multifaceted study of the region (economy, natural resources, minerals, geography, ethnic composition, folklore). It is known that some of the activities of this institution are carried out outside Russia. However, for various reasons, the Balkan

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, m_duranli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4529-2700

lands were not included in the scope of study of the Russian Geographical Society. The history of the Balkan region and the peoples of this region coincides with the middle of the XIX. century. Russian diplomats working in the Balkans during this period carried out the first studies. In general, the main purpose of these works is to acquaint the Russian reader with the peoples of Christian and Slavic origin in the Balkans. For this reason, diplomats, travellers and volunteers included observations of the Slavic peoples in the Balkan lands, their life, languages and traditions in their works and letters, and the Russian diplomat Konstantin Leontiev wrote literary works in which, based on his observations, representatives of the Balkan peoples acted as heroes. In this article, we will try to provide general information about these studies, focusing on the Slavic peoples in the Balkans.

Keywords: Slavistic, Pan Slavism, Balkan, Christian, Muslim, Turkish.

Giriş

Rusya'nın Balkan Politikası

Rusya'nın Balkan politikası temelde bu coğrafyada yaşayan Slav kökenli ve Hristiyan inanç sistemindeki halklarla bağlantılıdır. Özünde Pan Slavist bir ruh içeren bu politika, Rusya'nın büyüme çıkarlarına hizmet etmektedir. Araştırmacılar bu politikanın özünü oluşturan Pan Slavist teorinin gelişimini şu şekilde değerlendirmektedirler.

“Tarih boyunca Balkanlar'daki tüm Slav ırklarını bir araya toplamak ve Akdeniz'e inmek Rusya'nın en büyük amacı olmuştur. Önce kültürel bir akım olarak ortaya çıkan Pan Slavizm, 19. yüzyılda siyasi bir renk almıştır. Bu akımdan önce ise, Balkanlar'da Panortodoksluk hâkimdi. Rusya, özellikle Türk idaresinde yaşayan Ortodoksları korumayı, kendisine verilmiş kutsal bir görev olarak algılıyordu” (Aslanova, 2008, s. 1).

Gerçekte Rusya'nın Balkan politikasında etkin olan Pan Slavizmin temellerinin XVI. yüzyılda ortaya çıktığını belirten Akdes Nimet Kurat, Galip Çağ, Pan Slavizm kavramının ilk olarak Slovak yazar ve hukukçu Jan Herkel'in (1786- 1853) kullandığını belirtirler:

“Pan Slavizm kavramı ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Herkel, umumi Slav dili ile alakalı Latince kaleme aldığı eseri, “*Elementa Universalis Linguae Slavicae e Vivis Dialectis Eruta et Suis Logicae Principiis Suffulta*” da tüm Slav dillerinde ortak olarak kullanılan yaygın yapı ve kelimeler üzerinden yola çıkarak “*verus panslavismus*” (hakiki Pan Slavizm) ifadesini kullanmıştır. Herkel, Slav birliğinin sağlanmasında bilhassa kültürel alışveriş üzerinde durmuş ve bu sayede siyasi birliğinde sağlanabileceğini ifade etmiştir” (Çağ, 2008, s. 212; Kurat, 1953, s. 242).

Doğu Avrupa Slav toplumunda gelişen bu akım, zaman içinde Rusya'nın Balkan halkları ile ilgili yaklaşımında temel doktrine dönüşmüş ve bu akımın yansıması olan Slav Hayır Dernekleri ilk olarak Petersburg ve Moskova'da açılmıştır.

"Moskova Slav Komitesi ile alakalı ilk çalışmaları N. Popov (1833-1891)¹ başlattı. Popov, 1840'lı yılların sonlarına doğru içlerinde fikir adamları ve siyasetçilerin de bulunduğu bir grup arkadaşı ile beraber Balkan halklarına yardım fikrini ortaya attı. 1853 yılına gelindiğinde Popov daha etkin siyaset izleme gereğini hissetti. İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti'ne tek başına karşı koymasının zor olacağını anlayan Rusya, ilmî şahıslardan referans alan siyasetçilerin fikirleri doğrultusunda sadece Balkanlar'da değil, aynı zamanda Doğu Avrupa'da da kendisine destek bulmak amacıyla bütün Slavların bir arada olabileceği bir komite kurulması fikrini ortaya attı" (Demiroğlu, 2009, s. 146).

Moskova'da Slav Komitesi'nin kurulma hazırlıkları başlasa da ilk Slav komitesi, "1856 yılında Peterburg'da üç bayandan (Prenses G. V.Vasilçikova, Kontes P. D. Protasova ve Kontes A. D. Bludova) oluşan yardım komitesi kuruldu. Komitenin temel amacı Balkan yarımadasındaki okul ve kiliselere kitap ve dini malzeme temin etmek olarak belirlenmişti" (Nikitin, 1960, s. 27).

Daha sonra Moskova'da 1858 yılında, ardından Kiev'de 1869, Odessa'da ise 1870 yılında ardı ardına Slav Komiteleri açıldı. Araştırmacı Aleksey Aleksandroviç Popovkin, bu komitelerin, özellikle de Moskova'daki Komitenin Balkan topraklarındaki Slav halkları tarafından memnuniyetle karşılandığını ve sık sık Moskova'ya teşekkür mektupları geldiğini ve hatta Moskova Slav Komitesi üyesi tüccar İ. İ. Çetverikov'a 1869 yılında II. Derece Prens Daniil Karadağ nişanı verildiği belirtilmektedir (Popovkin, 2011, s. 271).

Panslavist doktrinin ideologlarından biri olan Niolay Yakovleviç Danilevskiy (1822- 1885), 1871 yılında Peterburg'da yayınlanan "Rusya ve Avrupa" (Rossiya i Evropa) adlı kitabında bu doktrinle ilgili düşüncelerini belirtmiş ve İstanbul'un da Slav birliğinin başkenti olması gerektiğini ileri sürmüştür:

"Tek kelime, Tsargard² Rusya'nın değil, Bütün Slav birliğinin başkenti olmalıdır" (Danilevskiy, 1991, s. 384).

¹ Nil Aleksandroviç Popov, Rus tarihçi.

² Genel olarak bu dönem kayıtlarında İstanbul adı yerine ya Konstantinopol ya da çoğunlukla Tsargrad adı kullanılmaktadır. Tsargrad adı, "tsar" (çar) ve "grad" (şehir) kelimelerinin birleşiminden gelmekte ve İstanbul, "Çarların Şehri" veya "Çarlar Şehri" olarak tanımlanmaktadır.

Balkan Çalışmalarının Başlangıcında Slavistik

Genel olarak Balkanlardaki Slav halkları ile ilgili çalışmalar Çarlık Rusya'sında Slavistik çalışmaları bünyesinde yer almıştır.

XIX. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren Peterburg Üniversitesi mezunu, eski Slavca üzerine çalışmaları ile tanınan Aleksandr Hristoforoviç Vostokov'un (1781-1864) öğrencisi Petr İvanoviç Preys (1810- 1846), Batı ve Güney Slav dilleri ile ilgilenmeye başladığı bilinmektedir. Onun Slav ülkelerinde ve daha sonra Almanya ve Avusturya'daki Slav toplulukları arasında beş yıl boyunca sürdürdüğü çalışmalardan sonra Peterburg Üniversitesi'nde açılan Slav Araştırmaları bölümünün başkanlığına 1843 yılında getirildi (Bulahov, 1978, s. 64).

Preys'in 1846 yılında ölümünden sonra bölüm başkanlığı Harkov Üniversitesi'nden gelen İzmail İvanoviç Sreznevskiy'e geçti.

İ. S. Sreznevskiy (1812- 1880), özellikle Slav dillerinin geçmişi üzerinde yoğunlaşmaya çalıştı, onun "Rus Dili ve Diğer Slav Lehçeleri Tarihi ile ilgili Düşünceler" (Mıslı Ob İstorii Russkogo Yazıka i Drugih Slavyansih Nareçiy) adlı çalışması (Peterburg, 1858, 1857) Slavistik çalışmalarına yön vermiş, ilk çalışmalardan birisidir (Bulahov, 1978, s. 68).

Balkan çalışmalarının bu ilk döneminde genel olarak üniversitelerde eski Slavca ve Balkan Slav halklarının dilleri ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar ise çalışmalarını "Eski Slavca" ya da "Kilise Slavcası" olarak tanımlanan dil üzerine yoğunlaştırmışlardır. Üniversite bünyesinde gerçekleştirilen dille ilgili bu çalışmalarda Balkan halklarının tarihi, kültürü, gelenekleri ve yaşam biçimi göz ardı edilmiştir.

Aleksandr Nikolayeviç Pıpin de XIX. yüzyılın ilk yıllarında Balkanlardaki Slav halklarına seyahatlerin yapıldığını, fakat bu seyahatnamelerin şimdi unutulmuş olduğunu ve günümüzdeki bilimsel araştırmalarda bu ilk yazılara ilgi ile bakılmadığını belirtir. Ona göre bu seyahatnamelerin ilki D. N. Bantış- Kamenskiy'e aittir (Pıpin, 1889, s. 241).

Dmitriy Nikolayeviç Bantış- Kamenskiy (1788- 1850), 1808 yılında Sırp Mitropolit Leontiy'in ricası üzerine Rusya'dan Sırbistan'a kutsal nesnelere götürme görevi ile Balkanlara seyahat etmiştir. Bantış- Kamenskiy'in Belgrad'ın ve bazı kutsal mekânların ayrıntılı tasvirini içeren bu seyahatnamesi, 1810 yılında Moskova'da yayınlanır. "Moldova, Eflak ve Sırbistan'a Seyahat" adını taşıyan bu kitap, arkadaşlara mektuplar sitilinde kaleme alınmıştır (Polienko, Srinyak, 2018, s. 224).

Kitaptaki en ilginç anlatım, bu tarihte bir isyan başlatmış olan Sırp Kara Yor-

gi'nin tasviridir. Orijinaline ulaşamadığımız bu tasviri A. N. Pıpin çalışmasında vermiş ve bu cümlelerin Bantiş- Kamenskiy'in kitabının 127- 128. sayfalarında olduğunu belirtmiştir.

“Bana söylediklerine göre, Kara Yorgi kırk yaşlarındaydı. Uzun boylu, geniş omuzluydu, yüzü uzunca idi... Saçları arkadan saç örgüsü olarak örülmüş, bütün sırtını örtmüştü... O zamanki köylüler gibi çok basit giyiniyor, her zaman iki tabanca ve büyük bir bıçak taşıyordu. Çok güzel değildi; samimiydi, sohbetle suskundu, ondan bir kelime duyamazdınız, ancak votka içerken bir dua okurdu; ne okuması ne de yazması vardı, başarılarla süslenmiş cesareti onun bütün dünyada tanınmasını ve Sırpların kumandanı olmasını sağlamıştı (Pıpin, 1889, s. 243).

Pıpin, Balkanlardaki Slav topraklarına giden diğer bir seyyahın da Vladimir Bogdanoviç Bronevskiy (1784- 1835) olduğunu belirtir³. Ona göre, gerek Bantiş-Kamanskiy gerekse de Bronevskiy duygusal nitelikte, Slav kültürüne katkı da bulunmayan iki seyyahdır ve bu nedenle çalışmaları unutulmaya mahkûmdur (Pıpin, 1889, s. 245- 246).

Biz, daha 1889 yılında yazdığı makalede bu iki seyahatnamenin de zaman aşımına uğradığını belirten akademisyen Aleksandr Nikolayeviç Pıpin'in (1833-1904) görüşlerinden hareketle bu seyahatler üzerinde durmayacağız. 1800'lü yılların ortalarında görevleri gereği Balkan topraklarında bulunan Rus diplomatların gerek dil, kültür gerekse yaşam biçimi, inanç ve gelenekler üzerinde yoğunlaşmış çalışmalarına değinmeye çalışacağız.

Balkan Çalışmalarına Temel Oluşturan Rus Elçilik Görevlileri

Rusya'da Balkan araştırmaları kurumsal düzeyde gerçekleştirilmesinden önce, bu topraklara ilgi duyan bazı Rus elçilik çalışanlarının Balkan kültürü üzerine çalıştıkları bilinmektedir. Özellikle Çarlık Rusya'sında Balkan topraklarındaki Slav halkları arasında yaptığı derleme çalışmaları ile ünlenen İvan Stepanoviç Yastrebov adı bu alanda ön planda yer almaktadır.

İvan Stepanoviç Yastrebov

27 Ocak 1839 tarihinde Tambov vilayetinde doğan Yastrebov, 1894 Ocak ayında Selanik'te vefat etmiştir. Daha çok kaynaklarda diplomat olarak anılan İvan Stepanoviç Yastrebov, İstanbul'daki Rus konsoloslğunun sekreteri olarak çalıştıktan sonra Prizren'de konsolos, Selanik'te başkonsolos görevlerini de yürürmüştür.

³ Aleksandr Nikolayeviç Pıpin'in üzerinde durduğu bu çalışma Peterburg'da 1836 yılında yayınlanmıştır. Kitabın adı “Akdeniz'de Amiral Dmitriy Nikolayeviç Senyavin'in Komutası Altında Çalışan Bir Deniz Subayının Notları” başlığını taşımaktadır.

Yastrebov'un hayatını ayrıntılı bir şekilde ele alan Terziç, Mayıs 1866 tarihinde "Sırp başkenti Prizren'de" benzer bir kurumun açılmasından sonra Yastrebov'un 1 Nisan 1870 yılında Prizren'e geldiğini belirtmektedir (Terziç, 2014, s. 127).

Onun temel çalışma konusu Osmanlı yönetimi altındaki Sırp'ların kültürü olmuştur. Onun yıllar içinde gerçekleştirdiği derlemeleri, "Prizren, İpek, Morava ve Dibre'de Türk Sırp'larının Gelenekleri ve Şarkıları" başlığı ile ilk baskısı (498 sayfa) 1886 yılında Peterburg'da yayınlanmıştır. Daha sonra eserin genişletilmiş ikinci baskısı yine Peterburg'da 1889 yılında (626 sayfa) yayınlanır.

Oldukça hacimli olan bu çalışmada şarkı metinleri dışında farklı bölgelerden derlenmiş bilmeceler (Yastrebov, 1889, s. 582-594), doğum ve ölümle ilgili gelenekler (Yastrebov, 1889: 471- 486) ve Prens Marko (Yastrebov, 1889, s. 299-311) ile ilgili destan metinleri yer almaktadır. Gerek şarkı gerekse diğer metinlerde Türkçe kelimeleri tespit etmek mümkündür. Özellikle çalışmanın son kısmında, 595-626 sayfaları arasında yer alan "Sözlük" bölümünde Türkçe kelimelerin Rusça karşılığı verilmiştir.

Yastrebov, bazı kelimelerin karşısına parantez içinde Türkçe olduklarını belirtmiştir. Politik bir yaklaşımla bazı Türkçeden Sırpçaya geçmiş kelimelere açıklama vermemiş, bazı kelimelerin de Farsça olduğunu göstermiştir. Örneğin "sedef" kelimesinin kökeninin Arapça olduğu, "sevdeli" kelimesinin ise "Türkiye Ermenicesinden" geldiği gösterilmiştir (Yastrebov, 188, s. 618), "şehir" olarak verilen kelimenin karşılığında ne Farsça ne de Türkçe olduğu belirtilmemiş, sadece anlamının "şehir" olduğu Rusça olarak verilmiştir, fakat yine aynı sayfada yer alan ve "şegrt" şeklinde yazılan kelimenin Farsça olduğu ve öğrenci anlamına geldiği belirtilmiştir (Yastrebov, 1889, s. 626).

Yastrebov, bir dilbilimci değildir. Burada bazı kelimelerin Arapça veya Farsça olduğunu belirtmesi, bazı Türkçe kelimelere de hiçbir aitlik açıklaması vermemiş olmasının temel nedeni, bu çalışmada yer alan Türkçe kelime oranını azaltmak olmalıdır.

Yazarın yıllarca süren derlemelerinin yayınlanmasının ardından Sırp kilise tarihini inceleyen "Podatsi za istoriju Srpske tsrkve" adlı çalışması 1879 yılında Belgrad'da Sırpça olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmanın ardından 1904 yılında ise yazarın "Eski Sırbistan ve Arnavutluk. Yol Notları" adlı çalışması Belgrad'da yayınlanan Sırp Kraliyet Akademisi yayın organı "Spomenik" dergisinin 41. cildinde Momçilo İvanin'in Yastrebov ve çalışmalarını tanıttığı Sırpça tanıtım yazısının (Momçilo, 1904, s. I- XI) ardından Rusça olarak yayınlanır (Terziç, 2014, s.125).

Bu çalışma Sırbistan ve Arnavutluk'u bölge bölge tanıtan bir çalışmadır. Yazar, Sırbistan bölümüne Dyakov bölgesi ile başlar. "Dyakov bölgesi bütün eski fermanlarda Altuneli olarak adlandırılmıştır. Türkler bu adı Dyakov bölgesinin fethettikleri sakinlerinden almışlardır, bu insanlar bölgede Altin adı verilen bir çiftliğe sahiptiler" (Yastrebov, 1904, s. 1).

Yastrebov'un eserinin devamında şehrin ayrıntılı tasviri yer almaktadır. "Şehir on iki mahalleye ayrılmaktadır. Hemen hemen bütün mahallelerin Türkçe adı vardır: Mula Tusufov, Hadumov, Gul mahala, Kerimov, Hacı Ömerov... Minareli 16 cami vardır; onlar içinde şehrin ortasında yer alan Adumov camisi külliye'dir, minaresiz üç cami ve on iki tekke vardır. Bu camiler içinde en eskisi, Dyakov'da ilk inşa edilen cami, yaptırının adını taşıyan Dilsiz Süleyman Efendi camisidir. 1596 yılında yaptırılmıştır..." (Yastrebov, 1904, s. 2).

Yastrebov, yeri geldikçe nüktedan bir üsluba da başvurmuştur: "Gerek şehrin gerekse köylerin iklimi sağlıklıdır. Eğer insanlar kurşundan ölmezlerse yaşlanıncaya dek yaşarlar" (Yastrebov, 1904, s. 4).

Panslavizme gönül vermiş olsa da Yastrebov eserinde tarihi gerçekleri dile getirmekten kaçınmaz. Daha sonraki sayfalarda ise bölgedeki bir manastırın camiye çevrilmediğini, manastır olarak kullanıldığını, fakat bazı yerel yöneticilerin çeşitli bahaneler ile rahipleri buradan çıkarmak istemesi ve kiliseyi yıkıp altında altın aramak istemesi üzerine Sultan Süleyman'ın 1557 tarihli bir ferman ile rahiplere dokunulmamasını emrettiğini bildirmektedir (Yastrebov, 1904, s. 7).

Yastrebov'un hem Sırbistan hem de Arnavutluk'taki belli başlı yerleşim noktalarını tanıtırken sık sık Osmanlı fermanlarına başvurması, onun bu alana hâkimiyetini ortaya koymaktadır.

İnsancıl Bir Panslavist: Nikolay Konstantinoviç Leontyev

Rus elçiliğinde görevli araştırmacılardan biri de Konstantin Nikolayeviç Leontyev'dir. 1831- 1891 yılları arasında yaşayan Leontyev, "1863 yılında Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlar. Ekim 1863'de Girit adasındaki Rus konsololuğundaki sekreterlik görevine atanır. Girit'teki bir yıllık yaşamı, yazarın edebi çalışmalarında yeni bir sayfa açar, bundan sonraki çalışmalarında Balkan halkları onun temel ilgi alanını oluşturmuştur. "Girit'ten Yazılar", "Hrizo", "Hamid ve Manoli" adlı eserler bu dönemin verimli ürünleri arasında yer almaktadır. 1864 yılında Leontyev iki yıldan daha fazla bir süre kalacağı Edirne'deki konsolosluk görevine geçti. Edirne, Konstantin Leontyev'e İstanbul'da bulunma ve buradaki kültürü daha iyi anlama imkânı da sağladı. K. N. Leontyev 1867 yılında Tulça'daki konsolos yardımcısı görevine atandı" (Duranlı, 2012, s. 479).

Konstantin Leontyev'in Türkiye'de yaşadıklarından hareketle yazdığı hikâyeler ilk olarak 1868 yılında "Türkiye'deki Hristiyanların Yaşamından" başlığı ile "Russkiy Vestnik" dergisinde yayınlanmış, daha sonra üç ciltlik kitap olarak 1876 yılında çıkmıştır (Leontyev, 1912, s. 1). Leontyev bu hikâyelerde bazen mektup bazen de düz yazı tekniğini kullanmıştır. Bu anlatılar, Leontyev'in bölge insanlarını ve onların gündelik yaşamını ne kadar iyi tanıdığını ortaya koyar. Hiçbir hikâyede Slav olsun Türk olsun, hiçbir halka karşı nefret yer almaz.

Nikolay Aleksandroviç Berdyayev (1874-1948), Leontyev'in yaratıcılığı ve görüşlerini incelediği çalışmasında Leontyev'in diplomat görevinin onun gelişiminde büyük katkısı olduğunu şu sözlerle belirtir:

"Leontyev'in Doğudaki yaşamı onun yaratıcılığı için büyük kazanımlar vermiştir. Denilebilir ki, onun en önemli eserleri Doğu'da gelişen düşünceler ve yaşanılanların etkisi altında gelişmiştir. Doğu onun ruhsal yönünü kesin olarak şekillendirmiş, politik, felsefi ve dini düşüncelerini aşırı derecede keskinleştirmiş, temelde Türkiye'deki Hristiyanların yaşamına adanmış sanatsal yaratıcılığını ayağa kaldırmıştır" (Berdyayev, 1926, s. 54-55).

Berdyayev'e göre Doğuya duyduğu sevgi onu klasik bakış açılarından da farklı kılmıştır:

"... Doğu politikasında o, onu geleneksel Panslavist bakış açısından kesin olarak ayıran, orijinal bir konum almıştır. K. Leontyev Balkanlardaki Yunanlıları ve Türkleri sevmiş, Slavları, özellikle de Bulgarları sevmemiştir" (Berdyayev, 1926 s. 61).

Leontyev'in İstanbul'da olmaktan duyduğu rahatlık ve onun Edirne sevgisi yakın arkadaşı, tarihçi ve diplomat Konstantin Arkadyeviç Gubastov (1845-1913) ile yazışmalarında ifade edilmiştir.

Leontyev, 13 Ağustos 1875 tarihinde Kudanova'dan arkadaşına yazdığı mektupta İstanbul için şu ifadeleri kullanır. "Ben şehrin kendisini, adaları, Yunanlıları... Emin olun buradaki her şeyi seviyorum. Ne Moskova ne Peterburg ne Kudanova ne de başka bir yerdeki uygun görev, hatta en iyi manastır bile beni Konstantinopol'deki kadar memnun edemez! Boğazdaki fakirlik buradaki zenginlikten daha iyidir..."⁴(http://az.lib.ru/l/leontxew_k_n/text_0700.shtml)

29 Şubat 1868 tarihinde Tulca'dan yazdığı mektupta

"Edirne'nin şiirini tam olarak anlamak için şu öğütlerimi dinleyin: 1. gecik-

⁴ Leontyev'in bu mektubu ilk olarak "Russkoe Obozrenie" dergisinin 1894 yılı Eylül sayısında yayınlanmıştır.

meden kendinize bir sevgili edinin, basit bir Bulgar kız veya Yunanlı; 2. Sık sık Türk hamamlarına gidin; 3. Zor olsa da bir Türk kadını elde etmeye çalışın; 4. Franklara dikkat etmeyin... ; 5. Sık sık Tunca kıyısında gezin ve beni hatırlayın; 6. Sultan Beyazıt camisine gidin ve orada köşkün yanındaki çayırılıkta davul sesleri eşliğinde genç Türklerin (pehlivanların) güreşini izleyin, bu harikadır!” (Konoplyantsev, 1911, s. 196-197).

Konstantin Leontyev, Türk kültürüne ve Türk aile yapısına karşı saygı duymaktadır. Ona göre, “Aile kavramının bizde zayıf olduğunu iddia ederken Tanırım ben haksız olayım! Eğer benim yanıldığımı, benim bu konuda kötümser olduğumu kanıtlayacak kesin bir istatistik varsa ben mutlu olacağım. Fakat şimdiye kadar bana bunu kanıtlayamadılar, ... Yunanlılarda, Yugoslavlarda, hatta Türklerde aile kavramının bizden daha sağlam ve daha derin olduğu konusunda ısrarcı olacağım” (Leontyev, 1875, s. 24).

Leontyev, Lev Nikolayeviç Tolstoy’un “Hacı Murat” adlı romanından sonra Türkçe bir adı Rus edebiyatına taşıyan ikinci Rus yazardır. Yazarın 1869 yılında “Russkiy Vestnik” dergisinde yayınlanan “Pembe”⁵ adlı hikâyesinde Pembe adlı Çingene kızının Arnavut soylusu Hayrettin Bey’e aşkı anlatılmaktadır. Bu hikâyede o dönem Balkan topraklarında yaşayan her halkın temsilcisini görmek mümkündür: Hayrettin’in arkadaşı Yunanlı Doktor Petropulaki, Hayrettin’in babasının ikinci karısı Yunanlı Marigo, bölge meclisindeki Çerkez kökenli Fehim Paşa, Hayrettin’in uşağı Arap Yusuf, Yahudi banker İşua.

Leontyev’in yarattığı başkahraman Hayrettin, temsil ettiği Arnavut toplumdandan farklı özellikler göstermektedir. Yazar, Hayrettin’in hayatının bir döneminde İstanbul’da eğitim almış olması, onu bulunduğu toplumdan daha farklı, daha gelişkin bir birey olmasını sağladığını ileri sürmektedir.

“Hayrettin, orada Avrupa kibarlığını öğrendi; Türkçe, Farsça ve biraz Fransızca öğrendi...” (Leontyev, 2001, s. 112).

Hikâye Hayrettin’in bir Yunanlı tarafından öldürülmesiyle sona erer. Leontyev, hikâyenin sonunda metinde geçen “çiftlik”, “devlet”, “defterdar”, “ferace”, “hanum”, “selamlık” “yaşmak”, “zaptiye” gibi sözcüklerin anlamını vermiştir (Leontyev, 2001, s. 146).

Edebî yaratıcılığında Balkan topraklarındaki halkların anlatılarından, karakterlerinden beslenen Konstantin Leontyev, Rus edebiyatına Balkan imgesini yerleştirmiş ilk Rus yazardır.

⁵ Hikâye Rusça yayının orijinalinde de “Pembe” adını taşımaktadır.

Nefret Dolu Bir Panslavist: Aleksandr Fedoroviç Gilferding

Leontyev'in insancılığından ve Yastrebov'un derleme çalışmalarındaki titizliğinden uzak olan Aleksandr Fedoroviç Gilferding (1831- 1872), Panslavist doktrini desteklemiş olmasına rağmen gerçekte Alman kökenli zaman içinde Ruslaşmış bir aileden gelmektedir. Aile, 1700'lü yıllarda Rusya'ya yerleşmiştir. Lebedev'e göre, "Gilferding'in ataları Almanya'dan, Saksonya'dan, Büyük Petro döneminde Rusya'ya gelmişlerdir. Aleksandr Gilferding'in dedeleri Yukarı Saksonyalıdır. O zamanlar Polabya Slavlarının yerleştiği bu bölge, XII. yüzyılda Almanlar tarafından silah gücüyle alınmıştı. Doğu Almanya'nın bütününde olduğu gibi, Saksonya'daki Slavların çoğunluğu da birkaç yüz yıl içinde Almanlaşmışlardı" (Lebedev, 2009, s. 5).

Bu açıklamayı vermemizin nedeni, Panslavist doktrinin savunucusu birinin Rus, daha doğrusu Slav halkından olması gerektiğini Gilferding'in çalışmalarını yayınlayanların kabul etmiş olmasıdır. Zira Gilferding soyadı, Rus soy ad sistemine uygun değildir.

Gilferding, 1856-1859 tarihleri arasında Bosna'da konsolos olarak görev yapmış ve bu topraklardaki gözlemlerinden hareketle iki çalışma kaleme almıştır. Onun bu çalışmaları Gilferding hayatta iken birkaç kez yayınlanır: "1858 Yılı Başlarında Bosna"⁶ ve daha kapsamlı olan "Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan'da Seyahat"⁷. Araştırmacı Melçakova bu iki çalışmanın 1859 yılında Sırpçaya da çevrildiğini belirtmektedir (Melçakova, 2017, s. 175).

Aynı yıl içinde iki yazı da 1859 yılında Peterburg'da yayınlanan "Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan" adlı çalışmada yer almıştır. Gilferding, adı geçen çalışmada Balkan yarımadasındaki Slav topluluklarının güncel durumu hakkında bilgi vermiş, köy, kasaba ve şehirleri tasvir etmiştir.

Gilferding'in Sırpçadan Rusçaya Yaptığı Çeviriler Sayesinde Yok Olmaktan Kurtulan Kronik/Kronikler

Bu çalışmada yer alan en ilgi çekici bölümlerden biri "1825- 1856 Bosna Kroniği" adlı bölümdür (Gilferding, 1859, s. 549- 656). Bu bölümde Gilferding, Sırp rahibe ve yazar Staka Skenderova'nın Sırpça olarak kaleme aldığı yazıyı Rusçaya çevirip yayınlamıştır.

Bu yazı ilk olarak 1859 yılında "Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan" adlı kitabının

⁶ Bu eser ilk olarak "Vestnik İmperatorsogo Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva" dergisi, 1858, c. XXIII, 69- 126'da yayınlanır.

⁷ Bu eser de ilk olarak "Zapiski Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva, 1859/11860, 13'de yayınlanır.

549- 656 sayfaları arasında, daha sonra 1873 tarihinde yayınlanan “Gilferding’in Eserleri. Bosna, Hersek ve Eski Sırbistan” adlı çalışmanın 379- 465 sayfaları arasında yer alır. Her iki yazıda da “Çevirenin Önsözü” ve Staka Skenderova’nın “Bosna Kroniği” bölümleri yer almaktadır.

Ocak 1858 yılında yazıldığı belirtilen bu kronikte geçen olayların yaşandığı bu dönemde Bosna’da Ali Paşa Rıdvanbegoviç (1783- 1851) etkin bir yöneticidir. Başlangıçta Osmanlıya sadakat göstermiş olsa da daha sonra isyan etmiş, 20 Mart 1851’de koruması olan askerlerden birinin silahının ateş alması sonucu ölmüştür (Bilge, 2008, s. 51).

Staka’nın kroniğine konu olan bu dönemin Baklanlardaki halklar için oldukça gergin bir dönem olduğu, Gayrimüslimlerin Osmanlı Ordusu’nda istihdamına ilişkin olarak Tanzimat Meclisi tarafından bir karar verildiği araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. “... Verilen kararın ilanının ardından Yanya ve Tırhala bölgelerinde bulunan Hristiyan halkın bir kısmı Yunanistan’a, Bosna’da bulunan Hristiyan halkın bir kısmı ise Avusturya’ya kaçmaya başlamış ve Niş Eyaleti’nin Sırbistan sınırına yakın bölgelerindeki Hristiyanların çoğu dağlara kaçmıştır. Devlet bunu güçlkle engelleyebilmiştir. Hükümet, Rumeli’de yaşayan on binlerce insanın topraklarını terk etmesi durumunda ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntıları göz önünde bulundurarak sınır bölgelerinde yaşayan Hristiyan halktan asker alımını durdurdu” (Çetin, Kök, 2018, s. 18).

Staka Skenderova’nın kroniğinde asker alınması, keyfi uygulamalar bir kadın duyarlılığı ile dile getirilmiştir. Sırpça orijinali kaybolan bu kronik 1976 yılında Voislav Maksimoviç ve Luka Şekara tarafından Rusçadan Sırpçaya çevrilmiş ve Sarayevo’da “Kronikler. Prokopije Çokorilo, Joanikije Pamuçina, Staka Skenderova” adıyla açıklamalarla donatılarak yayınlanmıştır (Maksimoviç, Şekara, 1976).

Eserin adından anlaşılacağı gibi, Bosnalı Sırp rahip İoanikije Pamuçina’nın Ali Paşa’nın hayatını anlattığı çalışması ve Sırp rahip Porokoj Çokorilo’nun Bosna kroniği ile ilgili çalışması da bu yayında yer almaktadır.

Pamuçina’nın çalışması ilk olarak 1856 yılında “Russkaya Beseda” adlı derginin 34- 36 sayfaları arasında “1841 Yılında Mostar’da Hristiyan Bir Kızın Yargılanması” adıyla yayınlanmıştır (Melçakova, 2020a, s. 231).

Daha sonra aynı eser “Hersek Veziri, Yöneticisi Ali Paşa Rizvanbevoviç’in Hayatı” başlığı ile Gilferding’in 1859 yayınında 473- 548, daha sonra yine Gilferding’in eserlerinin üçüncü cildinde (1873) sayfa 329- 378 arasında yayınlanmış ve eserin çevirmeninin Gilferding değil, D. Karyakin olduğu belirtilmiştir (Gilferding, 1873, s. 379).

Sırp rahip Porokoj Çokorilo'nun çalışması da ilk olarak "Russkaya Beseda" (1858) dergisinin, 93- 121 sayfaları arasında daha sonra Gilferding'in 1873 yılında toplu eserlerinin üçüncü cildinde 499- 525 sayfaları arasında yer alır.

Melçakova, bu yayının Balkanların bu bölgesi ile ilgili Rusça ilk yayın olduğunu (Melçakova, 2020b, s. 213) ve bu eserin 1830- 1850 arası bu bölge tarihi için önemli bir kaynak olduğunu belirtir (Melçakova, 2020b, s. 215).

Genel olarak Rus araştırmacı Melçakova çalışmalarında Sırp rahibe Staka Skenderova'nın Sırpça yayının kaybolduğunu (Melçakova, 2015. 153), Gilferding'in Rusçaya çevirmiş olması sayesinde eserin tekrar Sırpçaya çevrildiğini belirtmesine karşın diğer iki din adamının eserlerinin Sırpça baskılarının kaybolması veya kaybolmaması hakkında bir bilgi vermemektedir. Biz, onların eserlerinin de Rusçadan çevrilmiş olmasından dolayı, bu eserlerin kaybolmuş olduğu şekilde düşünebiliriz.

Sırp Rahibe Staka Skenderova'ya Destek Çıkan Osmanlı Yönetimi

Sırp rahibe Staka Skenderova (1830- 1891), Bosna'daki kız çocuklarının okuması için bir okul açma girişiminde bulunmuş ve bu okula destek dönemin valisi Veliudin Paşa'dan gelmiş, Ortodoks Sırp Osmanlı valisinin himayesindeki bu okula kız çocuklarını göndermek istememişlerdir (Melçakova, 2015, s. 153).

Okulun faaliyet tarihi ile ilgili bilgi karışıklığı bulunmaktadır. Bir süre sonra okulun kapandığı, daha sonra okul için rahibe Staka'nın 1862 yılında Bosna Valisi Topal Şerif Osman Paşa'dan destek aldığı, açılan okula Paşa'nın kendi kızlarını da gönderdiği belirtilmektedir (Melçakova, s. 155). Bazı kaynaklara göre Haç yolcuğu sırasında Staka'nın İstanbul'a geldiği ve Topal Şerif Osman Paşa'nın aracılığı ile Sultan Abdülaziz ile görüştüğü de bildirilmektedir (Melçakova, 2015, s. 155).

Gilferding'in Farklı Coğrafyalardaki Slavlara Bakışı

Panslavist düşüncelere sahip olan Gilferding'in farklı tarihlerde çıkan yazıları 2009 yılında "Gilferding. Rusya ve Panslavizm" adıyla düzenlenerek yayınlanmıştır. Bu çalışmada yer alan "Avusturya ve Türkiye'de Slav Halkları" (32-46)⁸ adlı bölümde Gilferding'in Slav halkları ile Rusların kardeşliği düşüncesi şu şekilde yansımıştır.

"Çarlık Rusya'sının sınırlarından batıya ve güney batıya doğru, konuşmalarını Rus'un anladığı, onların atalarıyla Rus'un atasının aynı kabileden olduğu halklar yer alır. Bu halkların çoğunluğu bizim Ortodoks inancımızdadır ve Tanrıya bizimle

⁸ Bu yazı ilk olarak 1860 yılında "Narodnoe Çtenie" dergisinde, daha sonra Gilferding'in toplu eserlerinin ikinci cildinden 1868 yılında yayınlanmıştır.

aynı dilde dua eder. Bu halklar, Rusların kardeşleridir ve Rusları kardeş gibi severler- onlara Slav denir” (Gilferding, 2009, s. 33).

Ona göre, Balkanlarda bir milyon Türk, sekiz milyon da Slav vardır... “Yabancılar bu sekiz milyonun bizlerle dostluğundan korkarlar... Fransızların, özellikle de İngiliz ve Almanların amacı bizim Türk Slavları dışlamamızdır; onlar Türk Slavların Rusya’dan medet ummayı kesmelerini isterler” (Gilferding, 2009, s. 33-34).

Gilferding’in bu sayısal verilerinin temelinde hangi araştırmanın yer aldığı bilinmemektedir. Ona göre, olması gereken sayı sekiz milyondur ve Osmanlı politikaları sonucu bu sayı azalmaktadır. O, “Türkiye’deki Sırlar ve Bulgarlar dayanılmaz bir boyunduruk altında ızdırap çekmektedirler: onlardan pek çoğu bu ızdıraplardan kurtulmak için Müslüman inancını kabul ettiler, Türk olarak yeniden doğup kendi kardeşlerinin zalimleri oldular” (Gilferding, 2009, s. 37) diyerek asimilasyon kavramını vurgulamıştır.

Daha sonra Avusturya’da ve Türkiye’de yaşayan Slavların durumunu değerlendiren Gilferding, Türkiye’deki Slavların durumunun Avusturya’daki toplumdaki daha kötü olduğunu iddia etmektedir:

“Fakat her durumda, Türkiye’deki Slavlar yıldan yıla daha ağır koşullarda yaşamaktadırlar. Gerçekte, Türkler şimdi eski gibi vahşi değiller; onlar Avrupa davranış biçimini benimsemeye başladılar, pek çoğu Fransızca öğrendi: fakat insanın ruhu aydınlanmamışsa eğitilmiş bir Avrupalının tarzı insanı iyi yapmaz, Türkün ruhu sadece aydınlanmamakla kalmamış, aynı zamanda bozulmuştur da. Eskiden onlar peygamberleri Muhammed’e inanırlardı; şimdi hiçbir şeye inanmıyorlar. Onlar eskiden vahşi, fakat saf ve iyi karakterliydi, şimdi ise saygılı, fakat sinsiy oldular. Onlar Avusturyalılarla iyi arkadaşlar, çünkü her ikisinin de ortak hesapları, Slavlara geçit vermemektir” (Gilferding, 2009, s. 44-45).

Gilferding’in çalışmalarını Panslavist teori belirgin bir şekilde etkilemiştir. Onun 1853 yılında yayınlanan Slavcanın Sankritçe ile akrabalığı tezini savunduğu çalışması, yine Bosna sonrasındaki çalışma döneminin ürünü olan üç ciltlik (1. Cilt 1894, 2. Cilt 1896, 3. Cilt 1900) Onega bölgesi destanları çalışması tamamen Rus kültürünün üstünlüğünü kanıtlama amacına hizmet etmektedir.

Panslavizmden Etkilenip Balkan Topraklarına Gelen Rus Gönüllüler

Yukarıda belirttiğimiz üç diplomat dışında aynı tarihlerde Balkanlardaki isyanlara yardımcı olmak veya herhangi bir alanda Balkan Slav toplumlarına destek vermek için Balkan topraklarına gelen Rus gönüllüler de vardır. Balkan topraklarına gelen Rus gönüllüler üzerine çalışan Sergey Anatolyeviç Koçukov, fotoğraf kayıtlarından hareketle oluşturduğu makalesinde Balkan topraklarına gönüllü

gönderilmesi ile Moskova ve Peterburg'daki Slav Yardım Komitelerinin ilgilendiğini belirtir.

“Bütün gönüllüler aynı işlemlerden geçtiler. Gitmek için Slav Yardım Komitesine dilekçe vermeleri gerekiyordu. Benzer dilekçeler yazıldı, gönüllüler oldukça alacalı bir kadro oluşturuyorlardı, büfedeki tezgâhtardan memura. Hemşire olarak çalışmak isteyen kadınlardan da pek çok dilekçe geldi” (Koçukov, 2015a, s. 389).

Nikitin, yardım komitelerinin gönüllülerin gönderilme paralarını karşıladıklarını belirtmekte ve 1 Eylül 1875'ten 22 Ekim 1876'ya kadar 742.000 ruble toplandığını ve bunun 383. 500 rublesinin gönüllülere yolluk için harcadığını belirtmektedir (Nikitin, 1960, s. 311).

Onun verilerine göre, Ekim 1876 tarihinde Balkanlara Moskova Komitesi 1176, Peterburg 816, Varşova ise 43 gönüllü göndermiştir. 1877 tarihinde ise 2552 gönüllü (646 subay ve 1806 sivil) (Nikitin, 1960, s. 319) gönderilmiştir.

Elbette bu dönemde Balkan topraklarına Rus gönüllülerin gidişini desteklemeyen gruplar da bulunmaktaydı. 1870'li yıllarda yurt dışında yayın yapan “Nabat” adlı gazete, Balkanlardaki savaşa farklı bir şekilde bakıyordu:

“Slavların isyanını onaylamak ve desteklemek çifte kötülüktür: bu davranış, halkı kan dökmeye ve ileride gerçekleşmeyecek yalan bir vaat için çocuklarını yok etmeye yönelterek isyan bölgelerindeki zavallı halkı aldatmaktır. Halk, bu mücadeleye daha çok hazırlanması gerektiğini unutacak ve bir Rus gibi, doğrudan savaşa atılacaktır” (Koçukov, 2015b, s. 92).

Nijegorod vilayetinden zengin bir çiftlik sahibi Vasiliy Vasilyeviç Yaşçerov, Panslavist düşüncelerin etkisiyle 1876 yılında gönüllü olarak Sırbistan'a gelmiş ve duygusal içerikli gözlemlerinden oluşan “1876-1877 Yılında Sırbistan'da Bir Gönüllünün Notları”⁹ adlı yazısını yayınlamıştır (Yaşçerov, 2006, s. 243-247).

Yaşçerov, Sırp halkını övdüğü yazısında şöyle der: “Sırp halkına özgü bir nitelik de aşırı dürüstlüktür: burada hırsızlık hemen hemen yoktur” (Yaşçerov, 2006, s. 246).

Hatıralarını yazıya döken bir başka gönüllü, 1876 Sırp- Türk savaşına katılan Rus gönüllü A. N. Hvostov ise “Sırplar iyi huylu ve ilişkilerde yumuşak olmalarıyla ayırt edilmektedirler: yumuşaklıkta onlar Lehlerden hiç de geri kalmazlar, fakat kibirli değildirler. Onlar hareketlerinde ölçülü ve Maloruslar gibi açık sözlü, fakat

⁹ Yaşçerov, V. V. (1878). V Serbii 1876-1877 gg. Zapiski Dobrovoltza. *Russkiy Vestnik*, 200-212.

sinsi değillerdir. Bunun nedenini ben asırlardır süren köleliğin sonucu olan zayıflıkta gördüm” (Hvostov, 2006, s. 234-235).

Gönüllülerin bu tür çalışmalarını yorumlayan Romaşov, “Rusya ve Balkan Slavlarının yakınlığı düşüncesinin güçlenmesi hem Rusya- Balkan ilişkilerinin idealleşmesi hem de Rusya’nın Balkanlardaki çıkarlarını ortaya koyan politik planların açıklanması ile bağlantılıdır” (Romaşov, 2012, s. 50) şeklinde bir görüş ileri sürmüştür.

Burada bir aç örneğini verdiğimiz gönüllü mektupları, sadece Rus toplumu içinde Balkanlara ilginin artmasını sağlamıştır ve hiçbirini ayrıntılı bir inceleme veya yaklaşım içermemektedir.

Balkanların Fotografik Arşivi. Balkanlarda İlk Rus Fotoğrafçı

Ülkesindeki Pan Slavistlerin etkisi altında kalan fotoğrafçı Petr Pavloviç Pyanitskiy, 1867 yılında Türk hâkimiyeti altında bulunan Bosna vilayetine gelir. Onun temel amacı gündelik yaşamdan çok bu bölgedeki Hristiyanlık yapılarını fotoğraflamaktır. Seksen fotoğraftan oluşan çalışması 1867 yılında Peterburg’da albüm olarak yayınlanır¹⁰. Bu çalışmayı değerlendiren araştırmacı Kseniya Valeryevna Melçakova, çalışmada az sayıda da olsa Müslüman yerli halka yer verildiğini ve bunlar arasında derviş, Osmanlı memuru, binbaşı, yüzbaşı, Türk kızı, Bosnalı Arap, Bosnalı Türk, Türk köylülerin yer aldığını (Melçakova, 2018, s. 65) belirtmektedir.

Pyanitskiy’in çalışması, Balkan topraklarında gerçekleştirilmiş ilk fotografik çalışmalardan biri olarak kayıtlara geçmiştir.

Askeri Tarihçi Nikolay Romanoviç Ovsyanıy

Askeri tarihçi, yazar, binbaşı Nikolay Romanoviç Ovsyanıy da (1847- 1913) pek çok Balkan halkı ve ülkesi üzerine kitaplar kaleme aldı. Slav kardeşliği taraftarı olan Ovsyanıy, Bulgaristan’ı çok yönlü ele aldığı çalışmasının önsözünde “Artık kabile akrabalığından ve inanç birliğinden bahsetmeden tek bir nedenle Rus kanıyla sulanmış Bulgaristan topraklarında Bulgar özgürlüğü geliyor, Bulgar halkının kaderi özellikle bizlere daha yakın olmalı. Bizim ilişkilerimizin üzerinde Bulgaristan’ı Rusya’dan koparmak isteyen karanlık Stambulov¹¹ hareketinin bulutları vardı. Fakat halk hareketi dalgası hem Stambulov’u hem de onun kirli amacını yok etti” (Ovsyanıy, 1900, s. 5) diyerek Bulgaristan’ın pek çok açıdan Rusya’ya

¹⁰*Fotografiçeskiy Sbornik Tserkovnih Drevnostey i tipov Slavyan Evropeyskoy Turtsii. Gertsegovina i Bosnija 1867 goda*, Peterburg, 1867.

¹¹1887-1894 tarihleri Bulgaristan’ın başbakanı olan Stefan Nikolov Stambulov (1854-1895), Bulgaristan’ın Rusya etkisinden çıkmasına yönelik politikası yüzünden Türkçü olarak tanımlanmıştır.

bağlı olması gerektiğini vurgular.

Ovsyanı'yı Balkan topraklarında bulunan diğer Rus araştırmacılardan ayırt eden bir özelliği, onun aynı zamanda Türkiye'yi iyi tanması ve ülkemizde gerçekleştirdiği seyahatlerdeki gözlemlerini yazıya dökmüş olmasıdır.

Ovsyanı, Balkan topraklarındaki Slav halklarını daha iyi anlamak için Anadolu insanını da ayrıntılı bir şekilde inceleme ihtiyacı duymuştur. O, 1877 yılında Peterburg'da yayınlanan "Çağdaş Türkiye" (Sovremennaya Turtsiya) adlı çalışmasını on iki bölüm olarak kurgulamış, bu bölümlerde köleler, harem, eğitim gibi pek çok konuyu ele almıştır. Diğer pek çok Panslavist gibi onun da bakış açısı olumsuzluk içermektedir.

Örneğin "Türklerin Yaşam Biçimi" (15-28) başlığı altında Ovsyanı şu görüşlere yer verir:

"Dış görünüş, karakter ve yaşam biçimi olarak Türkler, Avrupa'nın diğer halklarından, özellikle de güneydekilerden kesin bir şekilde ayrılmaktadırlar. İslamiyet ile bütünleşmiş doğu alışkanlıkları onlara kendilerine özgü bir renk vermiştir: onların geleneklerinde şimdiye dek sadece göçebe halklara özgü olan çizgilerle de karşılaşılmaktadır" (Ovsyanı, 1877, s. 15).

Daha sonra Ovsyanı Türk tipi ve genel kişilik özellikleri hakkında biraz daha olumlu bir yaklaşım sergilemektedir.

"Türk uzun boylu ve geniş omuzludur, sakal ve bıyık bırakır; geniş burnu aşağı doğrudur, alını yüksek, gözleri yumuşak ve kısıktır. Hareketleri sakin, becerikli, güvenlidir. Jestlerinde, sözlerinde, duygularını ifadesinde her zaman farklıdır; hiçbir zaman küfür etmez, ender olarak öfkeye kapılır ve dertleri onda sakin, gü-rültüsüz bir şekilde ifade edilir. Fakat bu eylemsizlik, öz güven maskesinin altında tembellek ve ilgisizlik saklıdır" (Ovsyanı, 1877, s. 15-16).

Ovsyanı, çalışmasının "Din ve Törenler" (70-96) kısmında şöyle yazar:

"Türklerin bir bütün olarak kabul ettikleri İslamiyet onların dini ve politik, vatandaş ve aile yaşamlarının temel dayanağını oluşturmaktadır. İslamiyet sayesinde Osmanlılar Avrupa'da yerleşti ve geniş, fakat geçmişte bu kadar da güçlü olmayan bir devlet kurdular. Fakat bu din yine de onların durgunluğunun ve hareketsizliğinin nedeni oldu" (Ovsyanı, 1877, s. 70).

Ovsyanı'nın farklı tarihlerde kaleme aldığı makaleler onun öldüğü yıl (1913) "Yakın Doğu ve Slavlık" (Blijniy Vostok i Slavyanstvo) adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışmada Ovsyanı'nın "Müslüman Sırların tarihi" (s. 71-102), "1876 Sırp- Türk Sa-

vaşı” (s. 141-221), “Makedonya’ya Kimler Yerleşmeli?” (s. 230-257) gibi yazıları yer alır (Ovsyanıy, 1913).

Balkan Topraklarında Liberal Bir Seyyah

Rus seyyah, etnograf ve yazar olarak da tanınan Yevgeniy Lvoviç Markov (1835-1903), pek çok Türk ülkesinde¹² seyahat etmiş ve farklı tarihlerde seyahat gözlemlerini yayınlamıştır. Yazıları ve hayata bakışı temelde uzlaşmacı bir liberal olarak tanımlanan Markov, aşırı düşüncelerden uzak soylu sınıfın klasik bir temsilcisidir (Klemenskiy, 1932, s. 815-816).

Markov’un 1903 yılında çıkan “Sırbistan ve Karadağ’da Seyahat” kitabı onun Balkan gözlemlerini içerir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır: “Kardeş Topraklarda” (1-169), “Sırbistan’ın Baş Şehri” (170-255), “Slav Spartası” (256-509). Bu seyahat notlarında Markov, kendi düşünce ve gözlemlerini sohbet ettiği Molo adlı bir Yahudinin sözleriyle verir. Seyyahın ilk şehri Selanik’tir. Yahudi Molo, ona şehir ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklar:

“Lütfen, siz Selanik’in bir Türk şehri olduğunu düşünmeyiniz, evet burada Türk barbarlığı var!... Bizdeki vali bir Türk paşasıdır, hepsi bu... Elbette Selanik’te Yunanlılar da yaşar, Slavlar da var, fakat Slavlar basit bir halktır, köylüdürler... Bizde Yunancayı ve Slavcayı İspanyolcadan daha az duyarsınız” (Markov, 1903, s.2)

Onun 1886 yılında “Vestnik Evropı” dergisinde yayınlanan “Doğu Avrupa. Yol Yazıları” adlı uzun makalesi İstanbul’un tasvirine ve gündelik yaşama belirgin bir yer ayırmıştır (Markov, 1886, s. 116-176).

İstanbul’a deniz yolculuğu ile ulaşan Markov, Üsküdar, Çırağan sarayı, hisarları, boğazın güzelliğini notlarında belirtir. Daha karaya ayak basmadan gördüğü minareler onda hem hayranlık hem de İstanbul’u fethedenin dinine karşı karamsar düşünceler oluşturur:

“Fakat minareler sadece dua eden halka ışık vermekle kalmaz: Allah’ın göğüne sivri uçlarını batıran ve Hristiyanlığın başkentini diz çöktürten İslamiyet ile dost olmuş taş mızrakların sık ormanıdır” (Markov, 1886, s. 134).

Seyahat notlarında Türk damak zevkinden etkilenen seyyah, özellikle bunu şu şekilde vurgular.

“Demir bir şişe dizilmiş kuzu şişin tadı ve yağı hakkında söylenebilecek hiçbir şey yok, Paris veya Peterburg’un en lüks restoranında bile yiyemezsin” (Markov,

¹²Markov, Türkmenistan, Buhara, Semerkant, Kırım ve Kafkasya’ya yolculuk yapmış ve bu yolculuk notlarını farklı tarihlerde yayınlamıştır.

1886, s. 155).

Markov'un liberal yaklaşımı, onun notlarında Türk yaşam biçimi ve toplumsal yardımlaşması ile ilgili olarak olumlu bir bakış açısı geliştirmesini sağlamıştır. Özellikle toplumsal dayanışmanın yansıması olan aş evleri ve camilerin hizmetini şu sözlerle dile getirir.

“Beyazıt cami eskiden beri haftada iki gün binlerce fakiri besliyor, Ramazan ayının kutsal günlerinde ise her Allah'ın günü. Diğer büyük bir cami olan Süleymaniye her gün altı yüz yoksulu doyuruyor” (Markov, 1886, s. 168).

Bulgaristan İzlenimlerini Yazıya Döken Doktor Sergey Petroviç Botkin

Rus Doktor Sergey Petroviç Botkin (1832-1889), ülkesinde daha çok salgın hastalıklara karşı bir sistem kurulması üzerine çalışmıştır.

Yönetim kademelerinde yer almayan Botkin, Kırım Savaşı'na ve 1877-1878 yıllarındaki Rus- Türk Savaşı'na gözlemci olarak katılmıştır. Kırım Savaşı'ndaki gözlemlerinden hareketle doktorların teorik bilgilerin yanı sıra pratik uygulamalarının da geliştirilmesi gerektiği tezini ileri sürmüştür... Rus- Türk Savaşı'nın sürdüğü zaman diliminde yedi ay boyunca İmparatorluk temsilcisi olarak Balkan topraklarında bulunmuştur (Belskih, 2012, s. 11).

Botkin'in günlük tarzında kaleme aldığı yazıları 1893 yılında Peterburg'da yayınlanır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Bulgaristan'daki hastanelerin durumu, nasıl geliştirileceği ile ilgili düşünce ve gözlemler yer alır.

Botkin, bir gözlemcidir, onun diğer Balkan topraklarında bulunan Pan Slavist diplomat, gönüllü ve seyyahlar gibi Türklere karşı olumsuz yaklaşımları bulunmakla birlikte, çok da olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Botkin'in yazılarında çok az yerde Türklere ilgili gözlemleri yer alır:

“Öğle yemeğinden sonra konvoy halinde esir Türkleri getirdiler; onları büyük bir ilgiyle gözlemledim; burada nizamlar, Başıbozuklar vardı. En ilginç tipler elbette Başıbozuklardı: zayıf, kaslı, figürleri vahşi ifadeli, üstleri yırtıktı; bazılarının başında türbanlar vardı; nizamlar çoğunlukla sakin bir görünüme sahiptiler, çok zayıf değillerdi, bazıları hatta biraz semizdi; burada yüzleri küt Kırım Tatarları da vardı” (Botkin, 1893, s. 39-40).

Pavlova adlı köyde kalırken Botkin, Bulgar ev sahibinin giyim ve davranış biçimi olarak Türk çizgilerine sahip olduğunu belirterek şu gözlemini dile getirir:

“Bulgar kültürü, az da olsa yok olmamış, görünüşe göre Türkler Bulgarları o

kadar etkilemişler ki, Türkçe Bulgarcadan daha fazla yaygınlık kazanmış burada” (Botkin, 1893, s. 72).

Sonuç

Çarlık Rusya’sında XIX. yüzyılın öncesi dönemde Balkan topraklarında yaşayan Slav halklarına yönelik kapsamlı ve bilimsel nitelikte bir inceleme yapılmamıştır. Bu dönemden önceki birkaç seyahatname ya dini görevler nedeniyle bu topraklarda bulunan din adamları ya da tüccarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Rusya’da gelişen Panslavist yönelimler, Rusya’nın kendisi dışındaki Slav kökenli halklara yönelmesini sağlamıştır. Bu nedenle de Rusya toprakları dışında Slav halklarının yoğun olarak bulunduğu Balkan toprakları bir ilgi merkezi oluşturmuştur. Bu alandaki ilk çalışmalar konuları gereği daha rahat seyahat edebilen, kaynaklara ulaşmada sorun yaşamayan elçilik çalışanlarına aittir. Genel olarak “diplomat” unvanıyla tanımlanan bu araştırmacıların çoğunluğu, bu topraklara gelmeden önce ülkelerinde Panslavist fikirlerle beslenmiştir. Elbet bu durum, onların çalışmalarının belirli ön yargılar taşımasına da yol açmıştır. Onlar hiçbir şekilde Balkan topraklarındaki Müslüman ve Türk toplumlarını incelemek istememiş olsalar da çalışmalarında ister istemez bu toplumlara da değinmek zorunda kalmışlardır.

Daha sonraki yıllarda Balkan topraklarına gelen Rus gönüllüler, bu topraklarda edindikleri duygusal nitelikteki izlenimlerini çeşitli yayın organlarında yayınlamışlardır. Bütün bu çalışmalar, Rusya’daki Balkan çalışmalarının temelini oluşturmuş, ileriki yıllarda bölge için yapılacak çalışmalara kaynak yaratmıştır.

Burada genel olarak değinmeye çalıştığımız ve genel olarak ön yargılı bu çalışmalarda yazarlar ne kadar kaçınırsalar da Türk, Müslüman gibi kavramlara yer vermiş, bazen Türk ve Müslüman toplumlarının değerlerinden hayranlıkla bahsetmişlerdir. Kaynaklar, Sırp rahibe Staka Skenderova’nın kadınların eğitimi için açmaya çalıştığı okula desteğin dindaşlarından değil, “barbar”, “cahil”, “kan dökücü” Türk’ten geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bilgi, Balkanlardaki Türk hâkimiyetinin insancıl yaklaşımını bir Sırp rahibenin dile getirmesi açısından önemlidir.

Bu makalede kısaca tanıttığımız çalışmaların ülkemizde gerçekleştirilecek Balkan alanındaki çalışmalarda kullanılmasının büyük bir yarar sağlayacağı aşikârdır.

Kaynakça

Aslanova, S. (2008). *20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903- 1917)*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Belskih, A. N., Antonov, V. B., Bogdanov, A. N. (2012). Sergey Petroviç Botkin i Ego Vklad v Razvitie İmperatorskoy Voenno- Meditsinskoy Akademii. *Vestnik Rossiysko Voenno- Meditsinskoy Akademii*, (3), 7-14.

Bilge, M. L. (2008). Ali Paşa Rıdvanbegoviç. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, 50-51.

Botkin, S. P. (1893). *Pisma S. P. Botkina iz Bolgarii v 1877 g.* Peterburg.

Berdıyayev, N. (1926). *Konstantin Leontyev. Oçerk iz istorii russkoy religioznoy mısli*. Paris.

Bulahov, M. G. (1978). Osnovnie Etapı razvitiya Slavyanskogo Yazıkoznaniya v Rossii (do 1917 g). *Metodologičeskie Problemi İstorii Slavistiki*, Moskova, 56-87.

Çağ, G. (2008). Panslavizmin Fikri Temelleri ve Slav Birliğı Çabaları. *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Orhan Hülagü Özel Sayısı*, 10(1), 205-220.

Çetin Mehmet, Kök Recep, (2018). *Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı. Bilig*, (85), 1-24.

Danilevskiy, N. Y. (1991). *Rossiya i Evropa*, Moskova.

Demiroğlu, H. (2009). *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliğı ve Panislavizm (1856- 1878)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duranlı, M. (2012). Rus Yazar Konstantin Nikolayeviç Leontyev'in Eserlerinde Balkanlar ve Yazarın 'Pembe' Adlı Hikâyesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII(2), 477-490.

Gilferding, A. (1859). *Bosniya, Gertsovina i staraya Serbiya, Sbornik Sostavlenniy A. Gilferdingom*. Peterburg.

Gilferding, A. (1873). *Sobranie Soçineniya Gilferdinga. Bosniya, Gertsovina i Staraya Serbiya*. c. 3, Peterburg.

- Gilferding, A. (2009). Slavyanskije Narodi v Avstrii i Turtsii. *Rossiya i Slavyanstvo*, Moskova: Institut Russkoy Tsivilizatsii, 32-47.
- Hvostov, A. N. (2006). Russkie i Serbi v Voynu 1876 g. za Nezavisimost Hristian, Pisma. *Russkie O Serbii i Serbah*, Peterburg, 232-242.
- Klemenskiy, M. (1932). Markov. *Sovetskaya Entsiklopediya*, c. 6, 815-816.
- Koçukov, S. A. (2015a). Russkie Dobrovoltsi na Balkanah v 1876 godu (Po Materialam Vizualnih Istoçnikov). *Voyna i Orujie. Novie İssledovaniya i Materiali*, Peterburg, 2, 386-399.
- Koçukov, S. A. (2015b). Russkie Dobrovoltsi v Serbo- Turetskoy Voynе 1876 Goda v Zerkale Vospominaniy V. V. Yaşçerova. İstoriya i İstoriçeskaya Pamyat, Saratov, 89-103.
- Konoplyantsev, A. M., Aleksandrov, A. A., Rozanov, V. V. (1911). *Pamyati Konstantina Nikolayeviça Leontyeva. 1891 g.* Peterburg,
- Kurat, A. Nimet (1953). Panslavizm. *DTCF Dergisi*, II(4), 241-278.
- Lebedev. S. (2009). Predislovie. *Rossiya i Slavyanstvo*, Moskova, 5-31.
- Leontyev, K. N. (1875). *Vizantizm i Slavyanstvo*, Çteniya İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossiyskoy Pri Moskovskom Universitete, Moskova, No 3.
- Leontyev, K. N. (1912). *Sobranie Soçineniy. K. Leontyeva. C. 2*, Moskova.
- Leontyev, K. N. (2001). Pembe. Povest Epir-Albanskoj Jizni. *Polnoe Sobranie Soçineniy i Polnoe Sobranie Soçineniy i Polnoe Sobranie Soçineniy i Polnoe Sobranie Soçineniy i Pisma*, S. Peterburg, c. 3, 88-146.
- Maksimoviç, V-Şekara, L. (1976). Letopisi. Prokopije Çokorilo, Joanikije Pamuçina, Staka Skenderova, Sarayevo.
- Markov, E. L. (1886). Evropeyskiy Vostok. Putevie Zapiski. 1. Na Rubeje. *Vestnik Evropı*, 3, 116-176.
- Markov, E. L. (1903). *Puteşestvie Po Serbii i Çernogorii*. Peterburg.
- Melçakova, K. V. (2015). Problema Jenskogo Obrazovaniya v Bosnii.

Staka Skenderova: Eyo Jizn, Eyo Şkola. *İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiyskoy Akademii Nauk*, 17(3), 152-157.

Melçakova, K. V. (2017). Slavyane- Musulmane Bosnii i Gertsegovini V Trudah A. F. Gilferdinga. *Slavyanskiy Mir v Tretyem Tısyaçeletii. Etničeskie, Konfessionalnie, Sotsiokulturnie Komponenti İdentiçnosti Narodov Tsentralnoy, Vostoçnoy i Yugi- Vostoçnoy Evropı*, Moskova, 175-183.

Melçakova, K. V. (2018). Bosniysiy vilayet v obyektive fotografa P. P. Pyanitskogo. *Slavyanskiy mir v tretyem tısyaçeletii*, (13), 60-71.

Melçakova, (2020a). Gertsegovinskiy Narodniy Mitropolit İoannikiy Pamuçına. *Materialı Dlya Virtualnogo Muzeya Slavyanskih Kultur*, (1), Moskova, 229-234.

Melçakova, (2020b). Letopisets Gertsegovini Prokopiy Çokoroli i Rossiya. *Materialı Dlya Virtualnogo Muzeya slavyanskih Kultur*, (1), Moskova, 213-218.

Momçilo, İ. (1904). İvan Stepanoviç Jastrebov. *Spomenik*, 41, 1-11.

Nikitin, S. A. (1960). *Slavyanskiye Komiteti v Rossii v 1858-1876 godah*. Moskova.

Ovsyaniy, N. R. (1900). *Bolgariya i Bolgari*. Peterburg.

Ovsyaniy, N. R. (1913). *Blijniy Vostok i Slavyanstvo. Sbornik Statey*, S. Peterburg.

Pipin, A. N. (1889). Russkoe Slavyanovedenie v XIX-m Stoletii. *Vestnik Evropı*, (7), 238-274.

Palienko, M. G, Srinyak, İ. V. (2018). Dmitriy Bantiş-Kamenskiy (1788-1850): Portret İstorika v Kontekste Epohi. *Ruski*, 52, 221-237.

Popovkin, A. A. (2011). Moskovskiy Slavyanskiy Komitet i Obşçestvennaya Blagotvoritelnost v Rossii (1858- 1874 gg). *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Gumanitarnie Nauki. İstoriya i Politologiya*, (8), 268-272.

Romaşov, Y. V. (2012). Balkanı V Vospriyatii Russkih Vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoe Edinstv i Otçujdenie. *İzvestiya Saratovskogo Universiteta*, c. 12. Seriya. İstoriya. Mejdunarodnie Otnoşeniya, 3(3), 47-50.

Terziç, S. (2014). Russkiy Konsul İ. S. Yastrebov o Staroy Serbii. İz İstorii Serbii i Russko- Serbskih Svyazey: 1812- 1912- 2012, Moskova, 125-134.

Yastrebov, İ. S. (1866). Obiçai i Pesni Turetskih Serbov v Prizrene, İpeke, Morave i Dibre. Peterburg, (Kitabın genişletilmiş baskısı 1889 tekrar Peterburg'da yayınlanmıştır.)

Yastrebov, İ. S. (1904). Stara Serbiya i Albania. Putevye Zapiski. *Spomenik*, 41, 1-267.

Yaşçerov, V. (2006). V Serbii 1876- 1877 gg. Zapiski Dobrovoltsa. *Russkie O Serbii i Serbah*, Peterburg, 243-247.

Perspectives of Teaching in English in Gagauzia in Moldova *Moldova Gagauzya'da İngilizce Öğretim Perspektifleri*

Halil KÜÇÜKLER*
Aliona CURDOGLO**

Abstract

Gagauzia in Moldova is a multilingual autonomous region. This region is a multilingual region where besides of English language pupils study Russian, Romanian and Gagauzian languages. Recently, the ratio of foreign languages studied at the schools has changed dramatically in favor of the English language. The new language policy should also ensure that learning of multiple languages among students takes place in a protected perspective and create a positive outcome for them. Furthermore, EFL educators must ensure that they effectively prepare learners with various language skills that need to integrate into the multilingual society effectively. This can be accomplished through training individuals to respond appropriately to the sensitive linguistic and cultural needs of other people that they interact with. It is considerable to acknowledge that people live in a multilingual society. Therefore, how individuals cultivate the process of teaching and learning language must take into account the multilingual perspectives of the real world. This article discusses the definition and context of multilingualism, ways in which individuals can effectively interact with others while predominantly using English and accepting the reality that multilingualism has a massive impact on our lives. The article also discusses the importance of changing the current educational approaches and government policies to match the developing multilingual patterns in regions that attract mass migration. Above all, the article looks forward to developing new ways in which these ideas can be applied to help future language learning, teaching, and assessment to provide improved learning outcomes for all language learning students.

Keywords: Gagauzia, language teaching in Gagauzia, language teaching, foreign language teaching, language learning.

Öz

Moldova'daki Gagauzya çok dilli özerk bir bölgedir. Bu bölge, İngilizce dil öğrencilerinin yanı sıra Rusça, Rumence ve Gagauzca dillerinin konuşulduğu çok dilli bir bölgedir.

* Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim Tercümanlık Bölümü (Gagauzyeri Komrat Devlet Üniversitesi misafir öğretim üyesi), hkucukler2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7674-540X

** Uzman, Gagauzyeri Komrat Devlet Üniversitesi, alionacurdoglo@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1250-8405

Son zamanlarda, okullarda çalışılan yabancı dillerin oranı İngilizce lehine önemli ölçüde değişmiştir. Yeni dil politikası ayrıca, öğrenciler arasında birden fazla dil öğrenmenin korumalı bir perspektifte gerçekleşmesini ve onlar için olumlu bir sonuç yaratmasını sağlamalıdır. Ayrıca, EFL eğitimcileri çok dilli topluma etkili bir şekilde entegre olması gereken çeşitli dil becerilerine sahip öğrencileri etkili bir şekilde hazırlamalarını sağlamalıdır. Bu, bireylerin, etkileşim kurdukları diğer insanların hassas dilsel ve kültürel ihtiyaçlarına uygun şekilde cevap vermeleri için eğitilerek başarılabilir. İnsanların çok dilli bir toplumda yaşadığını kabul etmek önemlidir. Bu nedenle, bireylerin dil öğretme ve öğrenme sürecini nasıl geliştirdikleri, gerçek dünyanın çok dilli bakış açılarını dikkate almalıdır. Bu makalede, çokdilliliğin tanımı ve bağlamı, bireylerin ağırlıklı olarak İngilizce kullanırken ve çokdilliliğin hayatlarımız üzerinde büyük bir etkisi olduğu gerçeğini kabul ederken diğerleriyle etkili bir şekilde etkileşime girme yolları tartışılmaktadır. Makale ayrıca, kitlesel göçü çeken bölgelerdeki gelişmekte olan çok dilli kalıplarla eşleşmek için mevcut eğitim yaklaşımlarını ve hükümet politikalarını değiştirmenin önemini de tartışıyor. Her şeyden önce, makale bu fikirlerin gelecekteki dil öğrenimi, öğretimi ve değerlendirmesine tüm dil öğrenimi öğrencilerine daha iyi öğrenme sonuçları sağlamak için uygulanabileceği yeni yollar geliştirmeyi dört gözle bekliyor.

Anahtar Kelimeler: Gagauzya, Gagauzya'da dil öğretimi, dil öğretimi, Yabancı Dil öğretimi, dil öğrenimi.

1. Introduction

Moldova is among the small multi-ethnic, multicultural, and multilingual countries around the world. Its state language is Romanian. In the Northern and central parts of the country, most schools are Romanian; southern Moldova uses Russian, while Gagauzia represents an autonomous and essential population settlement in the country. The Gagauzian population is of Turkish origin. The Gagauzians speak the Turkish language very well. However, their children attend either Romanian or Russian schools according to their will and their parents' desires. Nationalities such as Ukrainians, Russians, Roma, Albanians, Greeks, and Bulgarians, among others, live in Gagauzia. Several Gagauzian families speak more than three languages, depending on the parents' origin and educational level, among other factors. At school, diversity creates many communication complications, and when learning a foreign language (Schmidtke & Yekelchyk, 2016). Previous research has shown that to enhance integration in a country, there is a need to have a unified language that will be used by all people. This enhances integration among the various races in the country. As such, a national language is a symbol of unity in a country. Bilingualism undermines the development of a national language (Burnham & Pina, 1990).

Many politicians in Gagauzia directly refer to the region as multi-ethnic, for which there are reasons. The language situation in Gagauzia is complex and diverse. Gagauzia has three official languages: Gagauzian, Moldovan and Russian. Correspondence with authorities, enterprises, organizations and institutions lo-

cated outside Gagauzia is carried out in Moldovan and Russian. National and language preferences of residents of different nationalities often do not coincide and differ in the spread of bilingualism and trilingualism, which vary depending on many factors and situations. Gagauz is the native language of the majority of the population. For many residents of the autonomy, in particular in the cities of the autonomy, Russian is actually the native language. Children in the Autonomous region are still taught in Russian, although the attitude of the Moldovan authorities to this situation is ambiguous.

English has become the most studied foreign language in schools in Gagauzia. At present, English is the most widely studied foreign language in primary and secondary schools in Gagauzia, followed by French and German. Statistics indicate that every year the number of students who want to learn English in Gagauzia increases. Many politicians advocate the development of English in the region. For this purpose, various seminars, courses for teachers are held, and various programs in English are supported.

It can also be noted that the way of teaching English is gradually changing in the region. The Ministry of education makes the main task of acquiring communication skills in English, not just understanding grammar and reading texts. Following the program, many teachers use new technologies and create a language environment in the classroom, encouraging students to speak in English as often as possible.

2. Literary Review

In the modern world, knowledge of English is equated to elementary, basic knowledge. This is as important as knowing your native language, being able to use a computer and smartphone. English today is absolutely necessary for everyone. Even in many developed countries, from France to Japan, there are problems with English proficiency due to incorrect state language policy. But there are the most positive examples: the Netherlands, Germany, Austria, Switzerland and all the countries of Scandinavia. They know English as a foreign language best, and at the same time these countries are among the top ten best countries in the world in terms of economic development and comfort for life. English is developing in Gagauzia, but still not as fast as we would like. The complexity of the relationship between the region and the government of Moldova slows down the development of English in Gagauzia. In Gagauzia, problems with the development of the Gagauz language have not been solved, which is a more important problem for the region. Therefore, this ambiguity makes its own adjustments to the development of the English language.

According to Benton (2020), multilingualism is a situation where individuals use two or more languages to achieve a common objective in a similar setting. In such a context, teachers are faced with the challenge of having to accommodate a classroom with students from diverse religious, language, and cultural backgrounds. Therefore, the use of a Russian or Romanian language for teaching and learning is not practical. Problems also arise if any particular teacher does not know the language used by students for learning. In cases where the teaching and learning process uses either Romanian or Russian language, teachers must avoid language discrimination by giving all students equal chances to learn using their respective languages.

To avoid encountering these problems, teachers are trained on how to address various linguistic challenges and effective use of vocabularies by employing strategies such as mime, antonyms, synonyms, and gestures, among others. These strategies help teachers to accommodate the various learning needs of diverse students. Although the Language Center policy only encourages the use of English for instructional purposes, teachers and students have enough experience and expertise in their native languages that it is easier to use them during English classes. The article majorly focuses on the use of mother-tongue for teaching English lessons and the role it plays in enhancing mastery of language learning objectives (Krulatz & Iversen, 2020).

For approximately three-quarters of the human race, multilingualism is considered as a usual way of life. Due to the effects of colonialism, the most significant part of Europe has disguised the principle of multilingualism. There is an urgent need to reassert and implement multilingualism as a practical way of life. This is because the modern world considers monolingualism as a handicap that hinders human strength (Knott, 2015). The use of native language for learning English by EFL teachers brings about various advantages and disadvantages according to the learners' experiences of a foreign language. The use of native language helps in the effective mastery of the second language, which results in significant positive on the EFL learners. The mastery of second language learning is hugely based on the learners' knowledge of their respective mother-tongue. Therefore, the implementation of this strategy helps learners to overcome the communication and interaction obstacles that they encounter. Besides, students rely heavily on their background experiences and dominant knowledge of their mother-tongue to improve their mastery of a second language (Campbell, 2016).

Just like the second language, students use structures in their first languag-

es to generate interpretations for vocabulary meanings and forms. These are usually common for reading, writing, and speaking of a second language. The use of the first language in EFL classes has raised many debatable questions among scholars (Wielgosz, 2014). While there are scholars that support the use of the first language among EFL learners on the premises that it saves time spent explaining concepts, others oppose the idea because they consider it as a significant restriction to the amount of exposure that learners achieve in learning their second languages. However, several teachers in the second language acquisition departments have indicated an increasing assurance in the enormous role that the first language plays in enhancing students' ability to acquire second language skills. Consequently, a large number of educators who have guided experience in the acquisition of target second language assert that the use of mother-tongue plays an active and significant role in aiding the instructed second language acquisition (Muhonen, 2015).

According to Krulatz & Iversen, (2020), first language and second language cannot be viewed as different. There is a secure connection between an individual's first language and second language since an individual's ability to learn new concepts is based on their previously acquired language. Therefore, if the first language is excluded from the acquisition process of the second language, adequate comprehension of the target second language will be obstructed. Without comprehension of concepts, it becomes difficult for learners to achieve a substantial level of success in their efforts to learn a new language. Therefore, the use of L1 to aid the process of second language acquisition is significant. Besides, if educators avoid the use of the first language during instructions, they will encounter a highly time-consuming usage of input modification such as repetition, syntax simplification, and synonyms, among others (Morrison, Sacchetto & Croucher, 2019). The use of language input modification also makes the instruction process unrealistic and annoying.

According to research conducted by various scholars, the use of the first language provides students with some sense of security and validity that they are living their real-life experiences by giving them a chance to express themselves (Pogorevici, 2019) freely. With this validity and assurance, learners can readily experiment their English skills. The first language also helps students to develop a basis for the lesson and syllabus negotiation, engage in a discussion of cross-cultural matters, perform an assessment of their comprehension abilities, and explain errors that occur in their second language prompts. According to research conducted with ESL teachers and students on whether or not the first language should be used to aid instruction in the foreign language class, 86% of the teachers and 83% of the students responded with a 'Yes.' Only 14% of the

teachers and 17% of the students voted for a 'No.' From this study, it is evident that both teachers and students appreciate the value of the first language in aiding the acquisition of the second language (Grotelueschen, 2015).

Despite the massive support for the use of mother-tongue to support second language acquisition, there are a proportionate number of scholars that present various arguments on the disadvantages of this second language acquisition strategy. As such, English has been widely considered as the most useful language use during EFL lessons. The use of L1 for second language acquisition causes interference in the learners' native languages. The interference occurs because learners develop an ingrained habit to automatically transfer the L1 surface structures onto another language's surface structure (Ciscel, 2017).

3. Methodology

The study was conducted in the Russian Theoretical Lyceum 1 and Romanian Theoretical Lyceum "Luceafarul" in Vulcaneshti, Gagauzia, Moldova. The study took place between September and December in the 2019-2020 academic year. The study was conducted in two Basic English Skills classes. The study involved the use of both quantitative and qualitative methods (Leavy, 2017). Questionnaires and observation were the data collection methods used for the study (Turner, Cardinal & Burton, 2017). Before the study, it was contacted and explained to them the importance of their participation in the survey for methodological reasons. It was obtained voluntary consent from the schools and the participants to conduct the research.

The students filled in open-ended questionnaires about their perceptions of the teachers' use of L1 during EFL lessons. Four teachers were observed during English lessons to identify the availability and extent of use of L1 in English classes, the role of L1 in teaching, and the acquisition of a second language. The observations lasted for 45 minutes. Short notes were taken about student's and teachers' use of L1 in class. Students were also issued with observation forms for enhanced data collection. The observation categories were developed in line with previous studies (Mohajan, 2018). The participant students were ages 11-18, which is a minor adjustment of prior studies to fit the context of this study.

3.1 Research Design

The study aims at identifying the relevance of the use of L1 in aiding second language acquisition. The study also views the perspectives on ELF learning in Gagauzia, southern Moldova. If the participants vote for yes, the study will examine the dimension and occasions that L1 is used. The study also analyzes the

students' attitudes toward the use of mother-tongue in an EFL class. The objective of the study is to provide the students with a deeper understanding of why English language learning students are comfortable with the use of their mother tongue during English lessons (Faneca, Araújo e Sá, & Melo-Pfeifer, 2016). Additionally, the study will identify the various attitudes and perceptions of the use of the first language for learning a target second language. This information will enable educators to gain a deeper understanding of the reasons and contexts for students' use of L1. The data will help educators to pay more attention to instructional methods and materials that will accommodate the students' learning needs, which will, in turn, result in potential improvement of the students' language learning skills.

3.2 Population and Sample/Study Group/Participants

The study was conducted in the Russian Theoretical Lyceum 1 and Romanian Theoretical Lyceum "Lucafarul" in Vulcaneshti, Gagauzia, Moldova. The study took place between September and December in the 2019-2020 academic year. A sample of 70 male and female students from different ethnic groups in the beginner, pre-intermediate, and intermediate English level, two Gagauzian, and two Romanian speaking English teachers were contacted to take part in the study.

3.3 Data Collection Tools

The study involved the use of both quantitative and qualitative methods (Leavy, 2017), mainly descriptive. Questionnaires and observation were the data collection methods used for the study (Turner, Cardinal & Burton, 2017). the analysis of scientific literature; theoretical (systematic analysis, modeling, decomposition); practical (observation, testing, pedagogical experiment).

3.4 Data Collection

The students filled in open-ended questionnaires about their perceptions of the teachers' use of L1 during EFL lessons. Four teachers were observed during English lessons to identify the availability and extent of use of L1 in English classes, the role of L1 in teaching, and the acquisition of a second language. The observations lasted for 45 minutes. Short notes were taken about student's and teachers' use of L1 in class. Students were also issued with observation forms for enhanced data collection.

3.5 Data Analysis

Additionally, the observation data supported the assertion that students

had a negative attitude the English only policy. To analyse the research data collected from both the questionnaires survey and English course case study were analysed by quantitative and qualitative methods.

3.6 Research Ethics

Before the study, it was contacted and explained to them the importance of their participation in the survey for methodological reasons. It was obtained voluntary consent from the schools and the participants to conduct the research.

3.7 Limitation of the Study

Time was a significant factor that limited the scope of the study. Due to limited time, the study only used a relatively small sample population. The use of a large number of participants would help in making a more reliable generalization and different results about the progress of the study. It was also difficult to divide the participants into equal groups based on the language background. The use of a large sample group for the study would have created room for conducting a more quantitative and comparative study. The study also focused only on elementary, pre-intermediate, and intermediate learners. Therefore, its findings may not be relevant for other groups and levels of language learning students.

4. Result and Discussion

From the study, it is evident that both the students and teachers had positive perceptions of the use of the first language during English lessons. However, the attitude much depended on the teacher's ability to speak the students' first language. In situations where the teachers lacked knowledge of the students' first language, they would use the English only policy to avoid showing disrespect to the students. The students would, therefore, interact among themselves using their mother-tongue. In cases where students unsuccessfully try to express themselves in English, they are allowed to use their first language; then the teacher translates their statement or question to them ease tension and frustration. The use of L1 has its advantages and disadvantages during English lessons, especially for teaching low proficiency level students who come from diverse backgrounds.

As indicated in the research, the use of L1 enables students to aid their second language acquisition process through an explanation of complex vocabularies and sentence structures to the EFL students. The use of L1 also creates a supportive learning environment where students feel comfortable and more relaxed to actively take part in the learning process by asking questions and expressing differing opinions. Despite the advantages that L1 offers students, its

application in the learning process should not be overemphasized during English language lessons. This is because it limits students' exposition to target the second language to the classroom experience. According to the students' questionnaire responses and classroom observations, it is clear that the target language should be used as the primary communication method in the process of teaching and learning a second language. In all the observed classes, there was a target language. The teachers affirmed that they only used the students' first language in exceptional cases and if it was essential. A similar result was indicated in the students' questionnaire responses. Although they got an opportunity to use their L1, they were limited to use it for special cases.

Additionally, the teachers had a responsibility to restrict their use of the students' first language. Therefore, they must be very selective of instances and proportions of their usage of the learners' L1, especially in English classes, to avoid interfering with the students' acquisition of their target second language. However, according to the study, most English teachers used the learners' L1 during lessons because the students faced significant challenges in the mastery of English vocabularies and concepts. From this study; it is evident that teachers try to balance and carefully use the students' first language during English lessons to avoid interfering with their second language acquisition process. The use of L1 during English classes is beneficial as it improves the students' comprehension levels.

According to the responses from the questionnaire, students indicated that they had a positive attitude towards the instructors' use of L1 for instruction in EFL classes. 68% of the students responded with a 'Yes' to the question of whether or not educators should use the first language during an English lesson. According to the results, students opted to use their native language in cases where they lacked an understanding of particular vocabularies (Marian, 2017). Before speaking in English or expressing an opinion, they would ask questions and engage in discussions with their colleagues, especially with vocabularies that they could not interpret or understand in the second language. In their responses, the students expressed a great need to use L1 during EFL lessons to help them grow their confidence. The students' also indicated that the educators' use of L1 for instructional purposes made it easier for them to understand English (Norton, 2013).

During lessons, the teachers used the first language to prompt vocabularies in English, explain complex concepts, and to examine their level of comprehension (Hammer, Viesca & Commins, 2019). According to the results of the questionnaire, more than 50% of students affirmed that the use of L1 by their teach-

ers made the learning process easier for them. In the open-ended questions, only a few students indicated that the use of L1 for instructional purposes developed their confidence to ask questions. 53% of the students affirmed that the use of exclusive English for instruction made it difficult for them to understand concepts. 78% of the students indicated that their native language in English classes. According to these results, it is clear that the use of the first language to aid in second language acquisition is significant for the students' learning process. The students also indicated that their teachers use L1 to make fun during lessons, perform a comparison between English and their mother-tongue, and explain complicated terminologies (Kartika-Ningsih & Rose, 2018).

During the classroom observations, it was not that only a few students freely interacted with their teachers in English about classroom content. The observation results indicated a significant difference between the Russian and Romanian teachers' use of L1 for instruction. The difference is due to the teachers' political background. From the time of existence of Moldova, Romanian has been the country's official language and the constitutional language since Moldova's independence (). All the minority ethnic groups have to learn the Romanian language as their first language. As such, the Gagauzain teachers show more competencies in their use of Romanian and Gagauzain for teaching English. For the Romanian teachers, the lack of knowledge in the Gagauzain language hindered them from effectively using it as their L1 in English classes. They, therefore, maintained the English only policy (Ayvazyan & Pym, 2018).

During the observations, the English classes consisted of students from different nationalities. It was noted that the teachers did not use the students' first language from the beginning of the lesson. The teachers implemented the use of strategies such as flashcards, synonyms, pictures, and definitions, among others (Diaconu, 2019). In cases where the students failed to comprehend or understand English vocabularies, the use of L1 by the teachers proved to be useful in simplifying the instruction process. The students' group and peer activities also involved an exhaustive use of L1 while seeking assistance. The students also used L1 to negotiate students failed to understand complex grammar rules, they became unhappy and felt frustrated (Bischof & Tofan, 2018). The observation supports the students' questionnaire responses that indicated their heavy reliance on L1 to only complex vocabularies.

Additionally, the observation data supported the assertion that students had a negative attitude the English only policy. In cases where their teachers engaged in the exclusive use of English for instruction, the students complained that the terminologies were too complicated for them to understand (Sun, 2017). There-

fore, for students who had esteem issues, to simplify complex grammar rules, and to effectively provide learning instructions, the teachers needed to use L1 in the various English lessons. In a diverse classroom, teachers were forced to use the students' first language, a situation that resulted in the existence of three different languages within one class. Therefore, the productive use of the English language faced a significant challenge. However, it was noted that some students became lazy in their use of the English language as they overly depended on their first language to learn concepts (Macías, 2018).

Contrary to this observation, for the majority of the students, the use of L1 for classroom instruction seemed to be less stressful and frustrating. Therefore, they were motivated to actively take part in class discussions by asking questions using their first language (Diaconu, 2017). To improve students' understanding, the teachers applied different instructional techniques to make it easier for students to understand complex vocabularies. For instance, the teachers would write sentences on the board and ask the students to take part in translating the sentence collectively. The teachers also asked the students general learning questions to activate their background information and enhance their comprehension. The use of flashcards, synonyms, pictures, and definitions was also incorporated in the learning process when introducing new vocabularies and describing new words (Diaconu, 2017).

5. Recommendations

Due to the limited scope of the study, another research should be carried out that involves the intermediate and advanced language skills level students. Future research should also use a larger sample of participants who are students. The data collection process for the observed should also include video recording for better analysis.

References

- Ayvazyan, N., Pym, A. (2018). Mediation choice in immigrant groups: A study of Russian speakers in southern Catalonia. *Language Problems and Language Planning*, 42(3), 344-364.
- Benton, B. (2020). Training International Public Relations Teams: Active Learning in a Multinational Context. *Public Relations Education*, 6(1), 1-32.
- Bischof, L., Tofan, A. (2018). Moldova: Institutions Under Stress—The Past, the Present and the Future of Moldova's Higher Education System. *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet*

Countries, Palgrave Macmillan, Cham, 311-335

Burnham-Massey, L., Pina, M. (1990). Effects of bilingual instruction on English academic achievement of LEP students, *Reading Improvement*, 27(2), 129-132.

Campbell, A. (2016). International Scholarship Programs and Home Country Economic and Social Development: Comparing Georgian and Moldovan Alumni Experiences of Giving Back. PhD dissertation, University of Minnesota.

Ciscel, M. H. (2017). Multilingual Cahul: language attitudes and practices of students in a Moldovan town on the border with Romania. *Perspectivale și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației*, (2), 371-380.

Diaconu, L. (2017). Multilingualism and the multilingual pedagogical approach as an important tool for the European integration. *Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii*, (4), 150-155.

Diaconu, L. (2017). Multilingualism as a Contemporary Phenomenon; Its Potential for Teachers and Learners. *Centre for Studies in European Integration Working Papers Series*, (7), 20-24.

Diaconu, L. (2019). Multilingual approach and the problem of cultural misunderstanding in teaching foreign languages. *Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii*, 21, 346-351.

Faneca, R. M., Araújo e Sá, M. H., Melo-Pfeifer, S. (2016). Is there a place for heritage languages in the promotion of an intercultural and multilingual education in the Portuguese schools?. *Language and Intercultural Communication*, 16(1), 44-68.

Grotelueschen, G. (2015). Moldovan Public Libraries Emerge to Address the Needs of a Multicultural Population.

Hammer, S., Viesca, K. M., Commins, N. L. (2019). *Teaching Content and Language in the Multilingual Classroom: International Research on Policy, Perspectives, Preparation and Practice*. Routledge.

Kartika-Ningsih, H., Rose, D. (2018). Language shift: analysing language use in multilingual classroom interactions. *Functional Linguistics*, 5(1), 9.

Knott, E. (2015). What does it mean to be a kin majority? Analyzing Ro-

manian identity in Moldova and Russian identity in Crimea from below. *Social Science Quarterly*, 96(3), 830-859.

Krulatz, A., Iversen, J. (2020). Building inclusive language classroom spaces through multilingual writing practices for newly-arrived students in Norway. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(3), 372-388.

Leavy, P. (2017). *Research design: Quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based, and community-based participatory research approaches*. Guilford Publications.

Macías, D. F. (2018). Classroom management in foreign language education: An exploratory review. *Profile Issues in Teachers Professional Development*, 20(1), 153-166.

Marian, S. (2017). *Russia's Foreign Policy in Eastern Europe: The Moldovan Question*. (Doctoral dissertation, Virginia Tech).

Mohajan, H. K. (2018). Qualitative research methodology in social sciences and related subjects. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 7(1), 23-48.

Morrison, C., Sacchetto, D., Croucher, R. (2019). Migration, ethnicity and solidarity: 'multinational workers' in the former Soviet Union. *British Journal of Industrial Relations*. 58(4), 761-784.

Muhonen, R. (2015). *When identity becomes political: the Russophone population of Moldova in social media*. MA Thesis, University of Jyväskylä.

Norton, B. (2013). *Identity, literacy, and the multilingual classroom*. The multilingual turn, Routledge, 113-132.

Pogorevici, C. (2019). Entrepreneurship in the Republic of Moldova. Challenges and Recommendations. *Social Impact Research Experience (SIRE)*. 70, University of Pennsylvania.

Rabidge, M. (2019). *Translanguaging in EFL Contexts: A Call for Change*. Routledge.

Schmidtke, O., Yekelchik, S. (2016). *Europe's last frontier?: Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union*. Springer.

Sun, L. (2017, February). Discussion on the Reform of Foreign Language Teaching in College. 2016 7th *International Conference on Education*,

Management, Computer and Medicine (EMCM 2016). Atlantis Press.

Turner, S. F., Cardinal, L. B., Burton, R. M. (2017). Research design for mixed methods: A triangulation-based framework and roadmap. *Organizational Research Methods*, 20(2), 243-267.

Wielgosz, M. K. M. (2014). Roles of the Polish, Russian and Romanian Languages in the Polish Diaspora in Moldova. *International Journal of Communication Research*, 4(3), 209.

Üsküp'te Türkçe Eğitimi ve Türkçenin Genç Nesil Tarafından Öğrenilmesi Üzerine

On Turkish Education in Skopje and its Learning by Young Generation

Elifnur YILDIZ YALÇINDAĞ*

Öz

Üsküp, farklı etnik grupların yaşadığı Osmanlı mirası bir şehir olma özelliğini taşımaktadır. Bu etnik grupların içinde Makedon, Arnavut, Türk, Sırp, Boşnak, Ulah, Roman vd. milletler yer almaktadır. Bu etnik gruplar birbirilerinin dillerinden ve kültürlerinden etkilenerek dayanışma hâlinde yaşamaktadırlar. Üsküp'te Türkçe eğitimi veren çeşitli okullar bulunmaktadır. Bunlardan "Tefeyyüz" isimli okulda, geçmişten günümüze dek Türkçe eğitimi verilmektedir. Üsküp Merkez ve Üsküp'e bağlı köylerde yaşayan Türkler, çocuklarının Türkçe eğitim alabilmesi için çeşitli zorluklara göğüs gererek bu okulda eğitim almalarını sağlamışlardır. Çalışmamızda genç neslin Türkçe öğrenmesi hususu çeşitli maddelere dayandırılmıştır. Bunlardan biri ve en güçlüsü, çocukların 1. Sınıftan 9. Sınıfa kadar Türkçe eğitim veren okullara gitmesidir. Bir diğer madde, bazı Türk ve Arnavut aileler çocuklarının Türkçeyi öğrenebilmesi için, evde Türkçeden başka bir dil konuşmamaktadır. Bir diğer madde de bize garip gelen ve göz ardı ettiğimiz; fakat Türkçenin öğrenilmesinde çok büyük bir katkısı olan maddedir. Bu da, Türk televizyon dizilerinin Türkçenin öğrenilmesi üzerindeki etkisidir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Üsküp, Tefeyyüz, Üsküp'te Türkçe eğitimi, Türk televizyon dizileri.

Abstract

Skopje is a city, which has Ottoman heritage and embraces different ethnicities inside. These ethnicities are Macedonians, Albanians, Turks, Serbians, Bosnians, Wallacks, Gypsies etc. They live in a harmony together by affecting languages and cultures of each other. In Skopje, there are several schools where the education language is Turkish. Among them, one school with the name "Tefeyyüz" has been teaching students in Turkish language since the past times. Turkish people living in city center and surrounding villages provide their children take Turkish education in the school despite all the challenges. In this study, the subject of learning Turkish language by the young generation in Skopje is taken into account by various aspects. One of those and the strongest one is that children go to schools which give the education in Turkish language from first to nine grades. Another aspect is that Turkish and Albanian families do not speak any other languages except Turkish in their houses to provide their children

* Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, elifnuryldz023@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3463-2500

to learn it. Also another aspect is the one which seems quite unusual to us and that is why we ignore it, however, it has a huge contribution to learning Turkish language. It is the effect of Turkish television series on learning Turkish.

Keywords: Northern Macedonia, Skopje, Tefeyyüz, Turkish education in Skopje, Turkish television series.

Giriş

Üsküp, 1389 yılında Yiğit Mehmet Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı topraklarına katılmadan önce Üsküp, miladi yedinci asırlarda Slavların saldırılarına maruz kalmış, daha sonraları Sırp tarafından işgal edilmiş, ardından birkaç defa Bizanslıların ve Sırpların idaresine geçmiştir (Asım, 2004, s. 55).

“Osmanlı Devleti'nin topraklarına kattığı Üsküp, 1689 yılında Avusturya tarafından kuşatılarak ele geçirilmiştir. İşgalden sonra ortaya çıkan veba hastalığını bahane eden Avusturya kumandanı Üsküp'ü tamamen yakmış, askerlerini de Vodana bayırlarına çıkarmıştır” (Asım, 2004, s. 55). Bu yangın sebebiyle Osmanlı dönemine ait birçok tarihi eser tamamen harap olmuştur. Bu eserler ileriki dönemlerde tekrardan inşa edilmiştir. 1690-91 yılında Hacı Selim Giray ve komutasındakilerle Üsküp, Avusturya'dan geri alınmıştır. Geri alınmasından 1912 Sırp işgaline kadar 227 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Asım, 2004, s. 60).

Kuzey Makedonya'nın başkenti olan Üsküp, geçmişten günümüze birçok etnik grubu bünyesinde barındırmıştır. Günümüzde bu etnik gruplar içerisinde ağırlıklı olarak Makedonlar, Arnavutlar ve Türkler yer almaktadır. Daha az bulunmakla birlikte Boşnaklar, Sırp, Romanlar ve Ulahları da bu etnik grubun içinde gösterebiliriz. Üsküp'te yaşayan bu topluluklar geçmişte olduğu gibi günümüzde de birbirinin dillerinden, kültürlerinden, âdet ve geleneklerinden etkilenmektedirler. Mesela Üsküp'te Türkçe konuşan bir Türk'ün dilinde Sırpçadan, Makedoncadan ve Arnavutçadan geçmiş kelimelere rastlamaktayız. Bununla birlikte Makedonca ve Arnavutçada da Türkçenin etkisi göze çarpmaktadır.

“1389'dan itibaren Osmanlı'nın topraklarına kattığı Üsküp'e Anadolu'dan getirilen Türkler yerleştirilmiştir. Üsküp, Balkan yarımadasının merkezi olarak, daha 14. Asırda Türk halkının önemli bir bölümünü cezbetmiştir. Bu halkın çoğunluğu zanaat, tarım ve ticaretle uğraşmıştır. Türk dalgası 15. Asırda yoğunlaşmıştır. Timur'un istilasından sonra, Osmanlı Devleti'nin merkezi Rumeli'ye taşınmıştır. Buralara Anadolu'dan gelen yeni muhacirler yerleşmiştir” (Tufan, 1996, s. 7). Günümüzde burada yaşayan Türklerin bir kısmı Konya'nın Karaman bölgesindeki Karamanoğlu Bey ve himayesindekilere olduğunu iddia etmektedir. Böylece Üsküp'teki Müslüman nüfus oranı artmış ve Türkçenin konuşulduğu alan biraz

daha genişlemiştir.

Üsküp, geçmiş dönemlerden beri ticaretin göz bebeği konumunda olan bir şehirdir. Tarihten beri mevcut olan Türk Çarşısı ve Bit Pazarı'yla Üsküp, çevre Balkan ülkelerinin alışveriş yapmak için sıkça uğradıkları bir şehir olma özelliğini taşımaktadır.

“Şehrin büyüklüğü, 17. Yüzyılın sonuna doğru yapılan Avusturya-Osmanlı büyük savaşını izleyen Avusturyalı muhabirlerin yazılarında kaydedilmiştir. Bu yazılarda, güzelliği ve konutlarının sayısı (10-12.000) ya da ahalisinin sayısına göre (yaklaşık 60.000) Üsküp, Prag ile kıyaslanmıştır” (Zdraveya, 1983, s. 95). Osmanlı Dönemi'nde Üsküp, Türkçenin yaygın olarak konuşulduğu bir şehirdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, alışverişin uğrak mekânı olan kentin Türk Çarşısı ve Bit Pazarı'na sahip olmasıdır. Burada Türkçe bilmeyen esnaf yok denecek kadar azdır. Günümüzde de Türkçe bilmeyen esnafla nadir karşılaşmaktayız. Türkçe bilen kişi, Üsküp halkının deyimiyile “Kasabalı” olarak isimlendirilmektedir. Bu ifadeden de Türkçe bilmenin adeta bir asalet göstergesi olarak algılandığı görülmektedir.

“Makedonya Devlet İstatistik Ofisi (Државен завод за статистика) (2005)'ne göre 2002 yılında yapılan son sayımlarda Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu 2.022.547'dir. Türklerin sayısı ise 77.959'dur. Üsküp'ün toplam nüfusu 506.926, kendini Türk olarak ifade edenlerin sayısı ise 8595'tir. Buna göre Kuzey Makedonya Türklerinin %11'i Üsküp'te yaşamaktadır” (Ahmed, 2014, s. 2). Bu oran bize, Kuzey Makedonya'da yaşayan Türklerin büyük bir kısmının Üsküp'te yaşadığını göstermektedir.

2019 Temmuz-Ağustos ayında derleme yaptığımız kaynak kişilerin ifadelerine göre; Üsküp'te ve Kuzey Makedonya'daki bazı Türkler yapılan son nüfus sayımında, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin yaptığı baskı ve haksızlıklardan dolayı kendilerini nüfusa Arnavut olarak kaydettirmişlerdir. Böylece Arnavutların nüfus oranı fazla gösterilmiştir. Bu, gözlemlerimize göre güçlü olanla bir olup ümmet bilinciyle ayakta kalabilmek ve bazı vatandaşlık haklarından yararlanabilmek için Türkler tarafından izlenilmiş bir politikadır. Aslında bu düşünce, onların nüfus oranlarının az görünmesine ve böylece Türkçe eğitim haklarının elinden alınmasına sebep olmuştur.

“Balkan savaşları döneminde 240.000 Türk, çeşitli olumsuz uygulamalar sonucunda göç etmek zorunda kalmıştır” (Abbas, 1999, s. 284). 1912 Sırp işgalinden itibaren Türk nüfusun çoğunluğu zorlanarak, hatta işkence edilerek göçe mecbur bırakılmıştır. Bu işgal sonucunda büyük sayıda Türk göçü meydana gelmiştir. 1948 yılında meydana gelen “Yücel Olayı” neticesinde Yugoslavya'dan büyük bir Türk göçü olmuştur. Makedonya'daki Türk nüfusu bu olayla azınlık konumuna gelmiş,

Türkçe eğitim hakkı burada kalan Türklerin ellerinden alınmıştır.

Yücel olayı tarihte “Aydın Göçü” olarak da bilinmektedir. Türkleri milliyetçi düşünceyle bir arada tutmak isteyen gönüllüler Yücel teşkilatını kurmuşlardır. Teşkilat üyeleri, Yugoslavya tarafından 1947 yılında Yasadışı örgüt statüsüne alınmasıyla birlikte idama mahkûm edilmişlerdir (Çelik, 2013, s. 273). Bu Olay, Tito döneminde Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin 1950’lerin başında Yugoslavya ile bir “Serbest Göç” Antlaşması imzalamasıyla etkisini göstermiştir. Bu antlaşmayla Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri Makedonya’da ve Yugoslavya’da yapılan Türk göçünü teşvik etmiştir. Bu teşvikle Makedonya’dan 296.000, Kosova, Sancak, Bosna ve Karadağ’dan ise 500.000’den fazla Türk göç etmiştir. Bu sırada yüzlerce Türk öğretmeni, doktoru, şair, yazar, gazeteci ve bilim insanı da göç etmiştir. Makedonya’da kalan Türkler, öğretmensiz, doktorsuz, âlimsiz, münevversiz kalmıştır. Yücel Olayının neticesinde dört Türk münevveri idam edilmiş, onlarca Türk ise ömür boyu veya yıllarca hapse mahkûm edilmişlerdir. Bu olay, Makedonya ve Yugoslavya Türklüğüne büyük bir darbe indirmiştir” (Hamzaoğlu, 2000, s. 323-346).

Bu çalışmamızda, Üsküp’te geçmişten günümüze Türkçe Eğitim ve Öğretimin yapıldığı okullar genel çerçevede ele alınmıştır. Söz konusu okullar, Osmanlı Dönemi’nde açılan medreseler ve 1944’ten itibaren kurulan okullar olmak üzere iki ayrı paragraf hâlinde incelenmiştir. Daha sonra günümüzde Türkçe eğitim veren okullar incelenmiştir. Bu okulların en önemlisi olarak kabul edilen “Tefeyyüz” ün geçmişteki durumu ve günümüzdeki hâli hakkında bilgi verilmiştir. Türkçe Eğitim ve Öğretim hakkında genel olarak bilgi verildikten sonra Üsküp’e bağlı köylerde yaşayan yetişkinleri Makedon dilini konuşan Türk topluluklar ele alınmış, söz konusu toplulukların Türkçe eğitim ve öğretim hakkını elde etmek için verdikleri mücadeleden bahsedilmiştir. Daha sonra Türk televizyon kanallarını izlemenin Türkçe öğrenime katkısı ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Söz konusu tüm hususlar ele alındıktan sonra makale, sonuç başlığı altında neticelendirilmiştir.

Üsküp’te Türkçe Eğitim ve Öğretim

Zerrin Bedri Abbas’a göre Kuzey Makedonya’nın Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinden 1912 yılında çıkışından sonra Türklerin eğitim sorunları da başlamıştır. Türkler, çocuklarını Sırp okullarına göndermek istemedikleri için tepkiler yoğunlaşmıştır. Türkler, 1914 yılında Türkiye ile Sırbistan arasında yapılan anlaşmaya riayet edilmesini istemişlerdir. Bu doğrultuda Sırp eğitim kurumları siyasi taktik içeren bir uygulamayla, Türk okullarında Türk dilinde din dersine girecek olan öğretmenlerin Türkçe derslerine de girmesine karar vermiştir; ancak din dersini veren öğretmenlerin Türkçe derslerinde yeterli bilgiye sahip olmaması

Türkçenin öğretimini zorlaştırmıştır (284-285). Böylece Sırp yönetiminin izlediği siyasi propagandanın ilk adımı atılmış ve bu adım Türkçenin öğretiminde olumsuz etkiye sebep olmuştur.

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde okullarda Türkçe eğitimin engellenmeye başlanmasıyla Türk nüfusunun eğitimsiz kalması gibi bir sorun ortaya çıkmıştır (Abbas, 1999, s. 284).

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığının Türkçe anadili öğretiminde uyguladığı birçok engelleyici politika sebebiyle Türkler, çocuklarını okullara gönderememiştir. Bugariç'e göre, Bunun sonucunda da Türk çocukları, uzun süre mahalle ve sıbyan mekteplerinde eski yazı ile öğrenim görmüşler, plansız ve programsız okutulmuşlardır. Bu durum, 1944'e kadar sürmüştür (182).

Türkler, Latin harfleriyle anadilinde okuma hakkını 1944'te kazanmışlardır (Bugariç, 1997, s. 182). Böylece Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Türkler eğitim hakkını geri almışlardır. Bu hakkın geri alınmasıyla birlikte Türkler çeşitli okullar- da, kısıtlı da olsa Türkçe eğitim almaya başlamışlardır.

Üsküp'te Geçmişten Beri Türkçe Eğitim Veren Okullar

Osmanlı döneminden itibaren Üsküp'te Türkçe eğitim veren çeşitli medreseler açılmıştır. Bu medreselerden bazılarının isimlerini zikretmek gerekirse; Üsküp'ü fetheden Yiğit Paşa tarafından 1397 yılında yaptırılan "Meddah Medresesi", 1438 yılında yaptırılan daha sonra kapatılan ve yerine ulema meclis binası olarak açtırılan "Hünkâr Medrese", Yiğit Paşanın oğlu İshak Bey tarafından yaptırılan "Alaca Medrese", 1460 yılında yaptırılan "İsa Bey Medresesi", 19. Yüzyılda yaptırılan "Hümaşa Sultanî", 1890 yılında Faik Paşa döneminde yaptırılan "Ünasi Rujdiye" Sırp-Hırvat-Sloven krallığı döneminde "Kralica Mariya" adıyla değiştirilmiştir. Bu okuldan mezun olan kız öğrenciler öğretmen olma hakkına sahip olmuşlardır. 1903 yılında yaptırılan "Rujdiye Askerî Mektebi", 1903 yılında açılan ve birçok bilim adamı ve siyasetçinin yetiştiği "IV. İdadiye" (Abbas, 1999, s. 291).

Mücahit Asimov'a göre, Üsküp'teki ilk iptidaî mektepler 1885'ten sonra açılmaya başlamıştır. Bu mektepler; "Faik Paşa" "Yahya Paşa" "Meddah" "Hafız Mahmud" "Şükriye Enas" iptidaîyeleridir. Bu okullarda 60'ı kız, toplam 570 öğrenci öğrenim görmüştür (Asimov, 1983, s. 55-67).

Üsküp İdadisi 1889 yılında eğitime başlamıştır. Diğer adı Sultanî olan okulda 1893 yılına kadar 61 öğrenci varken 1900 yılında bu sayı 283'e çıkmıştır (Kodoman, 1991, s. 119-120).

Üsküp'te doğup büyüyen meşhur Türk şair ve münevverimiz Yahya Kemal

de Üsküp İdadisinde eğitim görmüştür. Ertuğrul Karakuş'a göre İdadi, günümüzde mevcut olmayan bir Osmanlı eseridir. Eser, Islahhane Parkı olarak da bilinen Üsküp Şehir Parkı yakınlarında bulunmaktaydı. Bu bina 1963 yılına kadar Öğretmen Okulu olarak faaliyet görmüştür (Karakuş, 2018, s. 100).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Üsküp'te çeşitli zanaat dallarında usta, işçi, teknisyen yetiştiren bir Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu okulun eğitim süresi beş yıldır ve diğer devlet okulları gibi yatılı ve ücretsizdir. Bu okul 1912 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür (Eren, 1968, s. 41-47).

1910-1912 yılları arasında eğitime olan ilgisizlik yüzünden ülkede okuma yazma bilmeyenlerin oranı artmıştır. Bazı bölgelerde bu oran %90'a kadar ulaşmıştır. Balkan savaşlarından sonra ülkede verilen Türkçe eğitim iyice azalmıştır. Balkan savaşından sonra Türk okulları tamamen kapatılmış ve bu okullarda eğitim gören çocuklar, Sırp okullarına gitmeye mecbur bırakılmıştır (Hasan, 1998, s. 30).

"İsa Bey Medresesi" daha çok dinî eğitim verilmiştir. 1924'te açılan "Büyük Kral Aleksander Medresesi"nde dersler sadece Sırpça verilmiştir. Medresede eğitim 8 yıl sürmüştür ve 1. Sınıftan 4. Sınıfa kadar Türkçe eğitim alınabilmiştir (Abbas, 1999, s. 286).

Arif Ago'ya göre 1947 yılından itibaren ilkokul öğretmen kadrosu yetiştirilmesi için Makedonca eğitim veren 3, Arnavutça eğitim veren 1 ve Türkçe eğitim veren 1 öğretmen okulu Üsküp, Manastır ve İştıp'te kurulmuştur.

1996 yılında Üsküp'te anaokulu olarak eğitim veren sadece iki okul vardır. Bunlar: "Bratstvo i Edinistvo" ve "Oktomvri" okullarıdır. Bu okullarda sadece birer sınıfta Türkçe eğitim verilmiştir.

Orta Öğretimde 1971-72 yılında açılan "Tsvetan Dimov"da Türkçe eğitim verilmiştir. Bunun yanında "Üsküp Yosip Broz Tito Lisesi"nde de bir dönem Türkçe eğitim verilmiştir. Günümüzde Yosip Broz Tito Lisesinde her yıl Türkçe eğitim veren iki sınıf açılmaktadır. Bunun yanında Ekonomi lisesi "Tsvetan Dimov"da Türkçe eğitim verilmek üzere bir sınıf açılmaktadır.

Türkçe Yüksek Öğrenimi Üsküp'te "Kliment Ohridski"nin 1976-77 yılında açılmasıyla başlamıştır. "Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi" Filoloji fakültesinin açılmasıyla "Kliment Ohridski"nin çalışmaları eski değerini yitirmiştir (7-9).

Günümüzde Üsküp'te yüksek eğitim derecesinde "Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi" ve "Uluslararası Balkan Üniversitesi" Türkçe eğitim vermeye devam etmektedir.

Üsküp “Petar Zdravkovski-Penko” ve Güreler köyünde ilkokulunu bitiren Türk çocukları ya günümüzdeki adıyla “Yaşar Bey” olarak adlandırılan “Yane-Sandanski” ya da “Tefeyyüz”de eğitimlerine devam etmektedirler. Bu okullarda dokuz yıllık Türkçe eğitim verilmektedir. Türk okullarında öğrenci sayısının düşük olma nedenlerinden biri de kimi ebeveynlerin ekonomik, siyasi vb. nedenler yüzünden çocuklarının birinci sınıftan başlayarak Arnavutça veya Makedonca öğrenmelerine müsaade etmiş olmasıdır (Ago, 1996, s. 12). Üsküp’te bulunduğumuz süreçte kaynak kişilerden aldığımız bilgilere göre Arnavutça veya Makedonca öğrenen Türk çocukları öğrenimine Arnavutça veya Makedonca eğitim veren okullarda devam etmiştir. Böylece Türk okullarına olan talep azalmıştır.

Söz konusu problemin diğer bir sebebi, Üsküp’te Türkçe eğitim veren iki lise “Üsküp Yosip Broz Tito Lisesi” ve “Tsvetan Dimov” haricinde başka lise bulunmamasıdır. Öğrenci, Makedonca ya da Arnavutça eğitim veren bir liseye gittiğinde dile hâkim olmadığı için zorluk çekmektedir. Bunun bir diğer sebebi de Türkçe eğitim veren okulda okuduktan sonra Makedoncaya ve Arnavutçaya hâkim olmadığı için iş bulamamasıdır. Ayrıca Makedonlar ve Arnavutlar iş alımında kendi ırkından olan vatandaşlarını tercih etmektedirler. Böylece sadece Türkçeye hâkim olan Türkler, iş bulamamakta ve işsizlik yüzünden Türkiye ya da Avrupa ülkelerinden birine göç etmeye mecbur olmaktadır. Türklerin Üsküp, Kuzey Makedonya’dan malını mülkünü terk ederek göç etmesinin en önemli sebeplerinden birisi budur.

2019’un Temmuz ve Ağustos ayları boyunca Üsküp Merkez ve çevresinde yaptığımız saha çalışmasında, Tefeyyüz’ün geçmişten günümüze önemini arttırarak devam ettiren bir okul olma özelliği taşıdığını gözlemledik. Merkezde derleme yaptığımız, daha çok 50’li ve 60’lı yaşlarda olan kaynak kişiler eski Tefeyyüz’de 8 yıllık Türkçe eğitimini tamamlamıştır. Bununla birlikte 30, 40 yaşlarında olan kaynak kişiler eğitimlerini, eski Tefeyyüz yıkıldığı için Gazi Baba Mahallesi’ne inşa edilen yeni Tefeyyüz’de tamamlamışlardır.

Tefeyyüz ilköğretim Okulu, kesin olmamakla birlikte 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından “Tefeyyüz İptidai Okulu” adıyla kurulmuştur. Kuruluş tarihi tartışmalıdır. 1919/20 yılında “Tefeyyüz” bütün diğer okullar gibi yeni kurulan Yugoslavya Krallığı idaresine geçerek “Osman Çikiç” adıyla eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti’nin Üsküp’ten çekilmesinden sonra Tefeyyüz Okulu, Türk azınlık okulu haline gelmiştir (Tefeyyüz, 2019).

“Ştjpska” sokağında bulunan okulun içi karanlık ve eğitim için uygun değilmiş. Okulun bulunduğu konumda, maddi imkânları olmayan aileler yaşadığı için mevcut öğrenciler de maddi açıdan zorluk yaşamışlar. Hatta öğrencilerin kitap

alacak paraları bile yokmuş. Buna rağmen okulun başarısı gayet iyi durumdaymış. Okulda yedi sınıf varmış. Eğitim gören çocukların birçoğu Sırpça bilmediği için her yıl iki hazırlık sınıfı açılmış. Okul müdürü de o dönemin ünlü yazarlarından Boşnak “Nazif Resuloviç”miş (Kaya, 1999, s. 149).

Okul, 1944 yılından sonra “Tefeyyüz” adını geri alarak faaliyetlerine devam etmiştir. Osmanlı döneminde faaliyete geçen Tefeyyüz Okulu, Sırp Krallığı, Bulgar işgali, Yugoslavya Cumhuriyeti ve Bağımsız Makedonya süreçlerini yaşayarak çevresindeki Türkler ile ayakta kalabilmiş, köklü bir kurumdur (Tefeyyüz, 2019).

TRT Avaz’ın “Devrialem” programında “Üsküp Türklerine Hizmet Veren Tefeyyüz İlköğretim Okulu” ismiyle Tefeyyüz İlköğretim Okulunun tanıtımı yapılmıştır. Bu program, okulun kuruluşunun 132. yılına özel olarak yapılmıştır. Programda; okulun isminin “yükselmek, ilerlemek” anlamındaki feyzden geldiği, kuruluş tarihinin 1884 olduğu, 21 Aralık 1944’ten itibaren Latin harfleriyle eğitimine devam ettiği ve bu tarihin Makedonya Türkleri arasında “Türkçe Eğitim Bayramı” ismiyle Milli Bayram olarak kutlandığı vurgulanmıştır. Tefeyyüz’ün kuruluşunun 133. yılına özel TRT Türk tarafından “Hayatın İçinden Üsküp/Tefeyyüz İlköğretim Okulu” adıyla bir program yapılmıştır. Programda Tefeyyüz’ün kısaca tarihine değinilmiş, okul öğretmenlerinin görüşleri alınmış, öğrencilerin basketbol, futbol ve müzik alanındaki ülke çapında ve uluslararası alanda başarılarına değinilmiştir. Öğrencilerin spor ve müzik alanındaki başarıları “Yeni Balkan”, “Time Balkan” ve “Sabah” gazetelerinde de haber konusu olmuştur (Tefeyyüz, 2019).

Tefeyyüz, “Osman Çikiç” adıyla eğitime devam ederken Sırp tarafından “Mehmed Sokoloviç” ve “Vuk Karaciç” isimli iki okul Üsküp’te yaşayan Türk çocukları için eğitime açılmıştır. “Mehmed Sokoloviç” isimli okul, Osmanlı döneminde “İptidai İrfan” olarak bilinen okulun binasında eğitime açılmıştır (Kaya, 1999, s. 149).

Türkçe eğitim veren okullar, 1955 yılına kadar 1. Sınıftan 4. Sınıfa kadar eğitim verirken 1955’ten sonra sekizinci sınıfa kadar eğitim vermeye başlamışlardır. Açılan okullarda öğretmen kadrosunda eksiklik yaşanmıştır. Öğretmenler, 3 aylık düzenlenen kurslar sayesinde eğitim vermişlerdir. Kurslar Kuzey Makedonya’nın her tarafında düzenlenerek, öğretmenler yetiştirilmiştir. 1944 yılının aralık ayında Üsküp’te öğretmenlik kursları düzenlenmiştir (Abbas, 1999, s. 292).

Yetişkinleri Makedon Dilini Konuşan Türk Topluluklar¹

Saha çalışması yaparken tespit ettiğimiz bir diğer husus, Üsküp'e bağlı Türk toplulukların yaşadıkları köylerdir. Burada yaşayanlar, yetişkinleri Makedonca konuşan topluluklardır. Osmanlıların 1. Balkan Savaşı sonrasında ülkeden ayrıldıkları 1912'ye kadar kendilerini büyük çoğunlukla Türk saymışlardır. Bu Türk toplulukların bir bölümü günümüzde kendini "Müslüman", gittikçe artan bir bölümü Arnavut, bir bölümü de "Türk" saymaktadır (Oran, 1993, s. 118). Üsküp'e bağlı köylerde yaşayan bu topluluklar kendilerine "Türk" demektedirler. Türk olduklarını kabul etmeleri sebebiyle yeni neslin Türkçe öğrenmesini teşvik etmektedirler.

Bu köylerde dikkatimizi çeken bir husus, yaşlı neslin (50, 60, 70'li yaşlar) Üsküp Merkez'den gelenler hariç Türkçe bilmemesidir. Bunun sebebi, Tito ve öncesi dönemde okullarda zorunlu olarak Makedonca eğitim verilmesidir.²

Kuzey Makedonya devleti bu insanların Arnavut veya Türklere katılmalarını önlemek için çeşitli faaliyetler düzenlemektedir. Örneğin, rejim değişikliğinden sonra işten çıkarılmanın çokça yaşandığı ülkede, tekrar işe girmek isteyen bu Türk topluluklara sadece Müslüman kimliğine sahip olduklarına ilişkin kâğıt imzalatılmaktadır. Ayrıca, devletin kurduğu bir de "Makedon Müslümanları Kültür ve Bilim Ocağı" vardır. Ocağın yöneticisi, Yunanistan'da devletin Pomaklar konusunda söylediklerini hatırlatan bir söylemde bulunmuştur: "Torbeşler yerli halktır, Makedon'dur, ama Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırılmışlardır" (Oran, 1993, s. 118).

Üsküp'e bağlı Türk topluluklarının köyleri olan Aşağı Koliçan, Svetova, Pagaruşa, Dirjilovo, Elova köylerinde, yaklaşık 10 yıl öncesine kadar Türkçe eğitim verilmediği için köy sakinleri, çeşitli zorluklara göğüs gererek, çocuklarının Türkçe eğitim almasını sağlamışlardır. Bunun için Üsküp Merkez'de bulunan Tefeyyüz İlköğretim Okulu'na minibüs kiralayarak çocuklarının zorlu kış şartları altında her gün okula gidiş geliş yaparak Türkçe eğitim görmesini sağlamışlardır. Neyse ki son 10 yıldır bahsettiğimiz bu köylerde Türk öğretmenler tarafından çocuklara Türkçe eğitim verilmektedir. Bu öğretmenler, büyük bir mücadele vererek Tefeyyüz'de 9 yıllık Türkçe eğitim almışlar ve ardından Türkçe yüksek eğitim görmüşlerdir. Bu nedenle yeni nesil, Standart Türkiye Türkçesine yakın bir dille Türkçe

¹ Bu topluluklara "Torbeş" de denilmektedir. Baskın Oran'a göre; Kuzey Makedonya'da üçüncü en kalabalık Müslüman azınlık Torbeşlerdir. Sayıları 35.000 ile 100.000 arasında olduğu söylenen bu Müslüman halk, bir düşünceye göre Pomakların Kuzey Makedonya'daki adı, bir düşünceye göre de Makedonya'daki Müslüman Slavlara verilen isimdir (116-117).

² Daha önceki neslin Türkçe bildiği, Pagaruşa köyü civarındaki Türkçe beyit yazılı mezar taşlarından anlaşılmaktadır.

konusmaktadır. Bu Türk toplulukları ve konuştukları Türkçe detaylı bir şekilde ayrı bir başlıkta incelenmelidir.

Üsküp Merkez ve Çevresinde Türkçe Konuşan Arnavutlar

Üsküp'te nüfusun büyük bir oranını kapsayan Arnavutların birçoğu Arnavutçanın yanında Türkçe de konuşmaktadır. Yapmış olduğumuz saha çalışmasında Üsküp'e bağlı, Arnavutların yaşadığı Luboten, Hasanbeg, Saray, Studeniçan ve Yukarı Batinsi köylerinde birçok Arnavut'un Türkçe konuştuğu tespit edilmiş, bunlardan bazıları kaynak kişi olarak alınmış ve kendilerinden derleme yapılmıştır. Aynı şekilde Üsküp merkezde de Türkçe konuşan birçok Arnavut tespit edilmiştir.

Bazı Arnavut aileleri "Türkçe biliyor musunuz?" sorusuna "Elhamdülillah Türk'üz" demektedirler. Bu, İslam dinindeki "Elhamdülillah Müslümanız" deyişiyle özdeşleşmiştir. Burada yaşayan bazı Türk, Yetişkinleri Makedonca Konuşan Türk Toplulukları, Arnavut halk için Türk olmak ya da Türkçe bilmek, Müslüman olmak kadar kutsal bir durumdur. Bu söylemin bir sebebi, Türkçe öğrenmenin zenginlik, asillik ve Müslümanlık olarak görülmesidir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türkçe bilen "Kasabalıdır". Türkçe bilmeyen ise yerli Üsküp halkının deyişiyle "Köylüdür". Arnavut ailelerinin bazılarında Türkçenin evlerde konuşularak yeni nesilde yaşatılmak istenmesinin bir diğer sebebi de ailede en az bir kişinin; anne ya da babanın Türk olmasıdır. Türk olan anne ya da baba, evde Türkçe konuşulmasını sağlamış, Türk televizyon kanallarının izlenmesi için çocuklarını teşvik etmiştir. Öyle ki saha çalışmasında gittiğimiz kaynak kişilerin evlerinde Türk televizyon kanallarından başka kanalların izlenmediğini gördük. Bazı aileler evde Türkçeden başka bir dilin konuşulmadığını vurgulamışlardır. Türk, Yetişkinlerim Makedonca konuşan Türk toplulukları ve Arnavut kesimin Üsküp'te yaşayarak Türkçenin yeni nesillerce konuşulması için bu kadar çabalaması bizi epey sevindirdi.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte görsel, işitsel öğeler göz önüne serilmiş ve böylece dil öğrenmek daha da kolaylaşmıştır. Görsel ve işitsel öğelerin en başında video, film ve diziler gelmektedir. İnsanlar bir diziyi izlerken dizinin her bölümünü merak ve heyecanla beklemektedirler. Bu merak ve heyecan onlarda dil öğreniminin kolayca gerçekleşmesine yardımcı olur. Ayrıca 15-20 yaş grubundaki gençler dizi repliklerini taklit yoluyla ezberlemekte ve bazı Türkçe kalıp ifadeleri zihninde saklayıp yeri geldiği zaman günlük hayatta kullanabilmektedir. Hatta bu replikler sokak aralarındaki duvarlarda yerlerini almaktadır.

Türk Televizyon Kanallarını İzlemenin Türkçe Öğrenimine Katkısı

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte Türk televizyon dizi, film ve program yapımında artışlar olmaya başlamıştır. Dizi, film ve belgeseller son zamanlarda Türk

devlet politikası haline gelmektedir.

“2000’li yıllarda Türkiye’de uygulanan küresel pazar politikalarının ve medya sektöründe yaşanan canlanmanın en önemli yansımalarından biri dizi filmler olmuştur. Kısa sürede kendi başına bir sektöre dönüşecek kadar hızlı büyüyen ve uluslararası bir boyut kazanan yerli yapım diziler bir yandan ulusal televizyon kanallarında en fazla izlenen popüler programlar hâline gelirken diğer yandan ulusal sınırları aşarak ihraç edilen yapımlara dönüşmüştür. Türkiye’de her yıl yüzün üzerinde dizi üretilmektedir. Çekilen her 4 diziden 3’ü ise 103 ülkeye ihraç edilmektedir. Başta Ortadoğu ve Balkan ülkeleri olmak üzere ABD, Şili, Ekvator, Çin, Rusya, Pakistan gibi dünyanın dört bir yanına pazarlanan Türk dizilerinin hali hazırda 400 milyon izleyicisi olduğu öngörülmektedir. Bu rakamlar Türkiye’yi ABD’den sonra dünyaya dizi ihraç eden ikinci ülke konumuna getirmektedir” (Öztürk ve Atik, 2016, s. 66).

Türk film ve dizileri sayesinde Türk dil, kültür, yaşayış, adet, gelenek ve göreneklerine olan merak artmış, Türkçe cezbeden bir dil haline gelmiştir.

Türkiye’deki dizi sektörü, Kuzey Makedonya’nın başkenti olan Üsküp’te ve diğer şehirlerinde, ayrıca diğer Balkan ülkelerinde de yaygın bir şekilde takip edilmektedir. 15 ve 20 yaşları arasındaki bazı Türk, Yetişkinleri Makedonca konuşan Türk toplulukları, Arnavut gençler çeşitli Türk dizilerini izlemekte ve Standart Türkiye Türkçesine yakın bir dille Türkçeyi konuşmaktadırlar. Bu kaniya saha çalışmasında yaptığımız gözlemler neticesinde vardık. Bu da Türkçenin keyifle öğrenildiğinin bir delili olarak gözler önüne serilmektedir. Son zamanlarda genç nesil; “Hercai, Kimse Bilmez, Afili Aşk, Erkenci Kuş, Bir Zamanlar Çukurova, Sen Anlat Karadeniz, Çukur, Tozkoparan, Diriliş Ertuğrul” gibi popüler dizileri izlemektedir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Türk dizilerini satın almaktadır; fakat Türkçenin öğrenilmesine engel olmak için bir yol izlemektedir. Türkiye’den alınan tüm diziler Makedon kanallarında, Makedonca altyazılı verilmek yerine Makedonca dublaj yapılarak yayınlanmaktadır. Yunanistan, Bulgaristan’dan alınan dizilerde ise Makedonca dublaj yapılmadığı, Makedonca altyazı verilerek dizilerin yayımlandığı görülmüştür. Bu, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin Türkçenin öğrenilmemesi için izlediği en büyük düşmanca politikalardan biridir. Önceden Türk dizileri de dublajsız, orijinal haliyle yayınlanmaktayken günümüzde dublajlı haliyle yayınlanmaktadır. Bunun sebebi, dizilerin Türkçe orijinal haliyle verildiğinde genç nesil arasında konuşulmaya ve yaygınlaşmaya başlaması ve bunun Kuzey Makedonya devletinin hoşuna gitmeyen bir durum olmasıdır.

Türk dilini çocuklarına, torunlarına öğretmek isteyen bilinçli Türk, Yetişkinleri Makedonca konuşan Türk toplulukları ve Arnavut aileleri Türk dizilerini Make-

donca dublajlı izlemek yerine uluslararası kanalların yayınlandığı uydu alıcısı satın almakta, Türk dizi ve filmlerini orijinal haliyle izlemektedir. Bazı ailelere Türkiye devleti tarafından uydu alıcısı dağıtılmıştır. Tüm Türk, Yetişkinleri Makedonca konuşan Türk toplulukları ve Arnavut aileler uluslararası kanalların yayınlandığı uydu alıcısını satın alamadığından Türkçe, belli bir Müslüman kesimin konuştuğu dil olarak kalmaktadır. Müslüman genç neslin birçoğu Türk dili ve Türk kültüründen mahrum olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti olarak Türkçe öğreniminin yaygınlaşması ve Türkçenin etki alanının genişlemesi için dizi sektörüne önem vermeye bununla birlikte dizi üretimi ve ihracatına devam etmeliyiz. Böylece Türkçe, zaten konuşulmakta olan başta Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti Üsküp ve civarı olmak üzere diğer Balkan ülkeleri ve Türkistan Türk Cumhuriyetlerinin yanında Orta Doğu ülkelerine, Avrupa'ya ve diğer kıtalardaki ülkelere yayılacak, Türk diliyle birlikte Türk kültürünün etki alanı genişleyecektir.

Sonuç

Üsküp, 1912 Sırp işgaline kadar Türk oranının en yüksek olduğu ve Türkçenin tarım ve ticaret vasıtasıyla yaygınca konuşulduğu bir şehir olma özelliği taşımasına rağmen 1912 Sırp işgali ve 1948 Yücel Olayıyla epey Türk göçü vermiştir. Üsküp'te kalan Türk, Yetişkinleri Makedonca konuşan Türk toplulukları ve bazı Arnavutlar Türkçenin Müslüman kesim arasında konuşulmaya devam etmesi için ellerinden geleni yapmaktadır.

Üsküp'teki "Tefeyyüz" isimli ilköğretim okulu, 1884 yılından itibaren 9 yıllık Türkçe eğitim vermekte ve Türkçenin ayakta durabilmesi için faaliyetlerine hâlâ tüm gücüyle devam etmektedir. Günümüzde de Türkçe eğitim veren okulların en başında olmayı sürdürmektedir.

Türkler ve Arnavutların yanında yetişkinleri Makedonca konuşan ve kendilerini Türk olarak kabul eden topluluk, Türkçe eğitim alabilmek için yıllarca mücadele vermiş ve bu mücadelenin karşılığını köylerinde Makedonca eğitim veren okulların 9 yıllık Türkçe eğitim veren okullara dönüştürülmesiyle almışlardır. Günümüzde köylerindeki okullarda eğitim Türkçe olarak verilmektedir.

Türk dizilerinin Türkçe öğretimindeki büyük katkısı Üsküp'te karşımıza çıkmıştır. Özellikle 15-20 yaş grubu arasındaki genç nesil, popüler Türk dizilerini takip etmekte ve Türkçeyi, Standart Türkiye Türkçesine yakın bir dille konuşmaktadır.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Türkçenin konuşulmasını ve yaygınlaş-

masını engellemek amacıyla Türk dizilerini Makedonca dublaj yaparak yayınlamasına karşılık, bizim de Türkiye Cumhuriyeti olarak Türk dizi sektörünü destekleyip, dizilerin Türkçe haliyle yayınlanması, yayımlandıkları ülkenin diliyle altyazı verilmesi için çeşitli öneriler getirmemiz gerekmektedir.

Kaynakça

Abbas, Z. B. (1998). Makedonya’da Türklerin Eğitimi. *Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni (20-24 Nisan 1998)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 283-300.

Ago, A. (1996). Makedonya’da Türk Halkının Ana dili Üzerinde Öğretim-Eğitim ve Sorunları. *Sesler*, (302), 5-14.

Ahmed, O. (2014). Üsküp Türk Ağzında Kip Ekleri. *TÜRÜK*, (4), 1-36.

Asimov, M. (1983). Kosova Vilayetindeki İptidaiyeler. *Çevren*, (57), 55-67.

Çelik, B. (2013). *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*. İstanbul: Gürer Yayınları.

Bugariç, R. (1998). Üsküp Ağzında Türkçenin İzleri, Türkçenin Zenginliği. *Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni (13-14 Mayıs 1997)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 181-185.

Eren, İ. (1968). Üsküp-Kosova Vilayeti Sanayi Mektebi. *Sesler*, (29), 41-47.

Hamzaoğlu, Y. (2000). *Balkan Türklüğü*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hasan, H. (1998). *Makedonya’da Türkçe Eğitim ve Abdülhakim ve Hikmet Doğan*. Üsküp: Birlik Yayınları.

Hoca, F. (2011). Osmanlı’nın Son Döneminde Makedonya’da Türkçe Eğitimi. *Makedonya’da Osmanlı Eserleri, IV. Uluslararası Türkçe Eğitim Günü Sempozyumu ve Sergisi*, Üsküp: MATÜSİTEB, 101-111.

İnbaşı, M., Kul, E. (2018). *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karakuş, E. (2018). *Yahya Kemal ve Üsküp*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Kaya, F. (1999). *Şafak Sökerken, Tefeyyüz ve Edebiyatımız*. Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Oran, B. (1993). Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48(01), 109-120.

Öztürk, M., Atik, A. (2016). Ulusal Pazarlardan Küresel Pazarlara Uzanan Süreçte Türk Dilinin Gelişimi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 66-82.

Salih Âsım Bey. (2004). *Üsküp Tarihi ve Civarı*. Sadeleştiren: Süleyman Baki, İstanbul: Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Tefeyyüz (2019). "<http://tefeyyuz.edu.mk/index-tr.html>" Erişim Tarihi: [29.09.2019].

Tufan, M. (1996). Makedonya'da Türk Ahalinin Göçleri, *Sesler*, (306-307), 5-14.

Zdraveya, M. (1983). Osmanlı İdaresi Zamanında Üsküp. *Sesler*, (175), 93-97.

Mehmet Behçet Perim'in Şiirlerinde Millî Kimlik ve Kültür Unsurları *The National Identity and Cultural Elements in Mehmet Behçet Perim's Poems*

İsmail Alperen BİÇER*

Öz

Balkan Savaşları'nın yaşandığı dönem, millî kimliklerin fark edildiği ve buna bağlı olarak da millî devletlerin teşekkül etmeye başladığı bir dönemdir. Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası olan 1900'lü yılların başında yaşanan ayaklanmalar ve toprak kayıpları, yeni bir vatan tanımlaması yapmayı zorunlu kılmış ve bu bağlamda millî kimliğin, hafızanın ve bilincin gücüne olan inancı kuvvetlendirmiştir. Milletlerin ve devletlerin içinde buldukları buhranlı dönemlerde, edebiyat ve fikir adamları yeni bir vatan tasavvuru, kimlik inşası ve millî bilincin tesisi için önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Şair, yazar ve gazeteci kimlikleriyle tanınan, Bulgaristan'daki Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Mehmet Behçet Perim de mensup olduğu milletin sesi ve vicdanı olarak edebiyatın hemen her türünde eser vermiş; Bulgaristan Türklerinin bir ülkü etrafında birleşmeleri için mücadele etmiş bir edebî şahsiyettir. Onun kaleminden çıkan edebî ve fikrî eserler dil, edebiyat, sanat, tarih, inanç, coğrafya gibi kültür unsurları bakımından dikkate değer metinlerdir. Bu makale, Mehmet Behçet'in *Geçit Ver Kamçı* adlı kitapta topladığı şiirlerinden hareketle mazi, hâl ve gelecek bağlamında millî kimliğin inşası sürecinde millî kültür unsurlarının nasıl ele alındığını kimlik, tarih/gelenek, inanç, mekân/coğrafya ve eğitim kavramları üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balkan edebiyatı, Mehmet Behçet Perim, Geçit Ver Kamçı, şiir, millî kimlik, millî kültür.

Abstract

The period in which the Balkan Wars were experienced is a period when national identities were recognized, and national states began to form. The uprisings and land losses in the early 1900s, which were a turning point in Turkish political history, made it necessary to define a new native country and in this context strengthened the belief in the power of national identity, memory, and consciousness. During the depressing times of nations and states, literature and intellectuals assumed important responsibilities for the envision of a new native country, the construction of identity and the establishment of national consciousness. Mehmet Behçet Perim, one of the important representatives of Turkish literature in Bulgaria, known for his poet, writer, and journalist identities, has also written works in almost all genres of literature as

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, iabicer@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2207-1083

the voice and conscience of the nation to which he belongs; he is a literary figure who fought for the Bulgarian Turks to unite around an ideal. The literary and intellectual works he wrote are remarkable texts in terms of cultural elements such as language, literature, art, history, belief, geography. This article aims to reveal how the elements of national culture are handled in the process of the construction of national identity in the context of the past, state, and future, based on Mehmet Behçet's poems collected in the book Geçit Ver Kamçı, through the concepts of identity, history / tradition, belief, place / geography and education.

Keywords: *Balkan literature, Mehmet Behçet Perim, Geçit Ver Kamçı, poetry, national identity, national culture.*

Giriş

XIX. asrın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı güç ve toprak kaybı karşısında bir çözüm yahut çare olarak görülen Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin, Bulgar, Rum, Yunan gibi gayrimüslim azınlıkların ardından Arnavut ve Arap gibi Müslümanların da bağımsızlık arayışlarıyla birlikte doğru, geçerli ve uygulanabilir olmadığı fark edilir. Etkisini kaybeden bu düşünce akımları, Türkçülük düşüncesinin belirmesine ve devam eden süreçte de kökleşmesine neden olur. XX. yüzyılın başlarında görülen Balkanlar'daki ayaklanmalar ve Balkan Savaşları ile yaşanan toprak kayıpları, yeni bir vatan tanımlaması yapmayı zorunlu kılar; böylece Türkçülük düşüncesi giderek kuvvetlenir. Necip Asım, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi gibi fikir ve edebiyat adamları Türkçülük düşüncesini, ilmî yazılarla ve edebî eserlerle işlerler. Böylece millî kimliğin fark edildiği ve millî devletlerin teşekkül etmeye başladığı dönemde bu düşünce akımının tartışılmasına zemin hazırlamış olurlar. Siyaset, kültür, sanat, dil ve edebiyat alanlarındaki temel meseleleri yeniden ele alan fikir ve edebiyat adamları, "*millete vücut veren değerleri, bir yağın malzeme içinden beyin-kalp diyalogu kurarak seç[erler] ve onları zamanın şartlarına göre yorumlayarak işle[rler]*" (Aktaş, 1984, s. 13).

Memlekette olup biten büyük ve bir o kadar mühim hadiselerin, acı tecrübelerin edebî eserlerde muhtelif yönleriyle ele alınmaması düşünülemez. Nitekim milletlerin ve devletlerin içinde buldukları buhranlı dönemlerde, edebiyat ve fikir adamları yeni bir vatan tasavvuru, kimlik inşası ve millî bilincin tesisi için önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu bağlamda "*Balkanlar'ın kaybının yarattığı travmayı, varoluş mücadelesi ve kimlik arayışını en açık biçimiyle mağlubiyet hissinin derinden hissedildiği edebî ürünlerde görmek mümkündür*" (Taştan, 2019, s. 43). Gerçekten de Türk edebiyatının millî kültür unsurları bakımından yoğun bir içeriğe sahip olduğu dönem kuşkusuz millî bilinçlenmenin, "*savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme gibi*" amillerle körüklendiği 1900'lü yılların başıdır (Taştan, 2019, s. 29). Bu dönemde kaleme

alınan edebî eserlerin genel özellikleri kendi benliğinin farkına varma, geçmişin güçlü ve parlak günlerini hatırlama ve geleceğe dair duyulan kaygının bertaraf edilmesi şeklinde değerlendirilebilir.

Bulgaristan'daki Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden Mehmet Behçet Perim¹ mensubu olduğu milletin *sesi ve vicdanı* olarak şiir, hikâye, roman ve hatıra türlerinde eser vermiş; çıkardığı gazetelerle ve kaleme aldığı fikir yazılarıyla Bulgaristan Türklerinin bir ülkü etrafında birleşmeleri için gayret göstermiş bir mücadele adamıdır. Onun kaleminden çıkan edebî ve fikrî eserler dil, edebiyat, tarih, inanç, coğrafya gibi kültür unsurları bakımından dikkate değer metinlerdir. Yazar, ortaya koyduğu eserlerle, milletin istiklâlini gölgeleyen bulutları dağıtmaya, genç nesillere mazinin güçlü ve parlak günlerini hatırlatarak millî ruhu harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu makale, Mehmet Behçet'in *Geçit Ver Kamçı*² adlı kitapta topladığı şiirlerinden hareketle mazi, hâl ve gelecek bağlamında millî kimliğin inşası sürecinde millî kültür unsurlarının nasıl ele alındığını kimlik, mit/semboller, inanç, tarih/gelenek, mekân/coğrafya ve eğitim kavramları üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

¹ Mehmet Behçet Perim, 1896 yılında Selanik'e bağlı Nevrekop kasabasında dünyaya gelir. Ortaöğrenimine Drama İdadisinde başlar; ancak Balkan Savaşları sebebiyle öğrenimini tamamlayamadan İstanbul'a gider. Daha sonra Edirne'ye gelir ve Edirne Sultanisine kaydolur. I. Dünya Savaşı başladığında orduya katılmak için başvurur ve İhtiyat Zabitleri Talimgâhında görevlendirilir; Kafkas cephesine sevk edilir. Daha sonra İran'a gönderilen yazar, Tebriz'de *Ahali* gazetesini çıkarır. Tebriz'de üç nüsha çıkardığı bu gazeteyi Edirne'ye döndükten sonra da çıkarmaya devam eder. Yunan askerlerinin Trakya'yı işgal etmesi üzerine Bulgaristan'a giden Mehmet Behçet, yayın faaliyetlerine *Ahali*, *Koca Balkan* ve *Tuna Boyu* gazeteleriyle devam eder. 1927'de tekrar geldiği Edirne'de *Vakit* ve *Milliyet* gazetelerinin Trakya muhabirliğini yapar. 1929'da tekrar Bulgaristan'a giden yazar, suikasta uğrar; sağ olarak kurtulur. Bir kez daha Türkiye'ye gelir; *Lüleburgaz Özdilek* gazetesinde ve Tekirdağ'da bir bankada çalışır. 1936'da devlet memurluğuna intisap eder. 1939-1942 yılları arasında Hatay-Anakya Emniyet Müdürlüğü Siyasi Şube Şefliği, 1942-1947 Süveydiye (Samandağ) Nahiye Müdürlüğü, 1947-1949 Harbiye Nahiye Müdürlüğü, 1949-1951 Bediye Nahiye Müdürlüğü görevlerinde bulunur. Son görevi İzmir Savunma Müdürlüğü'nden emekli olan yazar, 22 Aralık 1965 tarihinde İzmir'de hayatını kaybeder. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Göçmen Ahmet* (1939), *Balkan Çiçekleri* (1938), *Adam Düştüğü Yerden Kalkar* (1935), *Eski Yapraklar* (1942), *Geçit Ver Kamçı* (1958), *Vatan Yollarında* (1923), *Sofya Hatıraları* (1949). Mehmet Behçet Perim'in hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. (Vardar, 2017).

² *Geçit Ver Kamçı* adlı eser, Uluğ Turanlıoğlu'nun kaleminden çıkan bir takdim yazısıyla başlar. Turanlıoğlu bu takdim yazısında "*millî mücahit*" olarak tavsif ettiği Mehmet Behçet Perim'in Bulgaristan'da bulunduğu dönemlerde çeşitli gazete ve dergilerde neşrettiği şiirlerini bir araya getirdiğini salık verir; eserde yer alan "*didaktik*" şiirlerin kaleme alındığı dönemin özelliklerine vurgu yapar (Perim, 1964, s. 3). Çalışmanın konusunun dışına çıkma endişesi taşıdığımız için şiirlerin biçim özellikleriyle ilgili birtakım bilgileri burada paylaşmak uygun olacaktır. Eserde yer verilen 16 şiirde ölçü olarak hece vezni tercih edilmiş; nazım birimi olarak ise dörtlük ve beyit kullanılmıştır. Dönemin dil ve edebiyat anlayışına uygun bir biçimde sade, yalın ve anlaşılır bir dil ve üslup benimsenmiştir. Ayrıca şiirler, pek çok yönüyle Millî Edebiyat dönemi edebî eserleriyle benzerlik göstermekte; bilhassa Ziya Gökalp'tan izler taşımaktadır.

1. *Biz ve Öteki*: Millî Kimlik

İnsanın kendisini tanıma ve tanıtmaya biçimi olarak kimlik, bireyin kendisi hakkındaki genel kanaatidir. Kişinin bu kanaati kuşkusuz mizacıyla ilgili olduğu kadar mensubu olduğu sosyal organizasyon ve içinde bulunduğu ortam/çevre ile de ilgilidir. Çünkü bir birey olarak insan, toplumun bir parçasıdır. Bu yönüyle “*kimlik inşası ya da toplumsal kimlik kazanımı, sadece ben'in birey olarak varlık alanı oluşturmasını değil aynı zamanda toplumun ya da toplumların devamı anlamını da taşır*” (Kanter, 2016, s. 77). Kimliğin yeniden inşası, devletlerin ‘acı verici’ ve ‘icdicisi’ sonuçlarla üstesinden geldiği çileli ve çalkantılı dönemlerde daha yoğun bir anlam ve önem kazanır. Zira bu dönemler, hayatın her anında varoluş mücadelesinin verildiği ve yeni bir dünyanın kapısının aralandığı zamanlardır. 1900’lü yılların başında Balkanlar’da görülen ayaklanmaların, ayrılımların ve bunlara bağlı olarak yaşanan toprak kayıplarının etkisiyle Osmanlılık kimliği gücünü ve etkisini yitirir; Türk kimliği anlam ve değer kazanır.

Salim Çonoğlu, “Ata Govşudov’un *Ferman* Romanında Millî Kimliğin Yeniden İnşası Sürecinde Millî Kültür Unsurları” başlıklı makalesinde, edebiyatın *dün, bugün ve gelecek* arasında kurduğu zamansal bağa dikkat çeker ve edebiyatın, milletin sahip olduğu “*ortak değerler manzumesini güçlü kılmanın yollarından biri*” olduğuna vurgu yapar (2014, s. 152). Gerçekten de bu yönüyle edebiyat, millî kimliğin yeniden inşa edildiği dönemlerde bir ‘propaganda’ aracı olarak kullanılmış; imparatorluk kimliğine mukabil etnik kimlik şiir/edebiyat ile diri tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki dil, sanat ve edebiyatın toplumun bilinçlenmesi yolunda bir araç olarak kullanılması Tanzimat ve Millî Edebiyat dönemlerinde görülen hâkim bir hususiyettir.

İnsanın mizacını ve kişilik özelliklerini belirginleştiren davranış temayülleri/biçimleri onun kimliğinin parçasıdır. Benzer durum milletler için de geçerlidir; zira “*tarih içinde gelişmiş bir millî kültür ve bu kültürün ortaya çıkardığı insan tipi*” vardır (Güngör, 2007, s. 124). Nitekim bugün bir millet olarak Türkler, “*cesaret, şecaat, sadelik, teşkilatçılık gibi*” öne çıkan birtakım vasıflarıyla anılırlar (Güngör, 2007, s. 141). Ancak krizin, kargaşanın ve savaşın hâkim olduğu dönemlerde kimlik, *biz* ve *öteki* kavramları üzerinden ve daha ziyade düşmanlığa dayalı bir biçimde tanımlanır. Mehmet Behçet’in şiirlerinde de millî kimliğin tanımı/inşası ırk ve soy birliğini esas alan bir anlayışla düşmanlığa dayalı olarak yapılır. Onun ısrarla vurguladığı husus Türk kimliği ve bu kimlik bağlamında sağlanacak olan devamlı bir ittihatır:

“Her zaman başımda şimşekler çıkar:

İrkimin sevdası gönlümde yaşar.

Gözlerim yüz bin yıl ilerisinde

Bahtiyar kalacak neslime bakar” (Perim, 1964, s. 18).

Mehmet Behçet, ötekinin karşısında konumlandığı bir kimlik olarak *bizi*, talebelerine ithaf ettiği *Tunalılar Marşı* başlıklı şiirinde belirgin yönleriyle açıklar; buna göre Türk, azim ve hüner sahibi, hakkını korumak/almak için başı siperde olan, bilgiye, kuvvete ve yüreğe güvenen, ölüme yeminli bir milletin adıdır:

“Biz Tunalı Türk oğluyuz;

Azmimizde eroğluyuz.

Bilgi, soydaş, hak için hep

Ölümlere peymanlıyız

Gözlerimiz ileridedir;

Hırslarımız hünerdedir.

Hakkımızı korumak için

Başlarımız siperdedir.

[...]

Bilgi kuvvet, çene, yürek;

Bunlar bize silâh gerek.

Biz alırız hakkımızı

Bu dört şeye güvenerek” (Perim, 1964, s. 19).

Mehmet Behçet, şiirlerinde *bizin* karşısında konumlandığı ötekini ‘düşman’ kelimesinin yanı sıra ‘kelp’ ve ‘solucan’ kelimeleriyle tavsif eder. ‘Kelp’ sözcüğünü teşbih marifetiyle düşmana benzeten şair, onların düşmanca tavırlarının Türk gençlerini korkutamayacağına vurgu yapar:

“Ko düşmanlar sana hendek kazsınlar

Her sokaktan bir kudurmuş kelp gibi,

Atılsınlar, yanağını yarsınlar,

Taşa tutsun, hırpalasınlar seni” (Perim, 1964, s. 20).

Düşmanın tavsif edildiği bir diğer ifade olan 'solucan' ise şiirde istiare marifetiyle kullanılır; bu yönüyle solucan, zalim ve acımasız bir düşmanı imler. Merhamet edilip de başı derhal kesilmezse bu solucan tıpkı geçmişte atalarının yaptığı gibi zulmedecektir:

"Eğer kesmez, affedersen unutma ki yarın da

Bu solucan, cediti gibi bir zulüm-kâr olacak

Sade yurdun değil, bıçağıyla, karın da

Kesilecek ve şerefın diz altında kalacak" (Perim, 1964, s. 23).

Geçit Ver Kamçı adlı eserdeki şiirlerde öteki, sadece 'düşman', 'kelp' ve 'solucan' sözcükleriyle muğlak bir biçimde tarif edilmez. Bazı şiirlerde şair, bir milletin, dinî topluluğun, siyasî bir organizasyonun ve şahsın adını anar. Kuşkusuz tüm bu anılanlar, Balkan coğrafyasında ve Anadolu'da yaşanan çatışmaların taraflarıdır. Bu bağlamda şairin birer öteki olarak gördüğü/kabul ettiği düşmanların başında milletler gelir: Bulgarlar, Yunanlar ve Rumlar. Söz gelimi şair *Zafer Destanı* başlıklı şiirinde Yunan ordusuna seslenir. Şiirin yazıldığı tarih (1922), aynı zamanda Yunan işgaline karşı mücadelenin sürdürüldüğü ve neticesinde zaferin kazanıldığı tarihtir. *Mahbeste* başlıklı şiir ise Bulgaristan'ın baskıları altında yaşamaya çalışan 'imanlı bir Türk'ün' dilinden dökülen öfke ve sitem dolu sözlerdir:

"Düşman! Arzuların sökmeyecektir;

Hayat yıldızımız sönmeyecektir,

Doğrulan Türk artık ölmeyecektir.

Haydi, Yunan ordusu kendi kentine;

Dayansın evlâdın Türk'ün cengine" (Perim, 1964, s. 22).

"Mahpusum. Kapımda bekliyor beni

Bir martin tüfekli Bulgar neferi.

Bir nefer ki histen mahrum besbelli,

Ayrırmak yolumdan beni emeli" (Perim, 1964, s. 33).

Şairin *Kes Ey Asker* başlıklı şiirinde 'solucan' olarak nitelendirdiği düşman Rumlardır. Bu şiirin son dörtlüğünde şair 1919-1922 yılları arasında Yunan kuvvetlerinin başkomutanlığını yapmış bir korgeneralin ismini anar: Anastasios Pa-

pulas. Şaire göre bugün başı ezilmeyen ‘solucan’ yarın ‘Papulas’ olacak ve geçmişte yaşanan zulümler tekerrür edecektir:

“Kes ey asker; intikamı alınmamış Türk kızı

Mahşederek³ ağlamasın, gözleri kan dolmasın.

Kes diyerek haykırıyor hançeremin son hızı;

Kes ki diyor o da yarın bir Papulas olmasın” (Perim, 1964, s. 23).

Kes Ey Asker başlıklı şiirin üçüncü dördlüğü, Mehmet Behçet’in şiirlerinde tarif ettiği ve isimlerini andığı düşmanların sadece ötekilerden ibaret olmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim şiirin bu dördüğünde şair, yaşanan zulümlerin bir sebebi olarak geçmişte verilen tavizleri ve ‘merhametli’ ataları gösterir:

“Patrikhane belasını yaratan dedendir;

Yine deden Türk ilini, asırlarca Rum bıraktı.

O Rumlara silah veren, mektep açan dedendir.

Dedendir ki yurdumuza merhametle dert taktı” (Perim, 1964, s. 23).

Öz eleştiri hüviyetindeki bu şiirde görülüyor ki Mehmet Behçet’e göre düşman yalnızca öteki değildir. Benzer duygu ve düşüncelerle kaleme alınmış bir başka şiir olan *Türk’ün Düşmanı* başlıklı manzumede de tenkit üslubu hâkimdir. Şair, Türk milletinin ‘dostunun’ da ‘düşmanının’ da bizzat kendisi olduğuna vurgu yapar. Ona göre, düşman kaleyi içeriden alıp birliği bozar; tefrikaya düşen ve bölünen milletler, düşmanın cellatlığını yaparak aslında kendilerine en büyük zararı verir:

“Kalbimde kanayan kızılıyarayı;

Allah’tan korkmadan açan bir Türk’tür.

Dünyada her Türk’ün dostu, düşmanı

Yabancı milletler değil, hep Türk’tür.

Kaleyi içinden alır düşmanlar;

Onu bin demirden çember sarsa da

³ Şiirde “mahşederek” şeklinde geçen kelimeyi, bu hâliyle anlamlandırmak oldukça güç. “Mahşere dek” ifadesinin baskı esnasındaki özensizlik sonucu yanlış yazıldığını düşünüyoruz.

*Birliği böylece bozar düşmanlar,
Sonradan kalkıp da Türk göz açsa da.
Her yola ayrılmış başlar gün görmez;
Tek başlı, tek canlı milletler ölmez.
Soyunun yolunda bağışla can, ten.
Türkođlu! Celladı olma elin sen” (Perim, 1964, s. 35).*

2. Mit ve Semboller

Mit üretiminin savaştan daha anlamlı bir çaba olduğunu ifade eden Yahya Kemal Taştan’a göre, mit ve semboller milletleşmenin temel unsurlarıdır ve bu unsurlar, mağlup olan siyasî organizasyonun/devletin sürekliliğini sağlayan bir vasıta olma özelliği taşır (2019, s. 123). Zira “*devlet fikri ve anlayışı, ananelerin ve dinsel inançların temelinde yatar. Mitolojiler ve efsaneler ise bu devlet fikrine bir açıklık ile objektiflik verir ve sembollerle anlatırlar*” (Ögel, 2010, s. 269). Nitekim bir toplumun mensuplarını, köklü bir tarihin varisleri olduğuna inandırmak ve onlar arasındaki tesanütü güçlendirmek mit ve sembollerin etkin yardımıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki Millî Edebiyat ile Cumhuriyet döneminde verilen eserlerde yazarlar ve şairler daha çok tarihe ve folklorik unsurlara yönelerek millî kimlik inşa etmeye çalışmışlardır.

Balkanlar’da doğan, büyüyen ve şiirlerinin pek çoğunu 1920’li yılların başında kaleme alan Mehmet Behçet de tıpkı öykündüğü Millî Edebiyat dönemi şair ve yazarları gibi şiirlerinde mitlere yer vermiştir. Yeni nesillere ‘kim’ olduklarını bildiren, güçlü olduklarını hatırlatan ve adeta bir ‘nasihatname’ özellikleri taşıyan *Türk Gencine* başlıklı şiirde birer mit ve sembol olarak Oğuz Kağan ile Kızıl Bođa’nın adı geçer. Şair 1920’de kaleme aldığı şiirinde Türklerin atası kabul edilen Oğuz Kağan’ı işaret ederek gençlerin zihninde tarihî bir perspektif oluşturur. Bir başka ifadeyle şair, Türklerin Balkan Savaşları yahut millî mücadele yıllarında kimlik kazanmış bir millet olmadığına dikkat çeker. Buna benzer bir tarih ve güç vurgusunu Dede Korkut’u ve Dirse Han oğlu Bođaç Han’ı hatırlatarak yapar:

*“Unutma ki sen bir Türk’ün; kanında
Kızıl Bođa’nın, Oğuz’un ruhu var.
En zorlu gün unutma ki ardında
Seni öz kul tanıyan bir Tanrı var” (Perim, 1964, s. 20).*

3. İnanç/Din

Türklerin millî birliğini tesis eden muharrik unsurlardan biri de *dindir*; din, millî kimlik inşasında dil kadar mühim bir role sahiptir. İfade etmek gerekir ki Türklerin kavmî hususiyetleri, İslam medeniyeti ile Anadolu'da ve Rumeli'de edinilen bilgi ve tecrübe Türk kültürünü besleyen ve şekillendiren üç önemli kaynaktır (Güngör, 2007, s. 132). O kadar ki tarih boyunca millî kimlik ile inancın iç içe geçmiş sarmal bir görünüm arz ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim bilhassa Osmanlı Devleti zamanında 'Türk' dendiğinde akıllara 'Müslüman' gelmiş; 'Müslüman' dendiğinde de bir millet olarak 'Türkler' kastedilmiştir. Ancak Ziya Gökalp başta olmak üzere Türkçülük düşüncesinin savunucularına göre inanç/din bir kimlik tanımı değil; millî kimliğin tamamlayıcısı konumundaki bir kültür unsurudur (Gökalp, 1977, s. 15). Bu bağlamda dinin millî kimliği tamamlayan bir kültürel unsur olduğunu ifade eden Erol Güngör, İslam medeniyetine dâhil olan milletlerin 'Müslümanlığının' aynı olmadığına dikkat çeker: "*Türkler, Araplar ve Acemler, hatta Pakistanlı ve Endonezyalılar İslam medeniyeti dairesine mensup oldukları hâlde hiç birinin Müslümanlığı bir diğerinin aynı değildir*" (1995, s. 102). Aynı dine inanan toplumlar arasında görülen bu farklılık kuşkusuz dinin kültürel bir unsur olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir.

Bir kültür unsuru olarak din, Mehmet Behçet'in şiirlerinde de ele alınmış, işlenmiştir. Şair, daha çok imanlı olmanın ve Kur'an'a kulak vermenin yanı sıra Müslümanlığın şekli bir davranış biçimi olmadığını üzerinde durur. *Geçit Ver Kamçı* adlı kitabın ilk şiiri *Münacat* başlığını taşır. Mehmet Akif Ersoy'un üslubundan izler taşıyan bu şiire ilk sırada yer verilmesi, şairin Türk şiir geleneğine eklenilebilecek bir edebî şahsiyet olduğunu da gösterir. Nitekim edebiyat tarihinde eserlerin *münacat*, *naat*, *kaside* gibi edebî türlerle başlaması yaygın bir tertip ve tasnif usulüdür. *Münacat* başlıklı şiirde Mehmet Behçet, Tanrı'ya yakarır; zulmete dalan gözlerin açılması için dua eder. Şairin vurguladığı bir diğer husus ise 'vahdet-i ümmetin' dağılmasıdır. Şaire göre ümmet birliğinin dağılışı Türkler için "*kanlı bir fesat*", âlem için ise "*neşeli bir rüya*"dır:

"Biz vahdet-i ümmet ne demektir, onu çoktan

Nisyan ile yıktık ve yarattık yine yoktan

Bir kanlı fesat, âleme neşeli bir rüya;

Lakin yine biz tutmadayız ümmeti güya" (Perim, 1964, s. 11).

Ancak şair dağılan bu ümmet birliğinin karşısında ümitsiz değildir. Zira Kur'an'a kulak verilip iman sahibi olunduğu ve millet nezdinde ittihat sağlandığı takdirde düşmana fırsat verilmeyeceğini ifade eder:

“Söylüyor Kur’an’ım; kulak ver, dinle:

Milletler cihanda yaşar birlikte.

Her hangi milletin yoksa birliği

Yaşamak yolunda yoktur dirliği” (Perim, 1964, s. 30).

“Gönlümdeki imanla elimdeki bu fener

Yaşadıkça, yandıkça akınlarım sürececek.

Artık bütün dünyada düşmanlarım bilsinler

Bu tılsımlı el Türk’ü yıldızlara sürececek” (Perim, 1964, s. 17).

4. Tarih/Gelenek

Savaş ve kargaşanın hâkim olduğu dönemlerde insanlar arasında birlik ve beraberliğin tesis edilmesi tarih vasıtasıyla mümkün olabilir. İçinde bulunulan zor zamanlarda geçmişin güçlü ve parlak günlerini hatırlamak kuşkusuz milletler için bir motivasyon kaynağıdır. Ancak burada tarihin *“basit vakalar yığını”* olarak değil, *“bugünkü kaderi çizen manalı biz zincirin halkaları”* olarak düşünülmesi ve yorumlanması büyük önem arz eder (Güngör, 2007, s. 75). Bir hatırlama eylemi olarak tarihî hadiseler ve şahsiyetlere göndermeler yapmak, bugün yaşanan sıkıntıların ve geleceğe dair duyulan kaygının tezahürüdür. Ancak ifade etmek gerekir ki edebî metinlerde tarihe yapılan atıflar ve vurgular, hastalıklı bir ruhun maziye duyduğu hasret yahut ândan kaçma gayreti olarak okunmamalıdır. Zira edebî şahsiyetlerin bu türden hatırlama ve hatırlatma eylemlerinin ardındaki temel saik, geçmişten güç alarak yeniden harekete geçme arzusudur. Bir kültür unsuru olarak tarihin, Mehmet Behçet’in şiirlerindeki görünümü de bundan farklı değildir.

Mehmet Behçet, şiirlerinde tarihe atıf ve vurgu yaparken genç nesillere mensup oldukları milletin güç ve gurur kaynaklarını gösterme amacı taşır. Bunu yaparken her ne kadar öz eleştiri niteliği taşıyan mısralar göze çarpsa da daha ziyade tabii olarak geçmişi olumlayan bir tavır sergiler. Tarihi zaferlerle dolu bir milletin her zorluğu aşacak güce sahip olduğunun altını çizer:

“Cengiz’in evladı senden mi korkar?

Tarihinde Türk’ün kaç bin zafer var;

Bilmiyorsan git sor, ceddine sor var.

Çekil karşıımızdan Yunan ordusu!

Gelıyor Türk'ün bak yılmaz ordusu" (Perim, 1964, s. 21).

Balkan Savaşları başta olmak üzere o coğrafyada yaşanan büyük hadiseleri çocukluk ve gençlik yıllarında tecrübe eden Mehmet Behçet'in *Geçit Ver Kamçı* adlı kitapta topladığı şiirler, büyük ölçüde millî mücadele döneminde kaleme alınmıştır; bu yönüyle şiirler 1920'li yılların canlı tanıklarıdır. Anadolu topraklarında varoluş mücadelesinin verildiği dönemde kaleme alınan bu şiirlerde Mehmet Behçet, geniş bir tarih perspektifi çizer. Oğuz Kağan ve Dede Korkut'a yaptığı göndermelerle İslamiyet öncesi dönemi işaret eden ve 1921'de kaleme aldığı şiirinde Mustafa Kemal Paşa'ya seslenen şair, "Gözlerim yüz bin yıl ileridedir." mısraıyla da geçmiş, bugün ve gelecek kavramları arasında zamansal bir bağ kurar. Mehmet Behçet'in Türk tarihini, İslamiyet öncesiyle birlikte ele alması onun Türk tarihini bir bütün olarak kavradığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu yönüyle onun tarihi idrak ediş biçimi büyük ölçüde Ziya Gökalp ile örtüşmektedir.

5. Coğrafya/Mekân

Mekân kavramını sadece bir yaşam alanı olarak bulduğumuz yahut dış dünyaya karşı koruma altında olduğumuz yer olarak görmek ve tanımlamak doğru değildir. Bu bağlamda mekânın, "kültürel ve toplumsal anlamda bir sığınak" olduğuna dikkat çeken Salim Çonoğlu, tespitinde haklıdır. Zira bizim hayatımızı geçirdiğimiz yerler, "üzerinde yaşadığımız toprakların tarihine bizden önce tanıklık etmiş ve bu tanıklığı bizden sonra da sürdürmeye devam edecek, yalnızca anılarımızın değil, unuttuklarımızın da içinde barındığı birer hafıza mekânlarıdır" (2014, s. 156). Bir kavram olarak mekânın en anlamlı ve değerli yönü hiç şüphe yok ki bağımsızlığı ifade eden ve hürriyet duygusunu hissettiren vatan oluşudur. Mehmet Behçet'in şiirlerinde de mekân, vatan olma özelliğiyle işlenir ve tıpkı tarih kavramında olduğu gibi geniş bir perspektifle ele alınır.

Mehmet Behçet, *Geçit Ver Kamçı* adlı kitabının *Annem İçin* başlıklı ikinci şiirinde, annesine duyduğu özlemi vatan ile bütünleştirerek dile getirir. Bir bayram günü annesinin artık kendisine çok uzak olan yerlerde gölgesiyle ağlaştığını ifade eden şair, kendisini bir kuş yavrusuna, vatani da yuvasının etrafında dönen bir kuşa benzetir:

"Gene bir ıydi gam-nişan yaşıyor;

Vatan, alkanlariyle giryende.

Nazarımdan uzak o illerde

Annem, ah, gölgesiyle ağlaşıyor.

[...]

Beni şimdi okşayan, avutan

Yok ki dönsün bu dem civarımda;

Gece, ağlayan hayali vatan

Dönüyor lânemın civarında” (Perim, 1964, s. 12).

Mehmet Behçet'in şiirlerinde sıklıkla adını andığı mekân Tuna Nehri ve onun kıyılarındaki yerleşim yerleridir. Öğrencilerine ithaf ettiği *Tunalılar Marşı* başlıklı şiir, “*Biz Tunalı Türk oğluyuz.*” mısraıyla başlar ve şiirin ilk dördlüğü manzumenin sonunda da tekrarlanır. Bugünkü siyasi sınırlar göz önüne alındığında hemen hemen on ülkeden geçerek Karadeniz'e dökülen ve Avrupa'nın ikinci büyük nehri olan Tuna'nın bir aidiyet ifadesiyle anılması ve Türklerin zihnindeki vatan coğrafyasının 1920'li yıllarda varoluş mücadelesi verdiği Anadolu topraklarıyla sınırlı olmadığı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Mehmet Behçet'in şiirlerinde geçen diğer mekân isimleri Bilecik ve Söğüt'tür. Adı geçen bu mekânlar Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve tarih sahnesine adım attığı mekânlardır. 1922'de kaleme aldığı şiirde Mehmet Behçet, Bilecik'in Yunan askerleri tarafından işgaline atıf yapar; kazanılan zaferin haklı gururunu okuyucularına hissettirir. Ayrıca şiirin ilk mısraında geçen “*Sarı Ay*” ifadesi, istiare marifetiyle Atatürk'ü hatırlatır ve şair, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu topraklarda yeniden doğuşun yaşandığını dile getirir. Şairin bu tavrı, hiç şüphe yok ki kurulacak olan Türk devletinin tarihî geçmişine ve siyasi tecrübesine ışık tutmaya yöneliktir:

“Sarı Ay doğdu bak Söğüt'ten; gene

Mızraklar boyandı altın rengine.

Türk yumruğu vurdu dengi dengine

Altın ordu geldi kendi kentine

Dayansın Yunanlı Türk'ün cengine” (Perim, 1964, s. 21).

Mehmet Behçet'in şiirlerinde geçen bir başka mekân ise kitaba da adını veren Kamçı Nehri'dir. Şair, kitabın girişinde yer verdiği ve mukaddime niteliği taşıyan “*Bir Hatıra*” başlıklı yazısında hem kitabı isimlendirme sebebinin hem de *Geçit Ver Kamçı* adlı şiirin yazılma öyküsünü anlatır. Mehmet Behçet, “*Bir Hatı-*

ra” başlıklı yazısına, yaşadığı coğrafya ve o coğrafyanın 1920 yılındaki demografik yapısı hakkında bilgi vererek başlar; 1878 Osmanlı-Rus savaşıyla başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden can kayıpları ve göçlerle Türk nüfusunun giderek azaldığına dikkat çeker. Bulgaristan’da ‘azınlık hayatı’ yaşamaya mahkûm edilen Türklerin, özellikle de köylerde yaşayan ‘cahil’ insanların bir ülkü etrafında birleşmeleri için millî bilinç ve sorumluluk sahibi kimselerin gece-gündüz çalışması gerektiğine vurgu yapar:

“Bulgaristan’da azınlık hayatı geçirmeye mahkûm kalmış olan milletimizin şehir ve kasaba merkezlerinde oturanları haylice aydın ve uyanık insanlardı. Köylere dağılmış olanlarının bir kısmı çalışkan, hamiyetli, çok duygulu ve uyanıkça kimseler olmakla beraber birçoğu da ne yazık, pek cahil kalmış ve yobazların menfi telkinlerinden kurtulamamış olan bahtsızlardı. Her zaman ve her yerde muhtaç olduğumuz millî birliği ve beraberliği meydana getirebilmek için bu sönücü sınıfla geceli, gündüzlü uğraşmaya lüzum vardı” (Perim, 1964, s. 6).

Mehmet Behçet, sözünü ettiği gerekliliğin icabı olarak için gazeteler çıkarmanın, fikrî yazılar kaleme almanın ve şiirler yazmanın yanı sıra bölgenin en ücra köyelerine giderek insanları ‘uyandırmaya’ gayret ettiğini dile getirir. Bu köylerden biri de Kamçı Nehri’nin kıyısında bulunan Dere Mahallesi adlı bir köydür. Şair, bu köye ulaşmaya çalışırken yolda bisikletinin tekeri patlar; hava kararmaya başladığı için tamir etmekle vakit kaybetmek istemediği için bisikletini omzuna alarak yoluna devam eder. Akşam karanlığında vahşi hayvanların saldırısına uğramamak ve Bulgar çetelerinin pusularına düşmemek için kıyıyı dolanmak yerine Kamçı Nehri’ni yararak geçmeye karar verir. Ancak coşkun bir şekilde akan su Mehmet Behçet’in yürümesine engel olur ve karşıya geçişini zorlaştırır. Nihayetinde şair, sıırıksıklam olmuş bir hâlde karşıya geçmeyi başarır. Köye vardığında akşam namazını kıldıkları camiden çıkan insanlarla karşılaşan şair, onlara kendisini ‘tütün komisyoncusu’ olarak tanıtır; yatsı namazında kendileriyle görüşmek istediğini anlatır. Gece, köy öğretmeni Mustafa Bey, Mehmet Behçet’i öğretmen odasında misafir eder. Ertesi gün sabah kuş sesleriyle uyanan şair, kendisine ikram edilen kahveyi yudumlarken *Geçit Ver Kamçı* başlıklı şiirini yazmaya başlar. Mehmet Behçet’e göre bu şiirin önemi, o coğrafyadaki *“realiteyi olduğu gibi canlandırmasıdır”* (Perim, 1964, s. 8-9-10). *Geçit Ver Kamçı* şiirinde, Bulgaristan Türkleri arasında birliği ve millî bilinci tesis etme gayreti taşıyan bir mücadele adamının Kamçı Nehri ile hasbihâlini okuyoruz:

“Kenarında ölgün yatan milletim

Uyanmaya muhtaç. Budur zahmetim.

Bunun için çarpar göze mihnetim;

Dertlerim çok, sorma, ah Deli Kamçı

Ecdadımdan kalmış bahçeler, bağlar

Uyuklayan kardeş elinde ağlar.

Elde varken yokluk kalbimi dağlar;

Buna yanar gönlüm ey dertli Kamçı! En

büyük bir köyde bir tek mektep yok;

Mektepsiz köylerde dinden eser yok;

Sarıklı çok, lakin dindar yok;

Bilgisizlik yıkmış milleti Kamçı!

[...]

Her köy odasında kaldım bir gece;

Milletin derdini soruştum; nice

Umutlu devalar sundum gizlice.

Allah'tan şifalar dilerim Kamçı!" (Perim, 1964, s. 36)

6. Eğitim

Bireyin şahsiyetini şekillendiren ve onun davranış biçimlerini düzenleyen kültür, topluma da ruh ve kimlik kazandırır. Bir terbiye usulü olarak eğitim de bu yönüyle kültürün unsurudur. Veraset yoluyla geçmişten gelen terbiye usulleriyle birlikte resmî kurumlarda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerini de millî kültürle ilişkilendirmek mümkündür. Zira benzerlikleri ve müşterek noktaları bir kenara bırakılırsa her milletin kendine has bir terbiye usulü ve eğitim sistemi/modeli olduğu söylenebilir.

Mehmet Behçet, bir kültür unsuru olarak eğitim meselesine dair düşüncelerini *Mektepçilik ve Partizanlık* başlıklı şiirinde dile getirir. Şairin üzerinde durduğu ve ısrarla vurguladığı şey, manzumenin başlığında da işaret edildiği gibi, eğitim ve siyaset arasındaki münasebettir. Ona göre eğitim, siyasetle ilişkilendirilmemesi gereken bir kavramdır. Siyasi partilerin eğitimciler, öğrenciler ve eğitim kurumları üzerindeki tahakkümüne karşı çıkan şairin, bu kurumlarda bir siyasi partinin isminin anılmasına dahi tahammülü yoktur. Şairin bu manzumede dikkat çektiği bir başka husus, Tuna kıyılarındaki kasabalarda bulunan Türk okullarının durumudur.

Zira bu okullar son derece bakımsız ve harap bir hâldedir:

*“Mektebin kırıkta birçok camları
Andırırdı hâli eski hanları
Sıralar kırıkta; yazı tahtası
Çillenmiş, diyordu: ‘Millet hatası
Getirdi bu hâle beni efendim,
Bugüne dek tamir nedir görmedim.’
Acıdım bu mazlum Türk mektebine
Dokundum dilimle encümenine
Müdür bey hiddetle biraz bakındı,
Sanırım Reise az çok yakındı.
Günahtan kurtulsun encümen diye
Kusuru fırlattı parti üstüne:
Çiftçiler vermezmiş yardım mektebe;
Onunçun kırıkmiş sıra, pencere.
Narodnak partisi kazanacakmış,
Bu harap mektebe o bakacakmış.
Bu sözü duyunca benzim sarardı
Sandım ki karşımda güneş karardı.
Ne için anılsın mektep içinde
-Cahili geberten bu devr içinde-
Partinin o haris⁴ namı boş yere;*

---

⁴ Manzumenin son beytinde geçen ‘haris’ sözcüğünün tevriye marifetiyle iki anlamı (harîs-hâris) kastedecek biçimde kullanıldığını düşünüyoruz. Zira bu sözcük, adı geçen siyasi partinin siyasi hırslarını ifade etmek için ‘hırslı’ anlamında yahut yine adı geçen siyasi partinin kişi ve kurumlar üzerindeki ‘tahakkümüne’ gönderme yapmak için ‘gözcü, bekçi’ anlamında kullanılmış olabilir.

Andıran kör olsun bunu millete” (Perim, 1964, s. 31-32).

Sonuç

1900'lü yılların başında Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşanan hadiseleri tecrübe eden ve sorumluluk sahibi bir edebî şahsiyet olarak kalemini millî bilincin ve birliğin tesis edilmesi yolunda kullanan Mehmet Behçet, edebî eserler ortaya koymuş, gazeteler çıkarmış, fikrî yazılar neşretmiş bir mücadele adamıdır. *Geçit Ver Kamçı* adlı kitapta topladığı şiirleri, Millî edebiyat dönemi eserleriyle benzer yönleri olan ve bilhassa Ziya Gökalp'ten izler taşıyan metinlerdir. Bu şiirlerinde Mehmet Behçet, Bulgaristan Türklerinin bir ülkü etrafında birleşmelerinin önemini vurgularken kimlik, mit, sembol, din, tarih, coğrafya ve eğitim gibi kültür unsurlarından istifade etmiştir.

Mehmet Behçet, şiirlerinde ırk ve soy birliğini esas alan anlayışın yanı sıra düşmanlığa dayalı bir kimlik tanımı yapmıştır. Onun 'düşman' olarak gördüğü/kabul ettiği unsurlar kuşkusuz Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşanan kargaşanın ve savaşın taraflarıdır. Şair, kimlik tanımı yaptığı metinlerde mit ve sembollerden yararlanmış; okuyucularına geniş bir tarih perspektifi sunmak için Türk tarihini İslamiyet öncesi dönemle bir bütün hâlinde ele almıştır. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki onun tarihi idrak ediş biçimi Ziya Gökalp'tan farklı değildir. Şairin zihnindeki vatan algısı da tıpkı Türk tarihi gibi geniş ve kapsamlıdır. Zira o, vatan toprağını 1920'li yılların başında varoluş mücadelesinin verildiği Anadolu ile sınırlandırmaz; şairin vatan tasavvuru bugünkü siyasi sınırları aşan bir coğrafyadır. Türk tarihini bir bütün olarak kavrayan ve düşüncelerini mit ve semboller aracılığıyla pekiştiren şaire göre millî bilinci tesis eden ve millet nezdinde ittihadı sağlayan bir diğer kültürel unsur dindir. Bu anlamda şairin üzerinde durduğu şey imanlı olmak ve Allah'ın Kur'an'da bildirdiği buyruklara kulak vermektir.

Tüm bu anlatımlardan sonra eklemek gerekir ki Mehmet Behçet, kültür unsurları bakımından zengin olan şiirleriyle edebiyatın millî kimliğin inşasında nasıl bir rol üstlendiğine dikkat çekmiş; hatırlama ve hatırlatma eylemiyle okuyucuya geçmişin güçlü ve parlak günlerini işaret etmiş ve bir millet olarak yeniden harekete geçme hususunda kalemiyle gayret göstermiştir.

Kaynakça

Aktaş, Ş. (1984). Millî Romantik Duyuş Tarzıyla Yahya Kemal ve Ziya Gökalp. *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 13-23

Çonoğlu, S. (2016). Ata Govşudov'un *Ferman* Romanında Millî Kimliğin Yeniden İnşası Sürecinde Millî Kültür Unsurları. *Bilig*, (71), 147-168.

- Gökalp, Z. (1977). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (3. Baskı). İstanbul: Türk Kültür.
- Güngör, E. (1995). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (11. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2007). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik* (15. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Kanter, M. F. (2016). Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Kimlik İnşası. *Bizim Külliye*, (67), 77-81.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi Cilt 1* (5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Perim, M. B. (1964). *Geçit Ver Kamçı* (4. Baskı). İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Taştan, Y. K. (2019). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Vardar, A. (2017). Bir Düşünce ve Eylem İnsanı Olarak Mehmet Behçet Perim (1896-1965). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 90-99.

**1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de
Osmanlı Devleti'nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler**
*Some Observations on the Turkish Language Policy of the Ottoman Empire
in Bulgaria and Eastern Rumelia after the Berlin Treaty of 1878*

Umut SOYSAL*

Öz

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin batı sınırları başta olmak üzere Doğu Avrupa'da ve Rumeli coğrafyasında çok büyük siyasal ve sosyal kırılmalara sebep olmuş, Osmanlı Devleti, bu savaş sonunda imzaladığı Yeşilköy (3 Mart 1878) ve daha sonra bu antlaşmanın tadil edilmiş hâli olan Berlin Antlaşması ile (13 Temmuz 1878) Bulgaristan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Berlin Antlaşması'nın hükümleri gereği Bulgaristan sınırları içerisinde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Bulgar Emareti kurulmuş, yeni teşkil edilen Şarki Rumeli Vilayeti ve yönetimi yine Osmanlı Devleti'ne ait Makedonya bölgesi ile birlikte bölgede üç parçalı siyasi bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak bölge coğrafyasının sorunları bu antlaşma ile çözülmemiş, aksine Bulgaristan coğrafyasında Osmanlı yönetimi altında yüzyıllardır bir arada yaşayan farklı dinî ve etnik gruplar arasında artan milliyetçilik fikrinin de etkisiyle uzun süre devam edecek büyük toplumsal olayların fitili ateşlenmiştir. Zira yeni oluşan siyasal sınırlar ve mevcut sosyokültürel sınırlar arasında tam bir örtüşme oluşmamış, Bulgaristan coğrafyasında yoğun bir şekilde yaşayan Müslüman-Türk nüfus birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti de Bulgaristan bölgesinde yaşayan Müslüman-Türk nüfusun azınlıkta kalıp yükselen Bulgar milliyetçiliği karşısında asimile olmasının önüne geçmek için bütün siyasi ve diplomatik kanalları zorlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu politikasının taşıyıcı unsurlarından birisi ise Türk dilidir ve Osmanlı Devleti, "Lisan-ı Osmani"yi korumaya yönelik aldığı tedbirlerle Bulgaristan coğrafyasında Türk dilinin bugüne kadar yaşamasının tarihsel temellerini atmıştır. Bu çalışmada arşiv belgelerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan coğrafyasındaki Türk dili politikası üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Şarki Rumeli, Türk dili, dil politikası.

Abstract

The Ottoman-Russian War of 1877-1878 caused great political and social fractures in Eastern Europe and Rumelia, especially on the western borders of the Ottoman Empire. After this war, The Ottoman State lost a great large part of Bulgarian terri-

* T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, umut.soysal@devletarsivleri.gov.tr, ORCID: 0000-0002-7085-6715

tories after the signing of the treaty of Yeşilköy (3 March 1878) and the Treaty of Berlin (13 July 1878), which was added as an amended version of that treaty mentioned above. In accordance with the provisions of the Berlin Treaty, an autonomous Bulgarian Principality was established in the Bulgarian borders, which was filiated to the Ottoman Empire, a three-part political structure emerged in the region, together with the newly established Eastern Rumelia Province and its administration, and the Macedonia belonging to the Ottoman Empire. However, the problems of the region's geography were not resolved with this treaty, on the contrary, with the increasing influence of the idea of nationalism among different religious and ethnic groups that have lived together for centuries under Ottoman rule in the Bulgarian geography, the wick of great social events that will continue for a long time has been ignited. Because there is no exact overlap between the newly formed political borders and the existing socio / cultural borders, the Muslim-Turkish population densely living in the Bulgarian geography faced a number of problems. The Ottoman State forced all political and diplomatic channels to prevent the Muslim-Turkish population living in the Bulgarian region from being minority and assimilation against the rising Bulgarian nationalism. One of the bearing elements of this policy of the Ottoman State is the Turkish language, and the Ottoman State has laid the historical foundations of the Turkish language in the Bulgarian geography with the measures taken to protect the "Lisan-ı Osmani". In this study, some determinations and evaluations on the Turkish language policy of the Ottoman Empire in the geography of Bulgaria are made based on the archive documents.

Keywords: Ottoman State, Bulgaria, Eastern Rumelia, Turkish language, language policy.

Giriş

Bulgaristan toprakları Osmanlı'nın Balkanlar'da erken dönemde fethettiği bölgelerden birisidir ve bölgeye yönelik Osmanlı Devleti'nin ilk siyaseti Anadolu'dan konar-göçer Türkmen aşiretlerini bölgeye iskân etmek şeklinde olmuştur. Halaçoğlu'nun tespitlerine göre "XVI. Yüzyılda (1530) sancak nüfusunun % 88'i (yaklaşık 35.000) Müslüman Türklerden, %12'si de (yaklaşık 5000) Bulgar, Rum ve diğer gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi. III. Murad döneminde de nüfusun % 87'si (yaklaşık 59.000) Müslüman Türklerden, % 13'ü (yaklaşık 9000) Bulgar ve diğer Müslüman olmayan unsurlardan teşekkül etmekteydi" (Halaçoğlu, 1992:396)¹. Nüfus dengesi üzerinden şekillenen bu siyaseti takip eden süreçler bölgeye Türk-İslam kültürünü temsil eden maddi kültür varlıkları ve vakıflar üzerinden gerçekleşen bazı imar faaliyetleriyle de yine artarak devam etmiştir.²

¹ Bulgaristan coğrafyasına dair erken dönemli bazı tahrir kayıtları şunlardır: Çirmen Livası Mufassal tahrir defteri, Hicri 921 (M. 1515), BOA. TT.d, 50; Çirmen Livası nahiyeleri ve kalelerine ait tımar ve kanunnameleri havi icmal defteri, BOA. TT.d, 128, Hicri 932 (M. 1525); Çirmen, Ergene, Hasköy, Yeni Zağra, Hasköy vs. nahiyelerinde vaki eşkınciler ve yamaklarının çiftliklerine dair piya- de defteri, BOA.TT.d, 172, Hicri 938, (M. 1531), ayrıca Hicri 1105'e (M. 1596) kadar olan tahrirleri- nin kaydedildiği diğer defterler, BOA.TT.d, 385, 394, 518, 521, 625, 643, 651, 753, 847.

² Bulgaristan coğrafyasında Osmanlı döneminde tesis edilen vakıflara dair bazı erken dönemli kayıtlar, Filibe'deki Şehâbetin Paşa İmaret, BOA. İE.EV, 1/23, Hicri 953, (M. 1547); Sultan Süleyman Han'ın vakıf köylerinden Filibe'ye bağlı İstanımaka köyü, BOA.A.DVNS.MHM.d, 7/1141, Hicri 975,

Balkanlar'daki Osmanlı-Türk varlığının uzun süreli ve kalıcı olmasını sağlayan en önemli unsurların başında gelen *âyende ve revendeye* yani toplumun tüm kesimlerine yönelik vakıf faaliyetleri gibi sosyal politika araçlarının dışında, verimli toprakların her daim işletilmesini sağlayan tımar sisteminin de bölgenin ekonomik olarak kalkınmasında büyük bir etkisinin olduğu kuşkusuzdur. Yukarıda sözü edilen tahrir defterleri ile fethettiği bölgelerin sosyoekonomik yönden bir nevi röntgenini çeken Osmanlı, Bulgaristan coğrafyasında da geleneksel iktisadi politikalarını sürdürmüş, toprakların işletme ve yönetimlerini bazı devlet görevlilerine tevcih ederek hem ilgili coğrafyada sürekli bir ekonomik potansiyel yaratmış hem de devlet görevlilerine maaş ödemek gibi hazineye yük getiren önemli bir gider kaleminden kurtulmuştur. Ayrıca *cebelü* sistemi³ ile savaş zamanı orduya katılan askerlerin her daim hazır olmasını sağlayarak bölgedeki askerî potansiyelini de her daim üst düzeyde tutmasını başarmıştır. Zaman zaman yaşanan bazı çatışma ve kargaşalıklara rağmen Balkan coğrafyasındaki Osmanlı varlığı büyük bir makas değişikliğine uğramadan uzun müddet sakin ve barışçıl bir seyir izlemiştir. Ancak Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ve Avrupa başta olmak üzere Balkan coğrafyasında ve dünyanın geri kalan pek çok yerinde etkisini gösteren Milliyetçilik akımı, çok uluslu diğer devletler gibi Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemiş, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Balkan coğrafyasında pek çok milliyetçi ayaklanması yaşanmıştır. İşte tam da bu noktada Osmanlı Devleti, hem ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek, hem de bunları teşvik eden ve destekleyen dönemin önde gelen Avrupa Devletleri'nin uluslararası arenadaki siyasi baskısını azaltmak amacıyla tebaası arasında din, dil, ırk farkı gözetmediğini kanıtlar nitelikte bazı hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymuş ve kapsamlı bir modernleşme hareketi başlatmıştır ki tarih yazımında bu süreç Osmanlı modernleşmesi olarak adlandırılmaktadır.

Osmanlı Devleti modern öncesi dönemde çok uluslu bir imparatorluk görünümüne sahip olsa da devletin yönetim ve hukuk yapısının belirleyici unsuru İslam dini ve bu dinin şeriatına dayanmaktadır. Farklı din ve inanca sahip kişilerin yani gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının devletle kurdukları vatandaşlık diyalogu da yine İslam fihhi şekillendirmektedir ki İslam fihhinde bu statünün adı "zimmet" kurumudur. Bu durumu Bozkurt şu şekilde tanımlar: "[...] *kendilerine "cihat" açılacak ehl-i kitap topluluklar cihat öncesi haraç ve cizye ödeyerek İslam egemenliğini kabule yavaşlarsa zimmi olurlar. İslam devleti ile bu kişiler arasında yapılan sözleşmeye "zimmet" adı verilir*" (Bozkurt, 1989, s. 9). Osmanlı

(M.1575); Filibe'deki Eyyube'l-Ensârî Vakıf karyeleri, BOA.A.DVNS.MHM.d,21/400, Hicri 980, (M. 1572); Vezîr-i Âzam Siyavuş Paşa'nın Filibe'deki Evkafı, BOA.A.DVNS.MHM.d, 78/1858, Hicri 1018, (M. 1609); Mihrimâh Sultan ve Rüstem Paşa'nın Yenişehir, Filibe ve Hezargrad'daki vakıf karyeleri BOA.İE.ENB, 1/61, Hicri 1091, (M. 1681);

³ bk. (Emecen, 1993)

topraklarında bu hukuki statü altında pek çok zimmi yaşamaktadır ve zimmi Osmanlı vatandaşları cizye ve haraç vergilerini ödeyerek devlet tarafından hukuken koruma altında bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı millet sistemi de mezhep ve din farkları üzerine kuruludur ve modern dönem millet kavramından farklı bir görünüm arz etmektedir. “*Millet, Osmanlı Devletinde dinî toplulukların ismidir. Osmanlı Devletinde Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken, Ermeniler Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir*” (Bozkurt, 1989, s. 9). Geri kalan Müslüman Osmanlı toplumu ise hâkim unsurdur ve İslam fihhının usul ve esasları dairesinde yönetilmektedir. Millet kavramının bu şekilde yorumlanması Osmanlı Devleti’nin zamanın ruhuna uygun hareket etme şeklindeki politik düşüncesini ve kendini zaman içinde güncelleyen esnek yönetim yapısını da şekillendirmiş, farklı dinî ve etnik grupların arasındaki muhtemel çatışma zeminlerini yüzyıllar boyunca minimal düzeyde tutmuştur. Ancak hemen her kavram ve toplumsal yapı zaman içerisinde nasıl değişim ve dönüşüme uğruyorsa, Osmanlı millet sistemi de zaman içerisinde bazı tarihsel/ konjonktürel değişim baskılarına maruz kalmış; bu baskılara direnememiş, uzun bir zaman dilimi boyunca Osmanlı’yı bir arada tutan Osmanlı milleti düşüncesi bu kez Osmanlı’nın çöküşünü hızlandıran bir manivelayı tetiklemiştir ki bu manivelanın adı “ulus ve uluslaşma”dır. “*Başlangıçta, kan, dil ve kültür bağıyla bağlı ve zorunlu olmasa da, genellikle aynı toprağı paylaşan insan topluluğunu belirten ulus kavramı (Latince, natio, natus) [...] Fransız devrimi sırasında kökten bir değişikliğe uğramıştır. Birçok ulusun aynı devlet uzamında birlikte yaşayabildiği devrim öncesi belirlenen anlayışın tersine, ulus, devletle özdeşleşti: Bu, ulus devletin doğuşudur*” (Raynaud ve Rials, 2003, s. 929). Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısını tehdit ettiğini düşündüğü bu harekete karşı, bir süredir sürdürmekte olduğu reformları hukuki zeminlere taşımak, belgelendirmek ve uygulamada işlerlik kazandırmak yolunu seçerek reformist bir refleksle karşılık vermiş bu yolda kapsam geçerliliği hayli yüksek makro hukuki metinleri yürürlüğe sokmuştur.

Tanzimat ve Islahat Sürecinin Getirdikleri

Osmanlı Devleti’nin Avrupa ve Balkanlar’daki varlığının tehlikeye girmesi ve otoritesinin sarsılmasının tek sebebi Fransız İhtilali ile birlikte Balkanlar’da hızla yayılan milliyetçilik⁴ ve uluslaşma fikri değildi. “İhtilal, Osmanlı İmparatorluğu’nda herhangi bir endişe ve korku uyandırmadı. [...] *Avrupa devletleri korkmakta haklıydılar, zira ihtilalin yıkmayı amaçladığı sosyal ve siyasal düzen kendilerinde de mevcuttu. İhtilal, ayrıcalıklı, yâ’ni sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Halbuki Osmanlı’da [böyle bir] sosyal ve siyasal*

⁴ Fransız Devrimi ve milliyetçilik hakkında ayrıntı için bk. (Furet, 1989) ve (Carr, 1993)

düzen yoktu[r]” (Armaoğlu, 2003, s. 81) Bunun yanında giriş kısmında belirtildiği üzere Osmanlı Devleti’nin tarımsal üretimde sürekliliğini sağlayan tımar sisteminin Balkanlar’da etkin bir şekilde uygulanması neticesi oluşan ekonomik denge ve batıdan doğuya tüm coğrafyasını saran işlek ticari trafiği, zaman içerisinde belirgin bir aşınmaya uğramıştır. Ayrıca giderek gelişen Avrupa sanayisi karşısında etkin bir ekonomi-politik kurgu üretmemesi de Balkan halkları arasında meydana gelen huzursuzluğun ana etmenlerinden birisidir. Bozulan toprak yönetimi, artan işsizlik ve pek çok coğrafyada aynı anda güçlenmeye başlayan *âyân/eşrâf/mütegalibe/müteneffüzan* gibi etkin güç odaklarının taşrada yarattığı huzursuz ortam ve mağduriyetler Osmanlı tebaasının devlete karşı olan güvenini sarsmış, adalet duygusunu zedelemiştir. Ayrıca da aidiyet sorunu gayrimüslim tebaa üzerinde kendini daha da yoğun olarak hissettirmeye başlamıştır ki burada kiliseler üzerinden etkin bir propaganda yürüten Batılı devletlerin de şüphesiz büyük payı vardır.

Tarihi daha gerilere götürülebilmekle birlikte Osmanlı modernleşmesinin en önemli köşe taşlarından birisi olan ve reformist devlet adamı Mustafa Reşid Paşa’nın (Kaynar, 1985) gayretleriyle halka ilan olunan Tanzimat Fermanı, devletin ülke içinde ve uluslararası ilişkilerde büyük bir paradigma değişikliğine gittiğinin en açık ve hukuki metin düzeyinde en önemli kanıtıdır.⁵ Osmanlı tebaasından olan herkesin ortak bir vatandaşlık hukuku çerçevesinde eşit bir muameleye tabi tutulacağına dair “[...] *ahâlî-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergî-i münâsibtâ’yîn olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması [...]*”, ifadesiyle vergi eşitliğine; “[...] *askerliği gelenlerin ilâ-nihâyetü’l-’ömür istihdâmlarıdahî-fütûru ve kat’-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdîrinde talep olunacak neferât-ı askeriyye için bâzı usûl-ı hasene bir dört veyâhud beş sene müddet-i istihdâm zımında dahî bir tarîk-i münâvebe [...]*” ifadesiyle asker alma usul ve esaslarında yeni ve eşitlikçi bir düzenlemeye; “[...] *ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsâ’dât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere cân ve ‘ırz ve nâmus ve mâl maddelerinden hükm-i şer’î iktizâsınca kaffe-i memâlik-i mahrûsamıza hâlisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla [...]*” can, mal güvenliği ve mülkiyet hakkı üzerine detaylı vurguların yapıldığı ferman metin tüm bu bağlamları sebebiyle, devletin tüm vatandaşlarını “Osmanlılık/Osmanlı vatandaşlığı” ortak paydasında buluşturmak ve aidiyet duygularını bu ortak payda üzerinden sağlamak istediğinin de göstergesidir. Ancak fermanın ya-

⁵ “Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane’de okunan hatt-ı hümayun, Tanzimat Fermanı olarak bilinir. Abdülmedic dönemine ait; üst tarafta altın yaldızlı mürekkeple yazılmış Mülk sûresinin ilk ayeti yer almaktadır”. Künyesi: BOA.MFB. 48, Hicri 26 Şaban 1255 [M. 4 Kasım 1839]. Tanzimat üzerine hazırlanan yakın tarihli kapsamlı bir tahlil ve derleme için bk. (İnalçık-Seyitdanlıoğlu, 2012).

yınlandığı tarihle, Balkanlar’da Osmanlı merkezi idaresi tarafından ayrılıkçı; isyanı çıkaranlar tarafından ise bağımsızlık savaşı olarak yorumlanan ilk ayaklanmaların arasında yirmi yıllık bir zaman diliminin olduğu da unutulmamalıdır (Bayrak, 1999; Demirhan, 2012; Özsüer, 2016). Devlet bürokrasisinin resmî yazışmalarda Tanzimat Fermanı’nın getirdiği majör değişikliklere atıf yaptığı ve buna göre idari kararları şekillendirdiği zaman sık sık “Tanzimat-ı Hayriye” ifadesini kullanması tesadüf değil, devletin bürokratik ve yapısal reformları yaparken hissettiği üst düzey iyimserliğin dile gelmiş bir sonucudur. Modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti’nin yürürlüğe koyduğu diğer bir üst düzey metin Islahat Fermanı’dır ki Tanzimat’ın Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnik ve dinî unsurlar arasında giderek hissedilmeye başlayan uyumsuzlukları gidermeye yönelik daha detaylı maddeler ve kararlar içermesi yönüyle Tanzimat Fermanı’ndan ayrılmaktadır. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile birlikte azınlıklara dair yapılan reformların uygulamaya dökülmesinde yaşanan aksaklıkların giderileceği ve icraya döküleceğine dair “*Gülhâne’de kırâ’at olunan Hatt-ı Hümayûnum ile ve Tanzimât-ı Hayriyye mücebince her din ve mezhepte bulunan kâffe-i tebea-i şâhânem hakkında bilâ-istisnâ emniyet-i cân ve mal ve mahfûziyet-i nâmûs için taraf-ı eşref-i pâdişâhanemden va’d ve ihsân olunmuş olan te’mînât bu kerre dahi te’kîd ve te’yîd kılındığından bunun kâmilen fi’le çıkarılması için [...]*” şeklinde daha kararlı ifadeleri içermektedir (BOA.MFB.663; 18 Şubat 1856).

Osmanlı toplumunu oluşturan tüm unsurların kanun önünde bir ve eşit olacağı, memuriyet ve diğer devlet hizmetlerinden eşit şekilde yararlanacaklarına dair maddeler;⁶ Osmanlı tebaasını oluşturan gayrimüslim tebaanın din adamlarının kendi cemaatlerinden para toplamasının önüne geçilip düzenli maaşa bağlanmaları;⁷ Osmanlı coğrafyasının farklı kentlerinde mevcut azınlıklara ait kilise, havra, mezarlık, hastane ve mektep gibi yapıların inşa ve tamiratlarında yaşanan bürokratik süreçlerin hızlandırılması⁸ gayrimüslimin istedikleri yerde serbestçe mektep açıp eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunabilecekleri⁹ gibi maddeler de

⁶ [...] tebea-i Devlet-i Aliyyemin cümlesi herkanı milletten olur ise olsun devletin hizmet ve me’mûriyetlerine kabûl olunacaklarından bunlar ehliyet ve kâbiliyetlerine göre umûm hakkın- da mer’iyyü’l-icrâ olacak nizâmâta imtisâlen me’mûriyetlerde istihdâm olunmaları [...], Islahat Fermanı.

⁷ [...] her ne sûret ve nâmla olur ise olsun rahiplere verilmekte olan cevâ’iz ve avâ’idât *cümleten men’ olunarak yerine patriklere ve cemâ’at başlarına vâridât-ı mu’ayyene tahsis ve ruhbân-ı sâirenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendülerine ber-vech-i hakkâniyet ma’âşlarta’yîn olunup [...], Islahat Fermanı.*

⁸ [...] *şehir ve kasaba ve karyelerde icrâ-yı âyine mahsûs olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahâne ve mezarlık misillü sâir mahallerin hey’ât-ı asliyyeleri üzere ta’mîr ve termîmlerine bir güne mevânî’ ikâ’ olunmayup [...], Islahat Fermanı.*

⁹ [...] her bir cemâ’at Maarif ve hıref ve sanayî’â dâir milletçe mektepler yapmağa me’zûn olup, fakat bu makûlemekâtib-i umûmiyeninusûl-i tedrîsi ve mu’allimlerininintihâbı, a’zâsı taraf-ı *şâhânemdenmansûb* muhtelit bir meclis-i Maarifinnezâret ve teftîşî tahtında olması [...], Islahat

yine Islahat Fermanı ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin gerek uluslararası ilişkileri, gerekse kendi kamuoyu nezdinde gayrimüslim tebaa ile ilgili gündemini belirleyen ana tartışma/çatışma konuları olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik alanda yaşadığı sürecin, bir bakıma gerilemenin, farkına varması ve bunlara karşı devlet olarak topyekûn gösterdiği refleksin kısa sürede sonuç vermesi elbette ki mümkün olmamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi yukarıda zikredilen makro metinleri tamamlayan, tanzim ve tahkim eden hemen hemen irili ufaklı pek çok konuda yayınlanan nizamnameler; üst düzey bürokratların saraya ve Bâb-ı Âlî'ye sundukları layihalar ve raporlar da bu amaca, yani yenileşme ve modernleşme amacına hizmet eden çabaların ayrıntılarının görülüp okunabileceği diğer tarihi kayıtlardır.

Modernleşme sürecine dair devlet nezdinde gerçekleşen ve giderek sistematik hâle gelen Batı yanlısı paradigma değişikliklerinin icraya konulabilmesi ve Osmanlı Devleti'nin de modern dünyanın bir parçası olduğunun ispatlanması için bir diğer önemli değişken elbette ki reformları yürürlüğe koyacak ve tabana yayacak nitelikli insan kaynağının üretilmesi sürecidir ki bu da Batı tarzı eğitim veren eğitim-öğretim kuruluşlarının tesisi ile mümkündür. Tanzimat ve Islahat Fermanının ilanı ile aynı dönemde kurulan nezaretler, tesis edilen mektepler ve yayınlanan nizamnameler kendi içinde birbirini tamamlayan ve geliştiren idari hamleler olarak değerlendirilebilir. Sürecin tek elden yönetimi için 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumi (BOA.İ.DH.135/692; 22 Aralık 1846)¹⁰ tesis edilmiş, 1847'de Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuş (BOA.İ.DH.134/6903;20 Ağustos 1847)¹¹, İstanbul'da öğretmen yetiştirmek amacıyla bir Dârü'lmu'allimîn açılmış (BOA.İ.DH.143/7393;13 Mart 1847), 1869'da yayınlanan 198 maddelik Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (BOA. YEE. 112/6; 1 Ekim 1869)¹² ile de ilköğretim zorunlu hâle getirilmiştir. Bu dönemde eğitim öğretimde yapılan yenilikleri ve mevcut mekteplerin iyileştirilmesine dönük çabaları çok uluslu bir devlet

Fermanı.

¹⁰ "Sıbyân ve rüşdiye mekteplerinin nizâmât ve sair muamelelerine bakmak üzere görevlendirilen Nakibüleşraf İmamzâde Esad Efendi'ye Mekâtib-i Umumiye Nâzırı unvanı verilmesi ve yardımcılığına Kemal Efendi'nin getirilmesi, Dârülfünûn binası ve nizamnâmesi tamamlanincaya kadar Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'nin değişikliğe uğratılmaması; Mekâtib-i Umumiye Nezâret-i'nin idaresi ve işlerinin görülmesi için gerekli olan kadroların açılması ve bu kadrolara memur tayin edilmesine dair padişah emri", BOA.İ.DH.135/6923 [22 Aralık 1846].

¹¹ "Mekâtib nizâmâtını nicra'ât-ı fi'liyesine vâsıta olmak üzere bu kerre meclis-i âcizânemiz âzâsından ve sudûr-ı fihâmdan Nâkibü'l-esrâf Semâhatlı Es'âd Efendi Hazretleri bâ-irâde-i seniyye-i Hazret-i tâc-dâri Mekâtib-i Umûmiye Nâzırı me'mur ve ta'yin ve ma'iyetine Hazret-i sadâret-penâhî odası mümeyyizi İzzetli Kemâl Efendi bendeleri mu'avinnasb ve terfik buyurulmuş [...]", BOA.İ.DH.134/6903 [20 Ağustos 1847].

¹² Nizamnâme'ye göre köy ve mahallelerde sıbyan mektepleri, beş yüz hanelik yerleşim merkezlerinde rüştiye mektepleri, kaza ve kasabalarda ise idadilerin tesisi kararı ilan edilmiştir. BOA. YEE. 112/6, [1 Ekim 1869].

olan Osmanlı Devleti’nin azınlıkların eğitim konusunda Müslümanlara nazaran ortaya koydukları pozitif ayrışmayı Müslümanlar lehine eşitlemeye yönelik bir gayret ve iyi eğitilmiş bir Osmanlı toplumu inşa etmeye yönelik bir hamle olarak da yorumlamak mümkündür. Fakat tüm demokratikleşme çabaları çok uluslu Osmanlı toplumunun içinde gün geçtikçe artan milliyetçi fikirlerin yayılmasını ve mevcut siyasi konumunu korumaya yetmemiş, Rumlar ve Bulgarlar başta olmak üzere pek çok unsur uluslaşma sürecinde gün geçtikçe mesafe almış, mezkûr süreçleri de büyük oranda Osmanlı Devleti’nin muadili büyük devletlerin uluslararası politikaları belirlemiştir. Yazıya konu olan Bulgar Emareti’nin kuruluşuna; Bulgaristan’da mütemekkin Osmanlı Türklerinin zamanla Şarki Rumeli’de azınlık durumuna düşerek asimilasyona uğramalarına; dil, kültür ve kimliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalarak göçe zorlanmalarına giden süreç, Osmanlı-Rus ilişkilerinde yaşanan tarihsel gerilimlerin doğrudan bir sonucudur.

Bulgar Emareti’nin Kuruluş Süreci

Osmanlı-Türk tarihinin son 300 yıllık periyodu içerisinde meydana gelen siyasi, askerî, diplomatik ve politik gelişmelerin en önemli kısmını Rusya ile yaşadığı ilişkiler teşkil etmektedir. Osmanlı topraklarının Balkanlar’dan Kafkaslar’a kadar geniş bir alanı kapsayan jeopolitik konumu ve Rusya’nın I. Petro’dan sonra bölgede giderek artan siyasi gücü ve nüfuzunu etkisiyle son 300 yıl içinde bu iki devlet, pek çok kez uluslararası platformda karşı karşıya gelmiş, bazen bu zıtlık ve çekişmelerin boyutları savaflara kadar varmıştır. 1677-1918 yılları arasında iki büyük devlet arasında 13 büyük savaş yaşanmış, bu savaşlar nedenleri ve sonuçları itibarıyla Avrupa ve Dünya tarihinde çok önemli gelişmelerin de tetikleyicisi olmuşlardır. X. yüzyıldan itibaren Ortodoks Hristiyanlığının Kiev Rusya’sına Bizans’tan gelmesi ve Rusların ilk din hocalarının Bizanslı Rumlar olması hasebiyle Rusya ile Doğu Roma’nın başkenti İstanbul, yani Rusların tabiriyle “Tsar-grad” arasında ayrıca bir dinî ve duygusal bağ da kurulmuştur. Fetih sonrası Doğu Roma’nın siyasi varlığının sona ermesi, Rusya’nın bu bölgeye ait duygusal bağlarını aksine artırmış, bu “varis olma” iddiası her daim siyasi gelişmelere yön veren duygusal bir motivasyon kaynağı olarak mevcudiyetini korumuştur.¹³

Osmanlı ve Ruslar arasında yaşanan savaşların etki alanı ve yarattığı toplumsal kırılmalar bakımından en büyüğü ve önemlisi ise 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 savaşıdır. Osmanlı Devleti’nin mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaş so-

¹³ Osmanlı-Rus ilişkileri tarihine dair doğrudan kayıtları, iki ülke arasında yapılan anlaşmaları, siyasi ve ticari ilişkileri, nişan, berat ve madalya tevcihlerini içeren en önemli defter koleksiyonu Düvel-i Ecnebiye Defterleri’dir ve mezkûr defterler Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda mahfuzdur. Künyeleri için Bkz. A. DVN. SDVE.d. 83/1; 84/1; 85/3;86/4; 87/5; 88/6; 89/7;90/8;91/9;92/10. Bu defterlerden 83/1 numaralı olanı “Osmanlı-Rus Antlaşmaları (1700-1834)”, Devlet Arşivleri Başkanlığı, İst., 2020, s. 464 adıyla yayınlanmıştır.

nucu Osmanlı Devleti, Bulgaristan topraklarının tamamına yakını kaybetmiş, savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Doğu Avrupa'daki siyasi güç dengesini Rusya lehine değiştirmiş; İngiltere ve Fransa başta olmak üzere pek çok Avrupa devleti bu durumdan rahatsız olmuş ve Rusya'yı yeni bir anlaşmaya zorlamışlardır. Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti lehine tadil ve ikmal ile imzalanan Berlin Antlaşması, kötünün iyisi denebilecek şartları havi olması yönüyle ilkinin göre farklılık teşkil etmekle birlikte Bulgaristan topraklarını üç siyasi sınıra ayırmıştır. Anlaşmanın 6-11. maddeleri uyarınca Padişah tarafından seçilecek Hristiyan bir prens tarafından idare edilecek ve sınırları detaylı şekilde çizilmiş bir Bulgar Emareti [Prensligi]; 13. Madde uyarınca Balkan Dağları'nın güney bölgesinde Osmanlı Devleti tarafından idare edilecek Şarki Rumeli Vilayeti kurulmuş (Aydın, 1992, Giriş); 2. ve 14. maddeler uyarınca da birtakım ıslahatların yapılması koşulu ile Makedonya, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine bırakılmıştır (BOA.MHD.298;1878)¹⁴. Ancak siyasi sınırların ve savaş sonrası yapılan anlaşmaların hepsinde olduğu gibi bu antlaşma da içerisinde birtakım gri alanlar bırakmaktadır ki bu gri alanlar sonraki dönemlerde yaşanacak gelişmelerin de tetikleyicisi olmuşlardır. Bu gri alanların başında kültürel ve insani sınırların yani nüfus ve yerleşim yerlerinin anlaşma ile çizilen siyasi sınırlarla bire bir örtüşmesi gelmektedir. Anlaşmada emaret hudutları dâhilinde kalan Müslümanların siyasi ve kültürel haklarının korunacağı vaat ediliyorsa da agresif ve yayılmacı bir politika güden Rusya'nın ve Avrupa siyasetinde kendi başına bağımsız bir aktör olma yönünde hızla ilerleyen Bulgar Emareti'nin anlaşmaya aynıyle riayet edip etmeyecekleri Osmanlı Devleti ve Bâb-ı Âlî bürokratlarının zihninde soru işareti teşkil etmektedir.

Bulgar Emareti sınırları içinde etnik olarak Bulgarlar çoğunlukta olmalarına rağmen Şarki Rumeli'de durum tam tersi vaziyettedir. 1877-1878 Harbi'nden 10 yıl öncesine kadar mezkûr topraklarda yani "*Tuna Vilayeti, Sofya, Filibe, İslimye*de mevcut nüfusun %47.92'si yani 1.793.695'i Bulgar; %52.8'i yani 1.949.054'ü ise gayri Bulgar unsurlardan oluşmak üzere toplam 3.742.749'dur. Ömer Turan'a göre savaş öncesi Tuna Vilayeti'nde 1.200.000, Şarkî Rumeli'de 400.000 olmak üzere 1.600.000 dolayında Müslüman; Justin Mc.Carthy'ye göre ise 1877'de Tuna Vilayeti'nde 1.069.580 ve Şarkî Rumeli'de 423.303 olmak üzere toplam 1.501.883 Müslüman nüfus bulunmaktadır." (Koçuncu, 2013, s. 178-208).¹⁵ Yukarıdaki nüfus ve demografik bilgileri kabaca değerlendirildiğinde bölge nüfusunun yarısına yakın bir kısmının Müslüman Osmanlı tebaası olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki siyasi ve toplumsal karmaşa Berlin Antlaşması sonrası

¹⁴ Berlin Antlaşması'nın metni.

¹⁵ Bölgenin siyasi sınırları ise şu şekildedir: «Bulgaristan Prensligi 53.972 km² ; Doğu Rumeli Vilayeti 32.594 km² ; Makedonya Bölgesi 67.399 km²

azalacağı yerde artarak devam etmiş; Osmanlı tebaasının yoğun olarak yaşadığı Şarkı Rumeli Vilayeti kuruluşundan 7 yıl gibi kısa bir süre sonra Bulgaristan Emareti tarafından ilhak olunmuş, bu ilhak Balkan Savaşları’na kadar gidecek olaylar zincirinin fitilini ateşlemiş ve etkisi uzun yıllar devam edecek büyük toplumsal travmaların da tetikleyicisi olmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Rus Çarlığı’nın, Şarkı Rumeli ve yukarıda zikredilen sınırlar üzerindeki genel politikalarına bakmak yararlı olacaktır.

Şarkı Rumeli Vilayeti’nin Kuruluşu Sonrasında Oluşan Siyasi Konjonktür

Bulgaristan’ın bir emaret olarak siyaset sahnesine çıkması Osmanlı Devleti’nin Avrupa siyasetindeki mevcut itibarını sarsan bir gelişme olmakla birlikte Rus Çarlığı’nın etki alanını Batı’ya doğru genişletmesi yönünden Rus tarafınca olumlu, Avrupa’nın diğer siyasi aktörleri tarafındansa yüksek bir temkinlilikle karşılanmıştır. Rusya, Ayastefanos sonrası oluşan 3 parçalı siyasi yapıyı menfaatlerine tam anlamıyla uygun görmemekle birlikte uzun süredir güçlü bir şekilde takip ettiği Balkan coğrafyasını Slavlaştırma politikasını Bulgar Emareti üzerinden sürdürmeye devam etmiş, uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkilerde Bulgarların önünü açmış, Emaretin Osmanlı devletinden bağımsız silah ve emtia alım satımı gibi işlemlerinde bir nevi hamilik etmiş, bu manevralarla Bâb-ı Ali ve Şarkı Rumeli coğrafyasını kısıpca almak istemiştir. Bununla doğrudan ilgili olarak yine “[...] *Bulgar Prensi Ferdinand döneminde başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi pek çok Avrupa ülkesiyle gümrük vergileri konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar ekonomik olarak Sofya’ya önemli bir getiri sağlansa da, Bulgaristan Emareti’nin uluslararası alanda tam bağımsız ve tanınmış bir devlet gibi muamele görmesine yol açmıştır.*” (Aslan-Yıldırım, 2013, s. 225). Osmanlı Devleti ise bölgedeki nüfus dengesini ve aynı zamanda mevcut siyasi nüfuzunu korumaya yönelik politikalara ağırlık vermiş, bunun için uluslararası ölçekte sefaretlere vasıtasıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Zira bölgedeki nüfus ve nüfus dengesi, ekonomik kaynakların kullanımı, iç ve dış göç hareketleri, din ve ulus temelli çatışmaların her daim yaşanması sebebiyle her an değişen bir görünüm arz etmektedir. Bölgedeki siyasi ve toplumsal zeminin kırılğanlığını bilen Osmanlı Devleti ve Bâb-ı Âlî bürokratları Osmanlı Devleti’nin Şarkı Rumeli’deki etnik, siyasi ve kültürel varlığını korumak için birtakım acil eylem planlarını devreye sokmuşlardır. Bulgaristan ve Şarkı Rumeli’de Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır süregelen ekonomik, ticari, insani ve kültürel varlığının korunup yaşatılmasına dair Bâb-ı Âlî’nin aldığı kararlar, yaptığı girişimler Osmanlı Devleti’nin Balkan politikasını oluşturmaktadır. Yine Osmanlı Devleti’nin Balkan politikasının farklı veçheleri bulunmaktadır ve yine bu politikanın en önemli ayaklarından birisi olarak Osmanlı’nın Balkanlar’daki kültürel varlığın korunması ve kültürün taşıyıcısı olan Osmanlı Türkçesi yani Lisan-ı Osmanî’nin korunup yaşatılması gelmektedir.

Osmanlı Dış Politikasının Taşıyıcı Bir Unsuru Olarak Lisan-ı Osmani

Modern dönemde sınırları belirli bir coğrafi bölgede ortak kanun ve düzenlere uygun olarak ortak yaşama iradesini gösteren insan topluluğunun oluşturduğu yapı kabaca devlet; devleti oluşturan insanlar da halk ya da ulus şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsular arasında dil, din, ırk, mezhep, millet, cemaat gibi kategoriler temelinde şekillenmiş katı hiyerarşik bir yapı olmasa da Osmanlı tebaası farklı milletlerden oluşan çok uluslu bir görünüm arz etmektedir. Bu çok parçalı toplumsal yapı ise kendi içinde iyi işleyen daha alt düzeyde birtakım toplumsal yapıların bir araya gelmesiyle oluşmuş karmaşık bir düzenin parçalarıdır. Devletin erken dönemlerden çözümle sürecine değin resmî kayıtlarında gayrimüslim Osmanlı tebaası için kullandığı “*tebaa-i Gayr-i Müslime'nin Rum milleti/Yahudi Milleti vs.*” şeklindeki ifadeleri, milletlerin varlığını bildiği, resmîyette kabul ettiği ancak bunu negatif ayrıştırıcı bir söylemin değil; tanımlayıcı ve kabullenici bir söylemin ifade biçimi olarak gördüğü şeklinde yorumlanmalıdır. Ancak Fransız Devrimi sonrası Avrupa’da yaşanan ve giderek yükselen milliyetçi söylem ve uluslaşma süreçleri bu kavramların karşıladığı anlam alanlarını daraltmış, devlet tanımı zamanla aynı dili konuşan, ortak bir yasaya bağlı, *genellikle büyük oranda aynı dini veya mezhebi benimsemiş*, ulus devlete doğru evrilmiştir. Bu süreçte Osmanlı kayıtlarında gündelik konuşma dilini anlatmak için kullanılan Lisan-ı Osmani terimi ise 19. Yüzyılın ikinci yarısında bürokratik dilde yerini önce “Lisan-ı Osmani yahut Lisân-ı Türki” şeklinde uzun bir izafet terkinbine; daha sonra söz konusu izafet terkinbi ve Osmanî ifadelerinden de kurtulup Türk dili, Türkçe, Osmanlıca gibi günümüze kadar kullanılagelen terimlere bırakmıştır. Burada Osmanlı Devleti’nin çözülme süreci ve söz konusu süreçte devletin karar mekanizmalarının başında olan en başta padişah olmak üzere dönemin bürokratik aktörlerinin, yaşanan büyük kırılmalar neticesinde Osmanlılık ve Türklüğü yeniden keşfetmelerinin ve bunu bürokratik dil ve söylemlerinde [yani kitabette] sıklıkla kullanmalarında bir engel görmemelerinin büyük bir payı vardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, yaşanan uzun süreli *-ancak genellikle sonu mağlubiyetle biten-* savaşlar, siyasi-toplumsal buhranlar vs. gibi sebeplerle *-en başta Rumeli coğrafyasında-* geride bıraktığı *-aslında bırakmak zorunda kaldığı-* tebaasıyla arasında kalan tek bağ olan dil ve din gibi o dönem birbirinden ayrı yorumlanmayan son iki kalesini de kaybetmek istemeyen bir devlet görünümüne bürünmüş ve buna uygun bir devlet refleksi geliştirmiştir. Ayrıca söz konusu iki kaleyi korumak ve yaşatmak için birtakım gizli örtük politik, diplomatik hamlelere girişmiştir. Osmanlı Devleti’nin Türk- çeyi korumak amacıyla gösterdiği çabaların hemen hemen tamamına yakının dayandığı en temel hukuki dayanak noktası da yine Berlin Antlaşması’nın Şarki Rumeli’nin kuruluşu ve yönetsel yapısı ile ilgili maddeleridir. (BOA.AMTZ.04.

101/33, Lef_01/02; 26 Temmuz 1903).¹⁶ Bu kısımda yukarıda sözü edilen coğrafyalarda Osmanlı Devleti'nin Türk dilini korumak ve yaşatmak adına yaptığı bazı hamlelerden söz edilecektir.¹⁷

I. Resmî Dil ve Bürokratik Yazışma Dili Konusu

Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ve Türk dilini korumak için yaptığı hamlelerden ilki resmî dil ve bürokratik yazışma dilinde Lisan-ı Osmani'nin veya dönemin uluslararası bürokrasi dili olan Fransızcanın kullanılması yönünde aldığı kesin kararlardır. Mayıs 1886 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasından anlaşıldığı kadarıyla Bulgar dilinin Şarki Rumeli'de resmî dil olarak kullanılması maksadıyla Bulgar Prensi'nin giriştiği çabalar Bâb-ı Âlî tarafından haber alınmış, bunun üzerine toplanan mecliste durum tartışılmıştır. Toplantıdan çıkan karara göre; Bulgarcanın gündelik konuşma dili olarak kullanılmasında herhangi bir mahzur görülmediği ancak resmî yazışmaların mutlaka dönemin diplomasi dili olan Fransızca ile yapılması gerektiği, aksi tercihlerin ve bunun dışında bir dilin resmî dil olarak kullanılmasının kanun ve nizamlara aykırı olduğu anlaşılmaktadır. İlgili karar Hariciye Nezareti vasıtasıyla Bulgar Prensiği ve Şarki Rumeli Vilayeti'ne iletilmiştir. (BOA.MV. 10/34; 31 Mayıs 1886) Meclis-i Vükela'nın bu kararından kısa bir süre sonra Bulgarca'yı resmî dil olarak kabul ettirmek amacıyla resmî yazışmaları Bulgarca yapmaya devam eden ve bu konudaki ısrarını sürdüren Bulgaristan Prensi; Haziran 1886'da Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa tarafından Bulgaristan Komiseri Gazban Efendi'ye yazılan “[...]idare-i dâhiliye için Bulgar lisanı lisan-ı resmî olup mesâil-i umûmiyeyemûte'allikhusûsatda dahi diplomasi lisanı olan Fransızca ile muhabere edileceği [...] ifadelerini içeren resmî yazıyla kesin bir dille yeniden ikaz edilmiştir. (BOA.HR.SFR.O4. 492/21; 12 Ramazan 1303-14 Haziran 1886). Yarı bağımsız bir görünüme kavuşan Bulgaristan Emeti ile Osmanlı Devleti arasında ticari ve insani trafiğin kayıtlara nasıl yansıtılacağı konusu da yine resmî dailer arasında bir sorun teşkil etmiştir. Bulgaristan Kapı Kethüdalığı'ndan Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Osmanlı sınırından Bulgaristan'a geçen

¹⁶ Bu resmî düzenlemeye atıfta bulunan nispeten geç tarihli bir belgedeki Lisan-ı Osmani bölümü şu şekildedir: “Lisân-ı Osmânî: Mâlûm-ı sâmi-i hidivv-i fehîmâneleri buyurulduğu üzere Berlin Muâhede'si'nin 18. Maddesine tevfi kanun tanzîm edilmiş ve 15 fasıl ile 495 maddeden ve 13 zeyden mürekkebin bulunmuş olan Rumeli-i Şarkî Nizâm-nâme-i Dâhilî'si'nin 22. Maddesinde vilâyet dâhilinde gerek devâir-i hükümetde ve gerek efrâdın me'murîn ile vukû' bulacak münâsebetlerinde isti'mâl edilen elsin-i esâsiyeliği Türkçe Bulgarca ve Rumca lisanlarını nusûl-ı atıyye üzere kullanılacaktır. Sancak, kaza ve nâhiyeler me'murîn-i idâre ve adliyesi evrâk-ı resmîyeleri ve mukarreratlarıyla muhâbereleri ve neşriyâtları için bulundukları devâir-i resmîye dâhilinde nisbeten ekseriyetde bulunan ahâlînin lisanını isti'mâl ederler. [...]”, BOA.AMTZ.O4. 101/33, Lef_01/02. [26 Temmuz 1903].

¹⁷ Burada Osmanlı Türkçesi üzerine terimsel ve filolojik bir tartışmaya girilmiştir. Osmanlı Türkçesini anlatmak için dönemin arşiv kaynakları ve bürokratlarınca belgelerde kullanılan şekillere uygun olarak yerine göre Lisân-ı Osmânî, Osmanlıca, Lisân-ı Türkî ve Türkçe gibi ifadeler kullanılmıştır. Ancak kastedilen tarihsel dönem bilinmelidir ki 19. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'dir.

Osmanlı tebaasına ait pasaportların yalnızca Lisan-ı Osmani ile kaleme alındığını, Bulgar memurlarının ise bunları anlayamadığından bahisle işlemlerde bir aksama yaşanmaması için bir pasaportların taraflarının da Fransızca kaleme alınması rica edilmektedir. Hariciye Nezareti Tercüme Odası memurlarından Hüsâmeddin Efendi tarafından Türkçeye çevrilen mezkûr arz, nezarete iletilmiş ve süreç değerlendirilmeye alınmıştır. (BOA.HR.TO.174/73; 6 Nisan 1305-18 Nisan 1889).

Bulgaristan Emareti'nde okullarda okutulacak resmî eğitim öğretim dilinin ne olacağı da yine Emareti oluşturan milletler arasında tartışma mevzusu olmuş ve durum Bâb-ı Âlî'ye yansımıştır. Bulgaristan'ın devletleşmeye giden süreçte Rum Kilisesi'nden ayrılıp yeni bir kilise tesis ettiği günden itibaren Rum milleti ile Bulgar milleti arasında iyice açığa çıkan din temelli çekişme bu kez mekteplerdeki resmî dilin ne olacağı konusuna sıçramıştır. Bulgaristan Maarifinin, mekteplerde yalnızca Bulgarcanın eğitim öğretim dili olması ve Rumcanın tamamen men edilmesine dair aldığı karar Rum milleti tarafından Berlin Antlaşması ve Şarki Rumeli Nizamname-i Esasiyesi'ne aykırı olduğu gerekçesiyle şiddetle protesto edilmiştir. Olay bununla da sınırlı kalmamış Bulgarlar Rumlara ait birkaç kiliseye el koyarak Bulgarlaştırmak istemişler, Filibe Metropolitidi Foti Efendi'yi de görevinden uzaklaştırmışlardır. (BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 02; 31 Ağustos 1308-12 Eylül 1892). Bulgarlar bu kararı Mekâtib-i İbtidâiyelerin [İlk Dereceli Okullar] bağlı buldukları idarenin nizamlarına uygun olan dilde eğitim vermeleri şeklinde Maarif Nizamnamesi'nin bazı maddeleriyle ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Yeni ve kapsayıcı bir düzenlemenin yapılmasına kadar bu konu da uzun bir süre belirsizliğini korumuştur. (BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 03).¹⁸

Resmî ve bürokratik yazışma dili temelinde ortaya çıkan bir başka sorun Bulgaristan'da alınan kararların ve resmî duyuruların hangi dillerde yayınlanacağı üzerinedir. Bulgar Emareti kendi yayınladığı ve Emâret sınırları içinde geçerli olan kanun, nizamname ve diğer alt düzey düzenleyici metinleri yine Bulgar diliyle yayınlama yoluna gitmiş, cezai müeyyideleri de içeren bu tür idari gelişmelerden Bulgarca bilmediği için haberdar olmayan Müslüman Osmanlı tebaası nezdinde birtakım mağduriyetler yaşanmıştır. Sadaret'e iletilen bu rahatsızlık üzerine Sadaret, haftada bir kez yaşanan idari ve kanuni gelişmelerin Silistre mebusu Mehmed Hulûsi Efendi tarafından çıkarılacak bir gazetede Türkçe olarak yayınlanmasına karar vermiştir. (BOA.HR.SFR.O4. 741/52; 31 Mart 1310-12 Nisan 1894). Osmanlı Türkçesinin bölgede korunması ve yaşatılması için sık sık desekte bulunan bölgede görev yapan üst düzey Osmanlı idarecileri konuyla ilgi-

¹⁸ Bulgarların ağzından bu konuda söylenen şu sözler dikkat çekicidir: «[...] Bulgaristan'ın bi'l-cümle ahâlisininmenâfi-i müşterekeleri memleketin lisan-ı resmîsi olan Bulgar lisânına aşına olmaktadır. Menâfi-i umûmiye-i mezkûreninmuhâfızı olan hey'et-i idâre işbu menâfileri bilmeyenlere doğru yola sevke mecburdur. [...]», BOA.HR.SFR.O4. 341/72, Lef 03.

li müspet menfi tüm gelişmeleri ivedilikte Bâb-ı Âlî’ye iletmişlerdir. Buna misal olarak İşkodra Valisi Ferik Mustafa Paşa’nın telgrafı gösterilebilir. Örneğin, Türk lisanı konusunda uzman tercümanı bulunmayan yerlerdeki konsoloslara yazılan yazılarda ecneclisanının kullanılmasına bir mahzur olmadığı ancak lisan-ı Osmanî’yi aşına insanların kolaylıkla bulunabileceği Ohri gibi yerlere yazılan yazılarda mutlaka Türkçenin kullanılması yönündeki bir talep Ferik Mustafa Paşa’dan Dâhiliye Nezareti’ne çekilen bir telgrafla iletilmiştir. (BOA.DH.ŞFR. 351/65; 6 Ağustos 1321-19 Ağustos 1905). Yazışma dili ve resmî evraklarla ilgili yaşanan ve Osmanlı Devleti’nin tedbir almak zorunda kaldığı bir başka konu pasaport ve pasavanlara ilişkindir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan Eمارeti ile yaptığı Gümrük İtilafnamesi’ne uygun olarak pasavanların da Türkçe ve Fransızca olarak hazırlanmasını Şarki Rumeli’ye ve yakında olan Selanik Vilayeti gibi yerlere emretmiştir. (BOA.DH.MKT. 2804/22; 23 Nisan 1325-6 Mayıs 1909). Belgelerden Osmanlı Devleti’nin uluslararası anlaşmalardan doğan haklarını elinden geldiğince kullanmaya, Türk dilini ve Türkçe konuşan Müslüman Türk nüfusun haklarını korumaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

II. Yer İsimleri Konusu

Klasik ve modern öncesi devletler, fethettikleri veyahut yönetimini ele geçirdikleri yerlerdeki şehirlerin isimlerini değiştirmeyi; kendi siyasi, ideolojik, dinî veya kültürel etki ve izlerini söz konusu coğrafyada bırakmanın yollarından birisi olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti gibi Ortaçağ’ın en geniş sınırlarına sahip devletlerinden birisinin de yer isimleri konusunda birtakım tasarruflarda bulunması elbette ki kaçınılmazdır. Ancak Osmanlı Devleti’ni Avrupa, Asya, Kuzey Afrika gibi coğrafyalarda uzun yıllar var eden temel nedenin altında fethettiği yerleri kendine benzetmek, *Osmanlılaştırmaktan*, *İslamlaştırmaktan* ziyade fethedilen yerlerde o güne dek işleyen geleneksel ekonomik ve toplumsal düzeni korumasında ve bu bağlamda hoşgörülü bir devlet politikası gütmesi yatmaktadır. Zira Osmanlı’nın yer isimleri konusundaki tasarrufları genellikle yer isimlerinin telaffuzlarını Osmanlı Türkçesinin sesletim ve yazım özelliklerine göre konuşup yazmaktan ibaret kalmıştır. *Adrianapolis*’in Edirne, *Smyrna*’nın İzmir’e dönüştürülerek kullanılması gibi popüler örnekler, akustik bir telaffuz alfabesiyle yer isimlerini yazıya geçiren Türk İslam devletlerinin ve beyliklerinin Osmanlı Devleti’ne miras bıraktığı ve Osmanlı’nın da sevip benimsediği işlek şekillerdir.¹⁹ Balkan coğrafyası ve Bulgaristan’ın Sofya *Sophia*; Eski Zağra *Stara Zagora*; Filibe *Philippopolis*; Hasköy *Haskavo*; Kırcaali *Kardzhali*; Burgaz *Burgas*;

¹⁹ Osmanlı coğrafyasının yer adları konusunda en geniş kapsamlı ve güncel çalışma kısa bir süre önce yayınlanmıştır: Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2020. Söz konusu eserde 65.000 civarında yerleşim yerinin ismi Osmanlıca ve Türkçe yazılış şekilleri ve kaynaklarıyla gösterilmiştir.

Tırhala *Trikalat*; Fener *Phanarion* vs. gibi büyük kentlerinin isimleri yüzyıllar boyunca Türkçe ve Bulgarca yazım ve telaffuz şekilleriyle birlikte kullanılagelmişlerdir. Ancak artan nüfusa paralel olarak yeni kurulan yerleşim yerlerine verilen adlar, Osmanlı'nın deyişle tesmiyeler, bu uygulamanın nispeten dışında tutulmalıdır. Şarki Rumeli Vilayeti ve Bulgaristan Eمارeti'nin kuruluşundan sonra ulus devlet hayalini gerçekleştirmek ve Büyük Bulgaristan'ı kurmak isteyen Bulgar Prensiği'nin bu gayeye paralel olarak yürürlüğe koyduğu uygulamalardan ilki Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar boyunca uyguladığı politikanın aksi bir yönde gerçekleşen yer isimlerinin Bulgarlaştırılmasıdır. Şarki Rumeli'yi 1887'de hukuksuz bir şekilde ilhak edip topraklarına katan Bulgaristan, pek çoğu Osmanlı'nın sonradan ihdas ettiği kaza, kasaba, nahiye, köy ve köy altı yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmek maksadıyla bir kanun layihası hazırlığına girişmiştir (BOA.A.MTZ.04. 151/06, Lef 01; 23 Teşrin-i Evvel 1322-5 Kasım 1906). Bulgaristan Komiserliği kitabinden gelen rapora göre Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de öteden beri Türkçe halleriyle kullanılan yerleşim yerlerinin isimlerinin bir kısmı Bulgarca telaffuz edilmişlerine göre; bir kısmı ise yerleşim yerinin bulunduğu mevkinin tarihine nispetle Bulgar tarihindeki önemli kişilerin isimleriyle değiştirilmekte, bu işlem de hazırlana bir layiha ile yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Serasker Rızâ tarafından söz konusu gelişme Erkân-ı Harbiye üzerinden Sadaret'e iletilmiştir. Layiha taslağına göre Karınâbâd ve Yanbolu'da 1, Varna'da 22, Pırvograd [Hacı İlyas]'da 17; Kazanlık'ta 21; Yeni Zağra'da 49; Eski Zağra'da 53; Harmanlı'da 70; Hasköy'de 49; Çırpan'da 52 olmak üzere toplam 334 karyenin isminin Bulgarlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bâb-ı Âlî'nin o dönem epey zayıf olan siyasi yaptırım gücünün etkisizliği sebebiyle söz konusu karar Bulgar Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bâb-ı Ali bürokratlarının bu dönemki yazışmalarında mevcut durumu kabul etmekten başka bir çare kalmadığını zımnen ikrar edencesine söz konusu kuralın aynen Bulgarcaya tercüme edildiği yönlü yazışmaları ancak teselli kabilinden olsa gerektir (BOA.HR.SFR.04, 426/81, Lef_01; 2 Kânûn-ı Evvel 1322-15 Aralık 1906).²⁰

III. Türk Diline Emek Verenlerin Teşvik ve Taltifleri

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda başta bürokratları olmak üzere hemen hemen pek çok konuda devlete yararlılık gösteren kişileri taltif edip ödüllendirerek devlete olan bağlılıklarını arttırmaya ve bu yolla yurt içi ve yurt dışında kendine yönelik olumlu bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Nişan, madalya, berat, taltif, terfi, bazı görevlerden muafiyet gibi farklı şekillerde meydana gelen bu taltifler padişah tarafından yayınlanan bir irade eşliğinde ilgili

²⁰ "Kurâ-yı mezkûre esâmîsi harfiyyen Bulgarcaya tercüme edilmiş olup ancak kâbil-i tercüme olmayanlara başka isim verilmiş olduğu [...]", BOA.HR.SFR.04, 426/81, Lef_012 Kânûn-ı Evvel 1322, [15 Aralık 1906].

kişilere sunulmuştur. Gayrimüslim Osmanlı tebaası veyahut yabancı ülkelerin vatandaşları da eğer Osmanlı Devleti’nin iktisadi, sosyal ve siyasi menfaatleriyle ölçülen bir davranışta bulunmuşlarsa yine devlet tarafından övülmüş ve taltif edilmişlerdir. Maddi bir değeri olmasının ötesinde bürokraside ve kamusal alanda ilgili nişana haiz kimsenin *Birinci/İkinci vs. rütbeden Mecîdî nişân-ı zîşânını hâiz /hâmil* şeklinde bir elkâb ve sıfatla anılmasının sembolik/itibari bir önemi vardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti gerileme ve çözülme sürecinde bir propaganda ve insani diplomasi aracı olarak nişan ve madalyalardan sıklıkla yararlanmıştır. Bu şekilde işleyen taltif geleneği, Bulgaristan ve Şarki Rumeli’de Osmanlı Türk varlığını koruma amacıyla yapılan hamlelerde de sıklıkla kullanılmıştır. Söz konusu coğrafyada baskı ve asimilasyona maruz kalan Osmanlı muallimlerini, memurlarını ve orta düzey bürokratlarını sıklıkla bu şekilde taltif eden Osmanlı Devleti memurlarının yanında olduğunu göstermek istemiştir. Bulgaristan Komiserliği Türkçe kitabet memuru Rıza Bey’in bir üst rütbe memuriyete terfisi tespit edilen erken tarihli taltiflerden birisidir (BOA.İ.DH. 1007/79566; 2 Safer 1304-31 Ekim 1886). Yine Şarki Rumeli Vilayeti valiliği emrinde uzun yıllar Türkçe tercümanlık ve kitabet memurluğu yapan Garaben Tekvorian Efendi’nin maddi durumunun kötüye gittiğine dair Bâb-ı Âlî’ye iletilen arz, devlet nezdinde olumlu karşılık görmüştür (BOA.HR.SFR.04. 715/96; 21 Nisan 1886). Yine bir ulus inşa etmenin nitelikli insan yetiştirmekten geçtiğini bilen Bulgaristan Eمارeti de Osmanlı Devleti’nin bu geleneğine benzer bir şekilde bazı Osmanlı muallimlerine madalya ve nişanlar vererek onların yaratacağı insani katma değeri kendi lehine çevirmek istemiştir. Siroz Bulgar Mektebi Lisan-ı Osmani Muallimi Sâdi Efendi’ye Bulgar Eمارeti tarafından Taçlı Müretteb Sivil Nişanı verilmesi bunun güzel örneklerinden birisidir. (BOA.DH..MKT.2230/146; 26 Temmuz 1315-7 Ağustos 1899 ve BOA.BEO. 1368/102574). Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemî mezkûr nişanın kabul edilip edilmemesi konusunu Sadaret’e sormuş; Sadaret de kısa bir süre sonra nişanın kabul edilmesinin diplomasi kurallarının bir gereği olduğuna dair bir kararı yayınlamıştır. (BOA. İ.TAL. 186/45, Lef_04_01; 11 Ağustos 1315-23 Ağustos 1899). Yine Vidin’deki Sırp Mektebi’nde Osmanlıca muallimi olan ve görevinde üstün gayret gösteren İşkodralı Ali Paşa-zâde Zeynel Bey de Mecîdî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. (BOA.DH.MKT. 2563/122; 19 Teşrîn-i sâni 1317- 2 Aralık 1901). Osmanpazarı Rüşdiye Mektebi Muallimi Mehmed Tevfik Efendi de yine mahalli Maarif komisyonun teklifi ile Maarif Nezareti tarafından bir kıta nişanla taltif edilmiştir. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebü’l-evvel 1309- 15 Ekim 1891). Devlet ayrıca Türk diline hizmet eden muallim ve memurları ödüllendirmenin dışında Bulgaristan Prensiği tarafından bazı cezai müeyyidelere maruz kaldıklarında gereken yardımı yapmaya çalışmıştır. Ohri Bulgar Mektebi’nde lisan-ı Osmani muallimliği ve Ohri Metropolitliği’nde Türkçe kitabet memuriyeti yapan İstamo Efendi, Ohri’de Jandarma Tensikatına memur olan Moriko Bey’in

tercümanlığını yaptığı sırada üzerinde ele geçirilen muzır bir mektup ve Bulgar muhalifleriyle sık sık görüştüğü gerekçesiyle tutuklanmış ve görevden el çektirilerek doğduğu şehir olan Tırnova'ya sürülmüştür. Osmanlı Devleti ise Tırnova'da görev yapan bürokratları üzerinden Moriko Efendi'nin üzere görevini iyi yapan bir muallim olduğuna dair hazırladığı bir hüsn-i hâl [iyi hâl] varakası ile eski görevine dönmesi için üst düzey girişimlerde bulunmuştur (BOA.DH.MKT. 1290/34; 9 Ağustos 1324-22 Ağustos 1908).

IV. Örgün Eğitim Yoluyla Türk Dilinin Korunması Çalışmaları

Eğitim kavramı ve düşüncesi, modern ve modern öncesi devletlerde dahi devletin nitelikli ve kendi görüşlerine göre makbul bulduğu vatandaşları yetiştirmek amacıyla pragmatik işlevleri öncelikle koşuluyla her daim kullanılabilmektedir. Osmanlı Devleti de modernleşme sürecinde eğitim öğretim çabalarına hız vermiş, askerî alanlar başta olmak üzere ihtiyaç duyduğu her türden insan kaynağını tesis ettiği Avrupa tarzı eğitim kurumlarıyla karşılama yoluna gitmiştir. Bulgaristan ve Şarki Rumeli de eğitim öğretimin yaygınlaştırılması çalışmalarından payına düşeni almış, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Burgaz, Eski Zağra, Filibe, Köstendil, Plevne, Vraca, Vidin, Şumnu, Tırnova, Varna, Rusçuk gibi kentlerde ilk ve orta dereceli okullar tesis edilmiş, okullaşma zamanla karye düzeyine kadar inmiştir. Devletin tüm nezaretlere bağlı memurlara ilişkin özlük bilgilerini derleyip toparlamak ve elindeki insan kaynağının ölçülebilir verileri oluşturmak için tesis ettiği Sicill-i Ahval İdaresi sözü edilen coğrafyadaki muallim ve memurların da tercüme-i hal varakalarının kendilerine iletilmesine dair emirleri Dâhiliye, Hariciye ve Maarif Nezareti'ne yazdığı emirlerle iletmiştir. Söz konusu emirlere Şarki Rumeli coğrafyasında da uygulandığı Mehmed Tevfik Efendi'nin taltifi ile ilgili yazışmadan anlaşılmaktadır. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebîü'l-evvel 1309-15 Ekim 1891). Maarif 'in ilk ve orta dereceli gayrimüslim mekteplerinin tamamında lisan-ı Osmani muallimlerinin görev almasına yönelik çabası ve gayreti ise öğretmen kaynağı ve bütçe yetersizliğinden ötürü uygulamaya konulamamıştır. Öncelik vilayet, kaza ve kasabalara verilmiş, karyelere yapılacak öğretmen tayinleri ileri bir tarihe ertelenmiş ancak konuyu önemi ve aciliyetine bizzat Sadrazam tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir emirle dikkat çekilmiş ve ilk fırsatta mevcut durumun iyileştirileceği taahhüt edilmiştir. (BOA.DH.MKT. 142/39; 11 Rebîü'l-evvel 1309-15 Ekim 1891).

Şarki Rumeli Vilayeti'nde görevlendirilecek lisan-ı Osmani muallimlerine ise ayrı bir önem verilmiş, Sadaret'te yapılan uzun mütalaalar sonucu konuyla ilgili kural koyucu ve kapsamlı birtakım kararlar alınmıştır. Bu konuda padişahın da rey ve iradesinin olduğunu belirten ifadelerle başlayan Sadaret Mühimme Kalemi evrakından anlaşıldığı kadarıyla rüştiye derecesindeki tüm gayrimüslim

mekteplerinde lisan-ı Osmani dersi zorunlu hale getirilmiştir. Öğretmen ataması yapılamayan yerlerde fahri olarak verilecek olan bu derslerin idadi ve rüştiye mektepleri bulunan mahallerde kıdem derecesine göre 80-100-150 kuruş maaşlı öğretmenler tarafından verilmesi, ayrıca derslere girecek öğretmenlerin de mutlaka idadi mezunu olmaları emredilmiştir (BOA.A.MKT.MHM. 691/35; 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 1896). Gayrimüslim cemaatlerin ve milletlerin tesis ettiği okullarda bu dersleri veren ancak devletin tayin etmediği öğretmenlerin 200’den 600 kuruşa kadar maaşlarla çalışıyor olmalarının öğretmenlerin çalışma motivasyonları üzerindeki sûy-i te’siri de yine söz konusu gündem esnasında tartışmaya konusu olmuştur. Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla hem diğer öğretmenlerle Osmanlıca muallimlerinin arasında tefrik yaratacağı hem de bütçe yetersizliği sebebiyle Maarif Nezareti tarafından söz konusu maaş farkına öğretmenler lehine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır (BOA.A.MKT.MHM. 691/35; 26 Zilhicce 1313-8 Haziran 1896).²¹ Ancak Şarki Rumeli Vilayeti’nin farklı noktalarına yapılan lisan-ı Osmani muallimi atamalarına dair kayıtlara devlet kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır ki bu da devletin söz konusu politikasının sürdürmekteki kararlılığının bir yansıması olsa gerek. Ohri Bulgar Mektebi’ne lisan-ı Osmani muallimi olarak İzzet Efendi’nin tayini bu örneklerden yalnızca bir tanesidir (BOA.MF.İBT. 85/21; 30 Teşrin-i sâni 1315 [12 Aralık 1899]). Yine Varna rüştiyesinde lisan ve fûnun muallimi olarak görev yapmakta olan Habîbullâh Efendi’nin hüsn-i hizmet ve gayreti dolayısıyla Bulgaristan’da başka bir okulda görevlendirilmesi konusunda kendisi için düzenlenen iyi hal varakasında ifadeler devletin lisan muallimlerine yönelik süzücü dikkatinin bir başka örneğidir (BOA. MF.İBT. 325/84; 16 Mayıs 1327-19 Mayıs 1911).

V. Osmanlı Türkçesi’nin Korunmasına Yönelik Diğer Bazı Hamleler

Osmanlı Devleti’nin lisan-ı Osmani’yi Şarki Rumeli ve Bulgaristan’da koruma ve yaşatma çabaları yalnızca örgün eğitim-öğretim kurumları ve mektepler üzerinden sürdürülmemiş; modern kavramlarda düşünüldüğünde yaygın eğitim kavramı dairesine girebilecek bazı çalışmalar ve örtük diploması/propaganda yoluyla da Osmanlı Türkçesinin bölgede kan kaybının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Osmanlı Türkçesi propagandası yapılmak üzere seçilen ana hedeflerden ilki Bulgar ordusu mensubu subay ve askerlerdir. Harbiye Nezareti ve Eyalet-i Mümtaze kalemleri arasında geçen yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Bulgar or-

²¹ “[...] Kosova Ma’arif Müdüriyeti’nden alınan iş’ardan bahisler mekâtib-i gayr-i Müslime Lisâni Osmânî mu’allimlerine cemaatlerce 200’den 600 guruşa kadar maaş verilmekte olduğu halde taraf-ı devletden ta’yin olunacak mu’allimlere 80’er gurusu i’tası sûy-i te’sirden hâli kalmayacağına ve mezkûr maaşların mekteb-i idâdînin me’kulât ve melbûsât ve sâire mürettebâtından tasarruf edilmesi de talebenin ihtiyâcâtını tazyik edeceğine ve teferru’at-ı maslahâta dâir vilâyet-i mezkûre hey’et-i teftişiyyesi canibinden huzûr-ı âlî-i fehîmânelerine âriza [...]”, BOA.A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

dusunda Türkçe okuryazarların yetiştirilmesinin elzem olduğu, bunun için yerel görevlilerin gerekli teşvik ve çabadan geri durmamaları sıklıkla hatırlatılmaktadır. Yine Bulgar Mekteb-i Askeriyesi şakirdinin [öğrencilerinin] da iki senedir eğitim müfredatlarında Türkçe tedris ettikleri Filibe Komiserliği tarafından Serasker Mehmed Rıza Paşa'ya bildirilmiştir (BOA.A.MTZ.04. 153/70, 24 Muharrem 1325, [9 Mart 1907]).

Lisan-ı Osmani'ye Yönelik Engellemeler

Osmanlı Devleti'nin Lisan-ı Osmani'yi korumaya yönelik resmî, gayriresmî; açık veya örtülü sürdürdüğü çalışmalar ve girişimler bağımsızlık yolunda önemli adımlar atan Bulgar Prensiği nezdinde elbette ki hoş karşılanmamıştır. Bir ulus inşa etmenin öncelikle o ulusun anadilini geliştirip yaygınlaştırmaktan ve vatan-daşları da ortak bir ülkü ve tarih temelinde bir araya getirmekten geçtiğini bilen Bulgarlar da karşı hamlelerde bulunmuşlardır. Osmanlı'nın bölgede yüzyıllar süren varlığının Bulgar uluslaşma sürecinin önünde engel teşkil ettiği gerçeği ve söz konusu varlığın en etkili kalıntılarından birisinin de Osmanlı Türkçesi olması Lisan-ı Osmani'yi Bulgarlar nezdinde ortadan kaldırılmaya yönelik bir hedef mesabesine getirmiştir. Balkan Savaşları'na giden süreçte Bulgarlar önce kendi mekteplerindeki lisan-ı Osmani dersini lağvetmişlerdir. Daha sonra Müslüman mekteplerindeki Türkçe derslerinin kaldırılmasına yönelik birtakım girişimlerde de bulunan Bulgarlar bununla da yetinmeyip Türk diliyle eğitimi tümünden ortadan kaldırmaya kalkışmışlardır. Bölgedeki Müslüman nüfus yapılan işlemin Emaretin kuruluşuna dair kanunlara aykırı olduğunu ve yapılan işlemin hukuken geçersiz olduğuna dair itirazlarını sürdürseler de Bulgarların baskısı artarak devam etmiş, bölgede giderek yükselen tansiyon ve Müslüman ahalinin şikâyetleri Rusçuk'taki Tüccar Vekili Kemal Bey'in ağzından Bâb-ı Âlî'ye iletilmiştir (BOA.HR.SFR.04. 831/96, 26 Teşrîn-i sâni 1324, [9 Aralık 1908]). Bulgarların Türk dilinin konuşulmasını ve genç kuşaklarca öğrenilmesini engellemek maksadıyla uygulamaya koydukları bir başka planlı hareket de mektepler ve camilere el koymak ve buraları Bulgarlaştırmak şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bunların açıkça yapılmasının hukuka aykırılığı sebebiyle söz konusu tahribat ve planlı eylemler Bulgar komitacıları ve çetecileri tarafından yapılmıştır. Bulgaristan Komiserliği bürokratları Sadaret'e olan bitenler hakkında mümkün mertebe bildirmeye ve olumsuz gelişmelerin önüne geçmeye çalışsalar da eylemler artarak sürmüştür. Müslümanların yaşadıkları yerlerden göç etmeleri sebebiyle cami ve mekteplere gidenlerin sayısının azaldığı ve binaların metruk bir hale geldiği bahanesini ileri süren Bulgar yönetimi de binaların sahipsiz olduğunu iddia etmekte ve yaşanan gelişmelerin üstünü bu gerekçelerle örtmeye çalışmaktadır. Hasköy'de bulunan ve Câmî-i Cedîd olarak bilinen cami Bulgar hükümetince gasp edilmiş, daha sonra Bulgar Mektebine dönüştürülmüştür. Yine Osmanpazarı'ndaki mektep ile Gümeköy'deki cami Bulgar mektebine

tahvil edilmiştir. Pravadi’ye bağlı Asilbeyli karyesindeki cami arazisi üzerine ise bir hükûmet konağı inşa edilmiş, bu haber de gazeteler vasıtasıyla Bulgar halkına ilan edilmiştir. Hasköy’deki caminin metruk olmadığı mahalli Bulgar idarecilerine defaatle bildirilmişse de ezanın okunduğu ve cami cemaatinin namaz kıldığı zamanlarda Bulgar askerleri ve ahali tarafından Müslüman ahali taşta tutulmuştur. Ayrıca hedefte yalnızca Müslüman mektepleri ve camileri değil Rumlara ait kilise ve mektepler de vardır. Rumlara ait dinî ve sosyal müesseseler de yükselen Bulgar milliyetçiliğinin aşırılıklarından payına düşeni almışlardır (BOA.A.MTZ.04.146/48; 2 Ağustos 1322-15 Ağustos 1906).²² Bu ve benzeri gelişmeler şüphesiz ki Balkan Savaşları’na giden süreçte önemli toplumsal kırılmalara yol açmış; Bulgaristan ve Şarki Rumeli’den Anadolu’ya Türk göçlerini hızlandırmış; bölgedeki Müslüman Türk varlığı ve dilinin hızla güç kaybetmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Osmanlı’nın Balkanlar ve Rumeli’yi fethi ve bölgede hâkimiyetinin yüzyıllar boyunca devam etmesi, önceki kısımlarda da belirtildiği üzere bölgenin sosyo-kültürel ve toplumsal dinamiklerini iyi okuması ve barışçıl bir devlet politikası gütmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bölge topraklarının verimli şekilde işlenmesinin, ticari trafiğin aksamayıp tersine gelişmesinin, şehir ve bölge güvenliğinin sağlanmasının farklı etnik ve dinî grupların menfaatlerinin eş zamanlı korunduğu bir senaryodan geçtiğini bilen Osmanlı Devleti, bölgede bu hassasiyetleri dikkate alarak idari kararlarını şekillendirmiştir. Anadolu’dan Balkanlar’a yerleştirdiği aşiret ve oymaklar vasıtasıyla da yalnızca yöneten pozisyonunda kalmamış, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında dengeli demografik tablonun oluşmasını sağlamıştır. Ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren bölgede bir diğer güçlü aktör Rus Çarlığı ile karşı karşıya gelmiş, bu sebeple Balkan coğrafyası Ruslarla Osmanlıların siyasi ve ekonomik rekabet sahasına dönmüştür. Osmanlı-Rus ilişkileri tarihine bu belgeler özelinde bakıldığında rekabetçi bir ilişki ağının belirgin şekilde varlığından söz etmek mümkündür. Her iki ülke, hâkim oldukları coğrafyalardaki etnik-dinî grupların ve dünya ticareti içinde belirli bir anlam ifade eden tüccarlarının menfaatlerini korumak için karşılıklı güç dengesini her daim gözetmişlerdir ancak zaman zaman uzun süren savaşların tarafı olmaktan da kaçamamışlardır. 1877-1878 Savaşı [93 Harbi] ve Berlin Antlaşması sonrasında ise Osmanlı ile Rusya arasındaki çekişmenin arasına yükselen bir bölgesel güç olarak Bulgaristan Prensiği [Emaretî] de katılmış. Bu çekişmeli konjonktürde tarihsel bir gerçeklik

²² Rum Patrikhanesi’nden Sadaret’e sunulan arzadaki şikayetlerden bir kısmı şu şekildedir: «[...] Bulgaristan ve Rûmelf-i Şarkî dâhilinde birtakım Bulgar eşkiya çetelerinin kasaba ve şehirleri dolaşarak önlere düşen kilise ve mekteb ve emsâli Rûm mü’essesatının kaffesini mahalli Bulgar hükûmetinin gözü önünde mahv ve tahrîbe kalkışmışlardır. [...]” Belgenin devamında pek çok dini ve kamusal binanın ateşe verildiği, arsa ve binalarının da gasp edildiği bildirilmektedir. BOA.A.MTZ.04.146/48. 2 Ağustos 1322, [15 Ağustos 1906].

olarak ifade edilmelidir ki Osmanlı Devleti sürekli kan kaybeden ve geri çekilen aktör durumunda olmuştur. Berlin Antlaşması sonrası üç parçalı siyasi bir yapıya bürünen Bulgaristan coğrafyasında varlığını sürdürmek ve kaybettiği etki alanlarını geri kazanmak için elinden gelen çabayı gösteren Osmanlı Devleti siyasi ve bürokratik girişimlerin yanında kültürel diplomasi çalışmalarına da hız vermiş, bunun için “Lisan-ı Osmani”nin itici gücünden yararlanma yoluna gitmiştir. Ancak tüm bu çabalar I. ve II. Balkan Savaşları’nın yaşanmasını engelleyememiş Osmanlı ve Bulgar toplumları arasında etkisi uzun yıllar sürecek tarihsel yaralar açılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği’nin siyasi etki alanına giren Bulgaristan’da Müslüman Türklere yönelik asimilasyon politikaları dönem dönem azalsa da her daim varlığını korumuş, bu sebeple sayıları milyonları bulan Müslüman Türk ahali Anadolu’ya göç etmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı Devleti’nin Osmanlı Türkçesini bölgede koruma ve yaşatma yönündeki gayretleri belirli oranda etkili olmuş, Türkler bölgedeki varlıklarını sürdürmenin bir vasıtası olarak Türk diline ileriki dönemlerde de sahip çıkmaya devam etmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

[BOA.] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi]

Divân-ı Humâyûn Kalemî Mühimme Defterleri Tasnifi

A.DVN.SDVE.d.83/1;84/1;85/3;86/4;87/5;88/6;89/7;90/8;91/9;92/10.

A.DVNSMHM.d, 7/1141, Hicri 975, [M.1575];

A.DVNS,MHM.d, 78/1858, Hicri 1018, [M. 1609];

A.DVNS.MHM.d,21/400, Hicri 980, [M. 1572];

Sadaret Tasnifi

A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

A.MKT.MHM. 691/35, 26 Zilhicce 1313, [8 Haziran 1896].

A.MTZ.04. 146/48. 2 Ağustos 1322, [15 Ağustos 1906].

A.MTZ.04. 151/06, Lef 01, 23 Teşrîn-i Evvel 1322, [5 Kasım 1906].

A.MTZ.04. 153/70, 24 Muharrem 1325, [9 Mart 1907].

AMTZ.04. 101/03, Lef_01/02. [26 Temmuz 1903].

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Tasnifi

BEO. 1368/102574.

Dâhiliye Nezareti Evrakları

DH..MKT.2230/146, 26 Temmuz 1315 [7 Ağustos 1899].

DH.MKT. 1290/34, 9 Ağustos 1324, [22 Ağustos 1908].

DH.MKT. 142/39, 11 Rebû’l-evvel 1309, [15 Ekim 1891.].

DH.MKT. 142/39, 11 Rebû’l-evvel 1309, [15 Ekim 1891.].

DH.MKT. 2563/122, 19 Teşrîn-i sâni 1317, [2 Aralık 1901].

DH.MKT. 2804/22, 23 Nisan 1325, [6 Mayıs 1909].

DH.MKT. 322/31, 10 Receb 1312, [7 Ocak 1895].

DH.ŞFR. 351/65, 6 Ağustos 1321 [19 Ağustos 1905].

Hâriciye Nezareti Evrakları

HR.SFR.04, 426/81, Lef_01, 2 Kânûn-ı Evvel 1322 ,[15 Aralık 1906].

HR.SFR.04. 341/72, Lef 03.

HR.SFR.04. 741/52, 31 Mart 1310, [12 Nisan 1894].

HR.SFR.04. 831/96, 26 Teşrîn-i sâni 1324, [9 Aralık 1908].

HR.SFR.04., 715/96, 21 Nisan 1886.

HR.SFR.04. 341/72, Lef 02, 31 Ağustos 1308, [12 Eylül 1892].

HR.SFR.04. 492/21, 12 Ramazan 1303 [14 Haziran 1886].

HR.TO.174/73, 6 Nisan 1305 [18 Nisan 1889].

İrade Tasnifi

İ.DH. 1007/79566, 2 Safer 1304, [31 Ekim 1886].

İ.DH.134/6903 [20 Ağustos 1847].

İ.DH.135/6923 [22 Aralık 1846];

İ.DH.143/7393, [13 Mart 1847].

İ.TAL. 11 Ağustos 1315, [23 Ağustos 1899].

İbnülemin Tasnifi

İE.ENB, 1/61, Hicri 1091, [M. 1681];

İE.EV, 1/23, Hicri 953, [M. 1547]

Maarif Nezareti Tasnifi

MF.İBT. 325/84, 16 Mayıs 1327, [19 Mayıs 1911].

MF.İBT. 85/21, 30 Teşrîn-i sâni 1315 [12 Aralık 1899].

Müzehhep Ferman-Berat Tasnifi

MFB. 48, Hicri 26 Şaban 1255 [M. 4 Kasım 1839]

MFB. 663, Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1272 [18 Şubat 1856].

Muahedeler Tasnifi

MHD. 298. [1878].

Meclis-i Vükelâ Evrakı Tasnifi

MV. 10/34, 27 Şaban 1303 [31 Mayıs 1886].

Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi

TT.d, 128, Hicri 932 [M. 1525]

TT.d, 172, Hicri 938, [M. 1531]

TT.d, 385, 394, 518, 521, 625, 643, 651, 753, 847.

TT.d, 50 Hicri 921 [M. 1515]

Yıldız Evrakı Tasnifi

YEE. 112/6, [1 Ekim 1869].

Araştırma Eserleri

Armaoğlu F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Arslan, A., Yıldırım, B. (2013). Fiih Bağımsızlık Sürecinde Bulgaristan Eمارeti ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu (1878-1908). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 225-238.
- Aydın, M. (1992). Şarkî Rumeli Vilâyeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, M. (2011). Tophane Konferansı, Doğru Rumeli’ye Veda. *Tarih Dergisi*, (53), 115-174.
- Bayrak, M. (1999). 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Carr, E. H. (1993). *Milliyetçilik ve Sonrası*. Çev. Osman Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Crampton, R. J. (2007). *Bulgaristan Tarihi*. Çev. Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları.
- Demirhan, H. (2012). *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İstanbul: İdil Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (2020). *Osmanlı-Rus Antlaşmaları (1700-1834)*. İstanbul.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul.
- Emecen, F. M. (1993). *Cebelü*, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 7, 188-189.
- Furet, F. (1989). *Fransız Devrimini Yorumlamak*. Çev. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Alan Yay.
- Halaçoğlu, Y. (1992). *Bulgaristan*. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 6, 396-399.
- İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M. (2012). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koyuncu, A. (2013). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî*

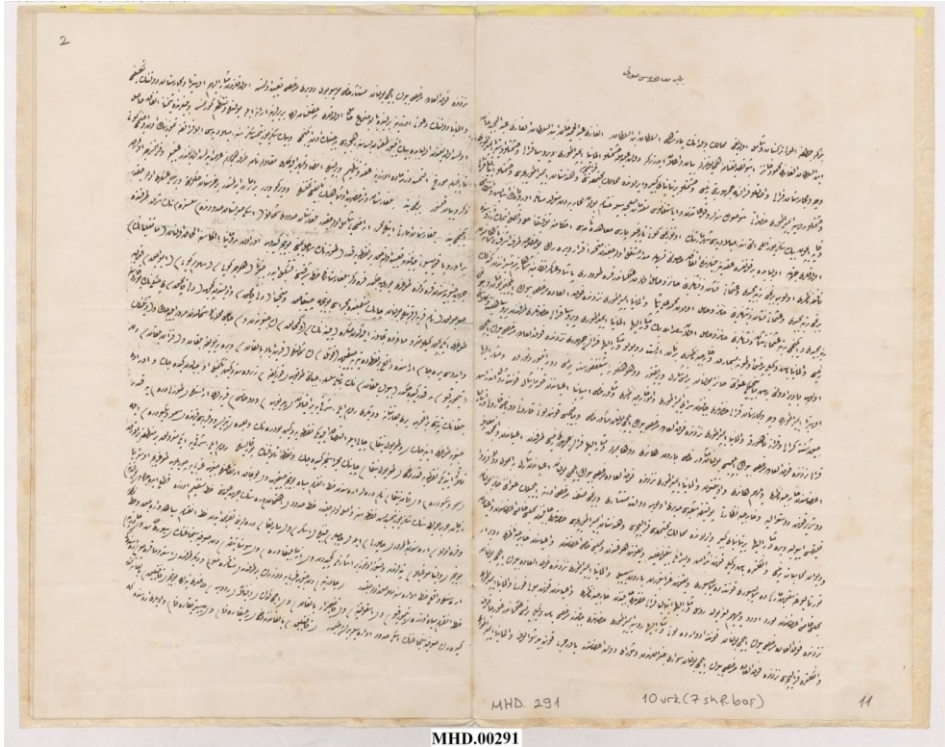
Rumeli Nüfusu. Avrasya Etütleri, 44(2), 177-208.

Özsüer, E. (2016). *19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri. Türkiyat Mecmuası, 26(2), 325-344.*

Yenisoy, H. (1999). *Başlangıcından Bu Yana Bulgaristan'da Türkçe Eğitim. Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 109-167.*

EKLER

1- Berlin Antlaşması [BOA.MHD.291/38-44]

1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler

MLK OSMANLI ARŞİVİ DARE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

4

Handwritten text in Ottoman Turkish script, consisting of two columns. The text is dense and appears to be a historical document or report. The right column contains a large number '4' at the top left. The text is written in a cursive style typical of the late Ottoman period.

MHD.00291

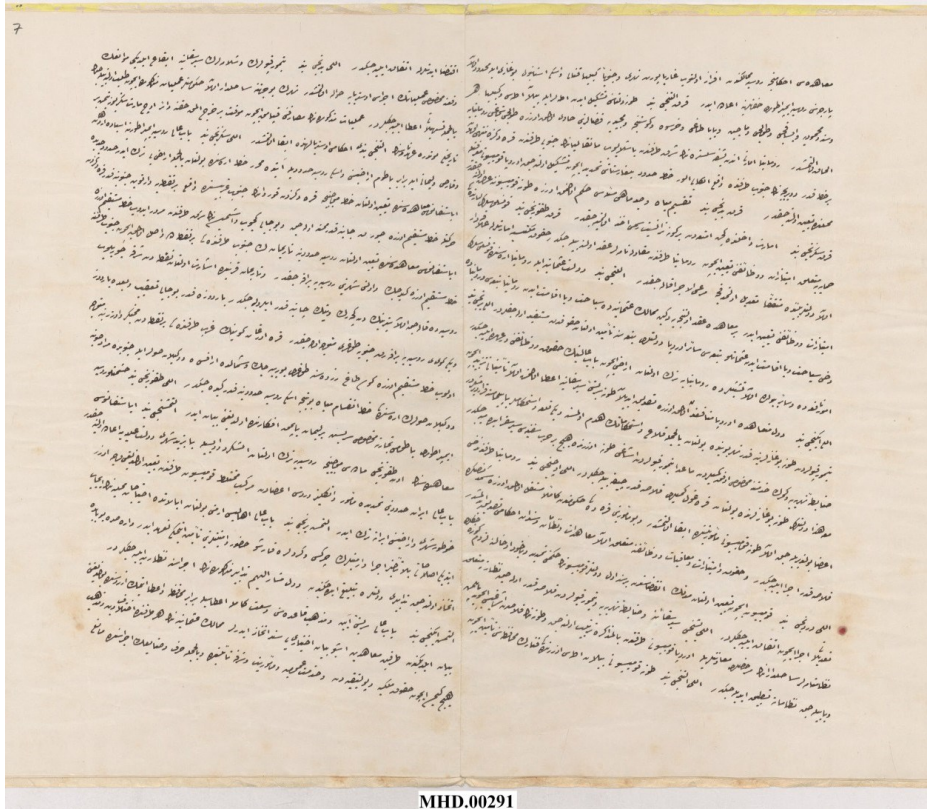

1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarkî Rumelî'de Osmanlı Devleti'nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler

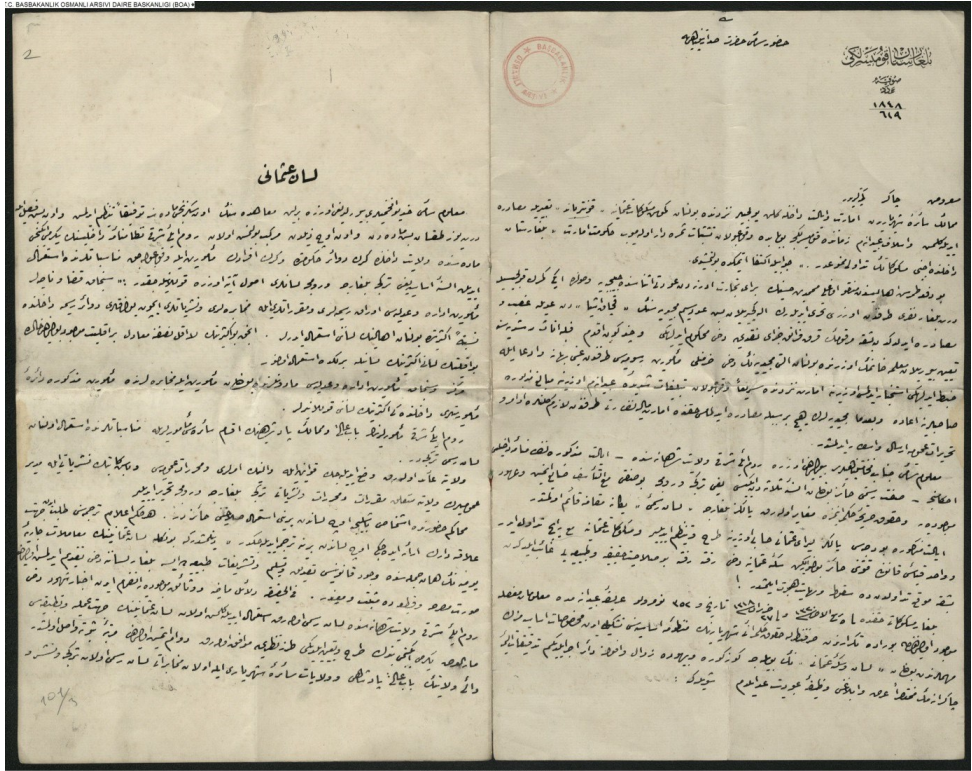
LİK OSMANLI ARŞİNİ DARE BAŞKANLIĞI (BOA) 6

MHD.00291

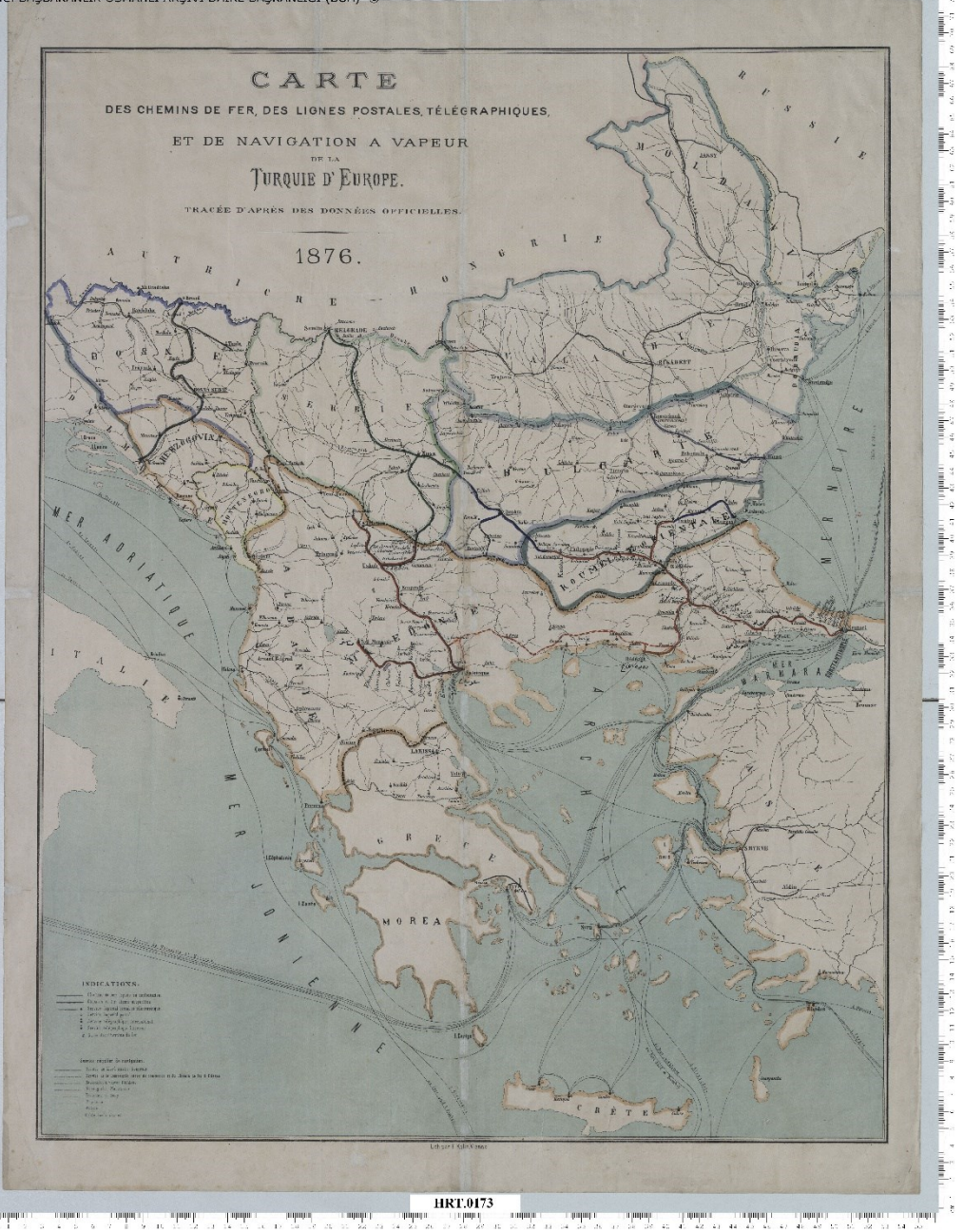
2- Bulgaristan Komiserliği'nden Sadaret'e Sunduğu Lisan-ı Osmani Hakkındaki Raporu [BOA.A.MTZ.04. 101/3]

A1.MTZ.04.00101.00003.001

3- Şarki Rumeli ve Bulgaristan Haritası [BOA.HRT.h. 173]

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.0173

Luan Starova'nın Keçiler Dönemi Romanına Bir Bakış *A Review of Luan Starova's Novel The Time of the Goats*

Sema VATANSEVER*

Öz

Keçiler Dönemi; farklı dinden, ideolojiden, milletten insanlara ve silinip giden imparatorluklara ev sahipliği yapmış Balkanlar'ın adeta modern destanıdır. Roman, daha isminden itibaren alışlagelmiş tarih/devir anlayışına başkaldırır. Üsküp şehri eserde "labirent mekân"a dönüşürken, romanın temel izleklerinden olan "göç"ün trajik boyutu "nehir/su" imgesi üzerinden anlatılır. Ölüm, arayış, yolculuk ve yeniden doğuş arketiplerini barındırması yönüyle "arketipçi eleştiri" (archetypal criticism) bağlamında incelenmeye müsait olan roman; dilin yersiz yurtsuzlaşması, ötekilik ve azınlık vurgusu, bireyin zorunlu olarak bilhassa dilde siyasallaşması, politik ve kolektif söylemi taşıması bakımından da "minör edebiyat"a eklenir. Kuzey Makedonya'da yaşayan Arnavut asıllı Starova; romanlarını Makedonca başta olmak üzere, Fransızca ve Arnavutça yazmak suretiyle daha ziyade majör dilde edebî ürün vermektedir. Romanda, *gönderge* (référence), *parodi* (parody), *yeniden yazma* (réécriture) ve *ekfrasis* (ekphrasis) boyutunda "metinlerarasılık/göstergelerarasılık" tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu çalışma Starova'nın derin yapıda yoğun imgesellik barındıran, entelektüel altyapısı diyalog kurduğu diğer yazarlar, şairler ve ressamlar ile zenginleştirilmiş *Keçiler Dönemi* romanının bahsi geçen kuramlar çerçevesinde, genel hatları itibarıyla incelemesini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Keçiler Dönemi*, Minör Edebiyat, Arketipçi Eleştiri, Metinlerarasılık, Ekfrasis.

Abstract

The Time of the Goats is the modern epic of the Balkans, which has hosted people from different religions, ideologies, nations and empire. The novel, starting from its name, revolts against conventional understanding of history/era. When Skopje turns into a "labyrinth city" in the work, the tragic aspect of the "migration" is told through the image of the river. The Time of the Goats is suitable for analysing in the context of "archetypal criticism" by containing archetypes of death, seeking, journey and rebirth. The book is also articulated to "minor literature" in terms of alterity, minority emphasis, linking the individual to politics and carrying the collective rhetoric. Albanian writer Starova, who lives in North Macedonia, wrote his novels mainly in Macedonian, French

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, semavatansever96@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1074-5201

and Albanian. He mostly produces literary works in major languages. Intertextuality/ intersemiotic techniques (référénce, parody, réécriture, ekphrasis etc.) are used in the novel. This study includes an overview of the novel *The Time of the Goats* in the context of mentioned theories.

Keywords: *The Time of the Goats*, *Minor Literature*, *Archetypal Criticism*, *Intertextuality*, *Ekphrasis*.

Giriş

Keçiler Dönemi (Starova, 2000b) göçlere, savaşlara, parçalanmalara, devrimlere, silinip giden imparatorluklara ve yeniden çizilen sınırlara sahne olmuş; farklı dinden, mezhepten ve milletten insanlara ev sahipliği yapmış Balkanlar'ın modern destanıdır. Tarihi kazananlar yazsa da son sözü söyleyen her hâlükârda; o devri bünyesinde taşıyan şiirler, romanlar, öyküler, resimler ve mimari yapılarıdır. Üstelik geçmişten bugüne, sanatın “yalan”ı tarihin yavan gerçeğinden daha çok ilgi görmüştür. İşte bu yüzden roman, daha isminden itibaren alışlagelmiş tarih/devir anlayışına başkaldırır: Mevzubahis olan ne Romalılar dönemidir ne Bizanslılar ne de Osmanlılar. Devir realitede, yani tarihin adlandırması bakımından Soğuk Savaş'ı içermektedir ve ülkenin –Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti– önderi Tito'dur. Ancak yazar, tarihin matematiksel bir kurgudan ibaret olduğunu düşünürcesine bu adlandırmaları yadsır. Okuru hafızanın derin sularında yüzdüren romanın kahramanı¹; beyaz karşı-devrimin önderi, *soylu vahşi* diyebileceğimiz Başkeçi Çobanı Çanga² iken, bitmek bilmeyen kanlı kıtlık dönemine sütüyle can veren de sadık keçilerdir. Dönem, “Keçiler Dönemi”dir.

Yazar, anlatımındaki ironi sayesinde *Kül Kalesi* (Starova, 2008) romanından farklı olarak, tarihsel hakikatlerin üzerini bireysel tarih, kimlik krizi, metinlerarası ilişkiler ve sinematografik imgelerle örtmüş; tarihi bir arka fon olarak kullanmıştır. Balkanlar'daki komünist uygulamalar ve iç savaşlar hakkında pek bilgisi olmayan bir okur, romandaki siyasi uzantıları rahatlıkla metaforik boyutta alımlayabilir.

Bu çalışmada Luan Starova'nın *Keçiler Dönemi* romanına odaklanma sebebimiz; Meşa Selimoviç, İvo Andriç gibi Balkan edebiyatı yazarlarının romanları hakkında Türkiye'de pek çok akademik ve popüler yayın yapılırken 1997 yılında

¹ Burada “kahraman” ifadesini, destanlara telmihen parodi maksadıyla kullandığımızı belirtmek isteriz. Zira modernist romanda kahramanlar değil, roman kişileri yer alır. Mitolojide yalnız bir Achilles ve yine yalnız bir Paris vardır. Onlar, tüm özellikleriyle yegânedir. Oysa Çanga, tasvir edilen “kahramansı” niteliklerinin yanında bütünüyle dünyalıdır. Onun efsaneleşen varlığı, modernist romanın destan kahramanlarını selamlamasıdır.

² Romanda yalnızca Çanga'nın adı belirtilmiştir: “Melko Melovski”. Çanga dışındaki roman kişileri -Blanchette, Stalinette ve Laideronne isimleriyle sembolik anlam yüklenen üç keçi hariç- isimlidir. Bu tutum da modernist romanın uzantılarından. Kimlik bunalımıyla ilintili olarak kimliğin bir parçası olan isim dahi buharlaşır. Roman kişisi “herkes”leşir. En bilindik uygulayıcısı Kafka'dır. Kafka'nın protagonistleri de yalnızca isminin baş harfiyle anılır.

Fransa’da “En İyi Roman” ödülüne layık görülen *Keçiler Dönemi* ve Starova’nın diğer eserleri hakkındaki çalışmaların sınırlı sayıda kalmasıdır. Ertuğrul Karakuş ve Rabia Uçkun’un “Balkan Halklarının Kimlik Belgeleri: “Kül Kalesi (Siciller)” Romanı Üzerine Bir Değerlendirme” (2012, s. 231 vd.), *Hürriyet Gazetesi*’nde isimsiz olarak yayınlanan “Ata’nın Gizli Hayatı” adlı yazarın *Kül Kalesi* romanı hakkındaki röportaj (2008, 19 Eylül), Ziya Gürel’in *Aydınlık Gazetesi Kitap Eki*’nde “Yitik Zamanı İz Düşen Roman” başlığıyla yayınlanan *Babamın Kitapları* romanına dair tanıtım yazısı (2013, 5 Temmuz), Neslihan Demirci’nin *BSV Bülten*’de yayınlanan “Balkanların Romanında Tarihin İzini Sürmek” adlı değerlendirmesi (2009, 5 Mayıs)... bu yayınlar arasında zikredilebilir. Ayrıca çalışmamızla ilgili birincil kaynak özelliği taşımasa da Seyhan Murtezan İbrahimi’nin Starova romanlarında Osmanlı sicillerinin etkisine odaklanan “The Place And Significance Of Ottoman Judicial Records In The Novels Of Luan Starova As Representative Of Macedonian Literature” (2018, s. 53-58) adlı makalesi yine akademik çalışmalar bağlamında anılmalıdır.

Kuramsal çerçevede ele alınan *Keçiler Dönemi* romanı hakkındaki incelememizin, kaynakların sınırlılığı nedeniyle barındırabileceği noksanlıklara rağmen alandaki boşluğu doldurması açısından mühim bir merhale olduğu görüşündeyiz. Bu makale, Starova eserleri hakkında halihazırda yürütmekte olduğumuz diğer çalışmaların genelleyici ilk ayağını oluşturması cihetiyle de ayrı bir önem taşımaktadır.

1. Labirent Mekâna Dönüşen ‘Kayıp Şehir’: Üsküp

Kanlı geçmişe inat, göçmen kuşların yeni hayatlara yol almak için tutamak bellediği, uzakları terennüm eden Vardar Nehri ile; büyük depremlerin yıkıcılığına rağmen ayakta kalmak için direnen mağrur kalesi ile Üsküp romanda *labirent mekâna* dönüşür. Başkent, keçilerin ve çobanların istilâsına uğrar. Kulağa fantastik gelen ve ana aksiyonu oluşturan “beyaz karşı-devrim”e geçmeden önce, romanın başında ayrıntıyla tasvir edilmiş şehrin o zamanki görünümüne bir göz atalım:

“Kent halkının gözbebeği Şato, kente yeni gelmiş bizlere boşlukta asılı bir balkon gibi görünüyordu. Üzerinde kalenin yükseldiği tepeciğin eteklerine erişmek isteyen birinin önce Tahtaköprü’yü geçmesi gerekiyordu. Baştan sona tah-tadan yapılmış bu güzel köprüyü geçer geçmez hakiki bir saray; ön cephesinde, görünümleri alabildiğine değişik kabartma suretler ve masklarla çevrelenmiş, adeta insan boyutunda bir dizi heykelin, heykel-sütunların yer aldığı bembeyaz bir saray gözler önüne seriliyordu.

Neoklasik tarzda burada inşa edilmiş ama Viyana’dan, Roma’dan ya da Paris’ten dosdoğru Balkanlar’ın merkezine aktarılmış gibi bir izlenim bırakan bu

saygın yapı Tiyatro idi. (...) Balkanlar'da kurulmuş olan bütün imparatorlukların başlıca dayanak noktası olarak bilinen muazzam kale kentin görünümünde hiç değişmeyecek özellikleri oluşturuyordu.” (Starova, 2000b, s. 7-8)

Şekil 1: Üzerinde kalenin yükseldiği tepe ve 1963 depreminden önceki Ulusal Tiyatro binası (DARM)³

³ Millî Kurum Türk Tiyatrosu'nun web sitesinde yer alan tarihçeye göre; imparatorluğun ikinci büyük şehri Selânik'te tiyatro alanında kaydedilen gelişmeler Üsküp ve Manastır'da da etkisini göstermeye başlamış, seyyar tiyatro gruplarının sayısı o denli artmıştır ki başkent Üsküp'te bir tiyatro binasının inşası ihtiyaç hâline gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın Üsküp valiliği görevine atanmasıyla binanın inşası fikri gerçekleşmiştir. Mevzubahis olan tiyatro, ilk çalışmalarına 1906 yılında başlamıştır. Üsküplülerin hatırında Türk Tiyatrosu olarak kalan bu yapı, Üsküp'te inşa edilen ilk tiyatro binasını teşkil eder. İlk Üsküp tiyatro binası Makedon Halk Tiyatrosu'nun eski yerinde kurulmuş ve abidevi bir yapı olarak işlev görmüştür. Detaylı bilgi için *bk.* (MK Türk Tiyatrosu, 2020). Ayrıca, Gönül Bektaş'ın da “Üsküp'te Osmanlı Tiyatrosu” adlı incelemesinde aktardığı bilgilere göre, Ago Paşa Köprüsü'nün (Üsküp ağzıyla “Tahta Köprü”) hemen yanındaki tiyatro 1912 yılında, Osmanlı'nın ülkeyi terk etmek zorunda kalışından sonra, 3 Şubat 1914'teki yangına kadar yeni gelen Sırp yöneticiler tarafından çalıştırılır. Yangında tümüyle yok olan tiyatronun yerine, Sırp yönetimince 1927 yılında aynı yerde ve aynı büyüklükte Neo-Klasik biçimde yeni bir bina inşa edilir. (*bk.* görseldeki bina.) Bu yapı 1963 Üsküp depremine değin kullanılır. Depremde büyük hasar gören tiyatro, 2013 yılında aynı biçimde yeniden tasarlanarak inşa edilir. Bugün de hâlen kullanılmaktadır; *bk.* (Bektaş, 2015).

Tıpkı Joyce'un *Ulysses*'inde Dublin'in, Tanpınar'ın *Huzur*'unda İstanbul'un romancı muhayyilesindeki haritasının çıkarılabileceği gibi; Starova'nın *Keçiler Dönemi* romanındaki betimlemelerinden de Üsküp'ün haritası çıkarılabilir. Eserin yalnız birinci bölümünde değil, bütününde tasvirler hayli yekûn tutmakta, başkent neredeyse bir karaktere dönüşmektedir. "Köklerinden kopma" ve "hiçbir yerin yerlisi" olamama trajedisıyla paralel okunduğunda, mekân unsurunun niçin kendini kuvvetle hissettirdiği başka türlü idrak edilecektir. O dönemin Üsküp'ü – İkinci Dünya Savaşı'ndan henüz çıkıldığını, romanın başında Stalin ile Tito'nun arasının iyi olduğunu fakat sonuna doğru ikili arasındaki ayrılığın patlak verdiğini zamana dair ipuçları olarak göz önünde bulundurursak; 1947-1955 yılları arasındaki Üsküp'ün anlatıldığı söylenebilir. – Sefarad Yahudilerini, Ermenileri, Ekim Devrimi'nden canını kurtarmış Rus aileleri, Türk aileleri, Yunanistan Makedonya'sından gelen aileleri ve Arnavutları barındırdığı için Balkanlar'daki dinî ve etnik kaosun panoramasını sunmaktadır (Starova, 2000b). Zaten mikro düzeyde Üsküp'ün, büyük çerçevede ise Balkanlar'ın tarihi savaşlar, yıkıntılar ve göçlerle birlikte yürür.

Kente inen keçilerin muştuladığı "yaşam" sayesinde, tarihte ilk defa olarak tüm ayrımlar silinmiş, köylüler/çobanlar ile kentliler romanda anlatıldığı denli yakınlaşmıştır. Fransız Devrimi ve Ekim Devrimi'nden aparılan "sınıf mücadelesi" bağlamında düşünüldüğünde, yeni rejimin çobanları dağlardan inmeye çağırma amacı onları sosyalist devrimi gerçekleştirecek "işçi sınıfı"na dönüştürmektir. Fakat Partililer'in hesaba katmadığı bir şey vardır; çobanlar kutsal saydıkları, çocukları olarak gördükleri keçileriyle birlikte gelmiştir. Meydanı sürreal şekilde binlerce keçi ve çoban doldurmuştur. Parti ideologlarının dilince söylersek; "kent 'keçilerin istilasına' uğramıştır." (Starova, 2000b, s. 13) Çobanların Parti İl Komitesi Sekreteri'ne ve Belediye Başkanı'na karşı ilk zaferi; Başkeçi Çobanı Çanga'nın keçilere yer olmadığını, onları kentte barındırmanın mümkün olmayacağını söyleyen Parti Sekreteri'ne başkaldırısının sonuç vermesi olmuştur. Çobanlar beraberinde getirdikleri keçilerini bırakmamakta direnmiş, tek odalı konutlarına keçileriyle birlikte yerleştirilmişlerdir. Meydanda gerçekleşen bu çekişme, ileride yaşanacak olan "keçi tasfiyesi ve katliamının" ilk nüvelerini vermekle birlikte; Çanga'nın isyankâr ruhu, keçi kılından kaftanı ve Tito'nun serpuşuna benzer başlığı ile beyaz karşı-devrimin liderine dönüşeceğinin önsezisidir. Çobanlar, zaman içinde konutlarına keçileri için eklenmiş kulübeler inşa etmişlerdir. (Starova, 2000b, s. 20) Burada aşırı yoruma giderek, yazarın şehrin günümüzdeki görünümüne hâkim olan atmosfere, plansız yapılaşmanın doğurduğu çirkinliğe göndermede bulunduğunu ifade edebiliriz.

Kentin kıtlık ve açlıkla mücadele ettiği dönem boyunca keçilerin sütü, süttten yapılan peyniri handiye herkese yeni bir hayat bahşetmiştir. Federasyondakiler

dahi gönderilen keçi peynirinin ve sütünün müptelası hâline gelmiş, kısa süreliğine de olsa çobanlara ses çıkaramamışlardır. Kısa süreliğine diyoruz, çünkü keçiler iktidara göre yine de öldürmek ve tasfiye etmek için potansiyel sebeptir. Ancak bu durum kentlilerin keçilere bağımlı hâle geldiği gerçeğini değiştirmez. Kurgunun merkezine konumlandırılan göçmen aile başta olmak üzere, insanlar açlıkla baş etmenin yolunu çobanlardan keçi satın almakta bulmuşlardır. Savaşlar ve çatışmalar kan getirirken keçiler, sütüyle bembeyaz bir gelecek vaat eder. “Süt” ve “kan” *Keçiler Dönemi*'nin sinematografik imgeleridir.

“Neyse ki, kentte, tüm ayrılıklarla, bölünmelerle kirlenmiş kanın aksine, milliyetleri, mezhepleri, sosyal kökenleri ne olursa olsun, bütün insanları birbirine yaklaştıran beyaz ve cömert bir bolluk da –keçilerin sütü– akıyordu.” (Starova, 2000b, s.23)

Keçi sütünün çarpıcı anlatımına bir de romanın sonlarına doğru, beklenen korku gelip çatığında (keçilerin ölüm emri), Çanga'nın tüm çobanların keçilerini kattığı sürüsüyle birlikte Şato'ya sığınıp –belki kurtuluruz umuduyla– ölümü beklediği anlarda tesadüf ediyoruz. Madem keçiler her hâlükârda ölecekler; o hâlde doğalarına uygun olarak, iç güdülerini gereği yarı karanlık bir ortamda, onlara layık şekilde ölsünlerdi... (Starova, 2000b, s. 147). Çobanların polis ve askerinin sıkı denetime rağmen örgütlenerek Çanga ve keçilere hava kuyusundan gizlice yiyecekler fırlatmasına karşılık Çanga da aileleri kıtlıktaki yegâne gıda olan süttten mahrum bırakmamak için, keçilerin sütünü sağarak kurduğu boru düzeneğiyle toprağa aktarır ve topraktan bembeyaz süt fışkırmasını sağlar. Böylece çobanlar keçilerinin yokluğunda, topraktan fışkıran sütü kaplarına doldurup elyerek temiz bir süt elde etmiş olurlar. Kan ve sütün birleşmesi gibi, toprak ve süt de birleşir. Bu, son derece sinematografik ve mistik bir sahnedir.

“Ve şimdi birdenbire keçi sütü akmaya başlamıştı.”

Ölümün, boğazına sarıldığı anda bile Çanga, yüce Çanga hepimizi, mahallesindeki dostlarını, çocukları, anları, ihtiyarları düşünüyordu. İnsanlar topraktan fışkıran sütü kaplara doldurmak için hızla örgütlendiler.” (Starova, 2000b, s. 152)

Starova'nın romanında sinematografik uzantılar taşıyan unsurlar yukarıda bahsedilenlerle sınırlı değildir. Çanga'nın gerçek adı Melko Melovski, Balkan sinemasının Angelopoulos'la birlikte en çok konuşulan yönetmeni Milcho Mančevski'yi anımsatır. İsim seçimi muhtemelen tesadüfi olmakla birlikte, Starova'nın anlattığı coğrafya ve sancıları Mančevski'nin *Yağmurdan Önce* (Pred Doždot, 1994) ve diğer filmleriyle karşılaştırmalı okunabilir. “Kelimeler”, “Yüzler” ve “Resimler” bölümlerinden oluşan, birbirinden bağımsızmış gibi görünen kişilerin

ve hikâyelerin yolunun *kronotop* unsuru sayesinde Makedonya’da keşiştiği film; yansıttığının aksine esasen eve dönmeyi değil, “eve dönememeyi” yahut “dönülen yerin artık eski ev olmayışını” anlatır. İç savaşın yol açtığı yıkımlar, birlikte yaşama zorunluluğuna rağmen gerilmeye her an müsait ırk/din çatışmaları (Hristiyan Makedonlar ile Müslüman Arnavutlar), komünizm sonrası Yugoslavya’nın ahvâli (tıngır mıngır ilerleyen eski kırmızı otobüsler, devriye gezen BM tankları, CocaCola ve Marlboro reklam afişleri...) görsel dilin sunduğu imkânlar ve müziğin de ambiyansa katkısıyla çarpıcı biçimde gözler önüne serilir. Roman ve film birbiri ardına okunup izlendiği takdirde; okur-izleyici muhayyilesinde mukayeseye, coğrafyayı daha iyi tanımaya ve zengin çağrışımlara olanak sağlar. “Göç” olgusu, “mültecilik” sorunu, savaşlar neticesinde insan eliyle çizilen “sınır” ve “sınır ötesi” mefhumlarına dair sorgulamalar; Angelopoulos’un *Ulis’in Bakışı* (To Vlemma tou Odyssea, 1995) ve *Leyleğin Geciken Adımı* (To Meteoro Vima Tou Pelargou, 1991) filmlerinde de tabiat unsurları ön plana çıkarılarak –“su/nehir”, “kar” vb. – şiirsel biçimde ortaya koyulur.

Edebiyatın resim sanatıyla olduğu kadar 20. yüzyıldan itibaren sinemayla da yakın ilişki kurduğunu *görürüz*. Hatta kimi eleştirmenler, fotoğrafın –dolayısıyla sinemanın– icadının resim sanatının sonunu getirdiği görüşünde birleşmiştir. Günümüzde edebiyatın sinema ile olan bağı ağırlıklı olarak iki yolu izler: 1. Göstergelerarasılık/metinlerarasılık bağlamında edebiyat ve sinemanın birbirini beslemesi. 2. Edebî metinlerin sinemaya uyarlanması. Çalışmamızın üçüncü bölümünde inceleyeceğimiz metinlerarası ilişkileri bolca kullanan yazarın *Keçiler Dönemi* romanı, barındırdığı görsel imgelerle hem sinematografiye uygun olması hem de Balkan sinemasının izleklerini roman türünde yansıtması bakımından sinemayla ilişkilendirilebilir.

2. Arketipçi Eleştiri (Archetypal Criticism) Bağlamında ‘Nehir/Su’ İmgesi ile ‘Göç’ İzleği Arasındaki İlişki

Arketip Jung’a göre; kökensel bir imgeyi belirleyen ve bilinçaltında bulunan bir terimdir, bir kompleks biçimidir ama kişisel deneyimin meyvesi değildir. Doğuştan bir komplekstir, enerji dolu bir merkezdir. (Jung, 2001, s. 230-231) “Arketip Kavramı Üzerine” tartışırken “*daha antikçağda bile kullanılan ve Platon’un ‘idea’sıyla eş anlamlı bir kavram*” olduğunu ifade eder (Jung, 2017, s. 17) ve “*arketiplerin içerik olarak değil, yalnızca biçimsel olarak belirlenmiş olduğunu, biçimsel belirlenmelerinin de son derece kısıtlı olduğunu*” vurgular. (Jung, 2017, s. 21)

Göç, romanın temel izleklerindedir. İnsanlar üzerindeki trajik boyutu benzerlik gösterse de “iç göç” ve “dış göç” olmak üzere, eserde iki farklı şekilde kar-

şımıza çıkar. Kurgunun omurgasında yer alan ve üyelerinden hiçbirinin adı zikredilmemiş aile (anne, baba, çocuklar ve sonradan aileye katılan –Blanchette, Stalinette⁴ ve Laideronne adındaki– üç keçi) “gölün batı yakasındaki kenti terk ederek” büyük göç ile Üsküp’e gelmiştir. Yazar burada özkurgu (autofiction) yapıyor. Zira Starova'nın kendisi de Arnavutluk'ta, Ohri Gölü'nün güney yakasındaki Pogradec'te doğmuş; sonradan Kuzey Makedonya'nın başkenti Üsküp'e göç etmiştir. Bahsettiğimiz çakışımı inandırıcılık bakımından, “saf okur” yanımızla belki daha sansasyonel bulmamıza karşın; şunu da unutmamak gerekir ki “kurmaca”-nın gerçeği “kurgulamadan”, birebir yansıtması mümkün değildir.

Öte yandan; maddi yurtsuzluk ve sürgünlük zeminine oturtularak somutlamaya gidilmiş varoluşsal sancuların, kıvılcımını bu “köksüzlük”ten devşirdiği inkâr edilemez. Romana dönersek, ailenin yukarıda zikredilen hikâyesi dış göçe örnektir ve iç göç ile dağlardan kente inmiş çobanlara nazaran birey üzerindeki etkisinin, zorluklarının daha büyük olduğu vurgulanmıştır. Nitekim ana vatanının sınırını geçtikten sonra “yurtsuz” sayılan göçmen ailenin, yeni ülkede “yurttaş” kabul edilebilmesi için belli bir zamanın üstesinden gelmesi gerekmiştir. Ailenin üyeleri, bahsettiğimiz süre zarfında gerçekleşebilecek tüm aksiliklerde, iç göçmenlerden önce kendi hayatlarının tehlikeye girmesi korkusuyla baş başa kalmıştır. Nehir/su imgesi ile göçmenlik arasında bağ kurulması “arketipçi eleştiri (archetypal criticism)”ye kapı aralamıştır.

“Hızla akan nehrin kıyısında yaşamak her an gitmeye hazırmışız gibi bir izlenim uyandırıyor. (...) Nehir, varlığımızı atalarımızın beşiğine bağlayan kökleri çoktan koparmış olan bizler için, başka yerlere sürekli bir çağrı, denizlerin ötesinde bilinmedik ülkelere göçmeyi sürdürmemize bir davet oluşturuyordu.” (Starova, 2000b, s. 27)

Eserde girift şekilde işlenen “ölüm”, “arama/arayış”, “yolculuk” ve “yeniden doğuş” arketiplerinin izleri de rahatlıkla sürülebilir. *Göçülen topraklar zamanla eriyen ya da eriyip gittiği sanılan geçmiş ise; bilinmedik ülkelerin çağrısını terennüm eden nehir, yeniden doğuşun maddi ve manevi simgesidir. “Su, arındırır ve yeniler; çünkü ‘geçmiş’ siler, ilk baştaki bütünlüğü –yalnızca bir an için de olsa– yeniden kurgular.”* (Eliade, 2003, s. 202) Bachelard *Su ve Düşler*'de suyun tözünde, yüzeysel imgeleri altında ateşin ya da taşın derinliklerinden çıkan özden çok farklı bir öz ve sürekli bir doğuş bulunduğunu *açığa çıkarmaya çalışır*: “(...) Okur sonunda suyun da bir yazgı türü olduğunu, yalnızca kaçıp giden imgelerin boş yazgısı, bitmeyen bir düşün boş yazgısı değil, varlığın tözünü durmaksızın dönüştüren temel bir yazgı olduğunu anlayacaktır.” (Bachelard, 2006, s. 12) Romanda

⁴ Stalinette'nin ismi keçi sayımında, nüfus görevlisinin Stalin'in adının küçük düşürülmemesi uyarısı üzerine Libérette olarak değiştiriliyor.

derin yapıya gizlenen; suyun dönüştürücü, sağaltıcı, dişil niteliği coğrafyanın ve siyasi anlaşmazlıkların yüzey yapıdaki realitesiyle harmanlanarak daimî “gitmek yazgısı”na tahavvül eder. *Keçiler Dönemi*’nde nehir (Vardar), Bachelard’ın demelerinde maddesel imgelem izlekleri doğrultusunda dikkat çektiği hemen bütün uzantıları taşır. Adeta bir karaktere, varlığa, ruha, kuşatıcı ve kurtarıcı bir bedene sahip hâle gelir. Fiziksel ve ruhsal anlamda bireyleri baskılayan dar bir mekâna sıkışıp kalmayı değil, uzaklara göç etme ihtimalini muştular. Starova’nın suyun zengin imgesel gücünden faydalanmaktaki başarısının ardında, biraz da şair yönü (*Kartaca Şiirleri*) yatmaktadır.

Romandaki anlatıcı, bahsettiğimiz göçmen ailenin çocuklarından biridir ve ağırlıklı olarak “birinci çoğul şahıs/biz” dilini kullanmıştır. Yani yazar, anlatıcılık görevini roman kişilerinden birine vermiştir. Fakat şunu da belirtmekte yarar var: Yer yer çocuk bilincine, saflığına dair izlenimlere kapılsak da anlatıcıdan farklı olarak, bakış açısı çocuk bilinciyle sınırlı kalmamıştır. Kurgudaki isimsiz kişilerin iç benliğine, zihnindeki düşüncelere, hâl ve hareketlerinin sebep ve sonuçlarına hâkim olunmasından; olayların, tarihî ve siyasi arka planına dair değerlendirmelerden ve ayrıntılı tasvirlerden yola çıkarak “kahraman anlatıcının bakış açısı” dışında, “tanrısal” ve yer yer de “gözlemci bakış açısı”nın kullanıldığını söyleyebiliriz. Esasen yazar, *camera obscura* misali mercek altına aldığı kişilere ve olaylara göre, zamanda geriye dönüş ve ileri gidişlerle kullandığı bakış açısını da değiştirmiştir.

3. Keçiler Dönemi’nde Metinlerarasılık (Intertextuality): Balkan Don Kişot’u Olarak Baba Figürünün Entelektüel Portresi

Romanda metinlerarasılık tekniğinin nasıl kullanıldığına dair tespitlere geçmeden evvel metinlerarası ilişkiler hususunda kafa yoran kuramcıların görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır:

“Jean Claude Vareille’nin ‘kitap dönemi sona erdi; yazı dönemi özellikle de dillerin ve alıntılarının söyleşişi başladı’ olarak ifade ettiği metinlerarasılık, Roland Barthes’e göre ‘sonsuz bir metin dışında yaşamının olanaksızlığı’; Julia Kristeva’ya göre ‘başka metinlerden alınan sözcelerin kesişme yeri’; Mihail Bakhtin’e göre söyleşimcilik kuramı çerçevesinde ‘etkileşim’; Iori Lotman’a göre ‘metin-dışı ya da metin-ötesi bağıntılar; Michael Riffaterre’a göre ‘okurun kendinden önce ya da sonra gelen bir yapıtta başka yapıtlar arasındaki ilişkileri algılaması’; Laurent Jenny’e göre ‘çok sayıda metnin, anlamın başını çeken bir ana metin ile dönüştürülmesi ve benzeştirilmesi işi’; Gerard Genette’a göre ‘bir metni açık ya da kapalı bir biçimde öteki metinlerle ilişki içerisine sokmak’ ve Jean Bellemin-Noel’a göre ise ‘yazının kaynağını adsız bir belirsizlik içinde eriten avant-texte (metin öncesi)’dir.” (Eliuz, 2016, s. 122)

Görüldüğü üzere, kuramcılar metinlerarasılığın tanımı ve sınırları konusunda görüş birliği içinde değildir. Bilhassa Bakhtin, Barthes ve Saussure Kristeva'nın metinlerarasılığı terimleştirmesine giden yolların taşlarını döşemiştir. Kristeva âdeta her metni bir mozaik, okuma etkisi olarak görür; metinlerarasılığa dar bir çerçeveden değil oldukça geniş bir perspektiften bakar. Diğer çalışmalarımızda da değindiğimiz gibi, metinlerarasılıktan söz edilebilmesi için ana metinle “konu”, “üslup” ve “biçim” ilişkisi kurulması gerektiği görüşündeyiz. Bazı araştırmacılar tarafından “taklitten ibaret” görülmekle olumsuz eleştiriler alan bu terkip; esasında farklı türleri ve sanat görüşlerini kendi içinde bağ kuracak şekilde inşa etme yetisi, muhayyile gücüyle onlara yeni bir form ve anlam verme becerisi bakımından ayrı bir biçim estetiğini oluşturmaktadır. Yazarın “bilinçli” olarak uyguladığı ve çoğunlukla *parodi* maksadını güttüğü aslında “dilsel taklit”tir. Burada bilinçli ifadesinin altını özellikle çizmek gerekir. Aksi takdirde, sözgelimi Ahmet Mithat'ın ya da Yakup Kadri'nin eserleri de bu teknik bağlamında incelenmeye müsait hâle gelir. Oysa bahsi geçen her iki yazar da yaptığının “farkında değildir”. Göndermeleri yapıya sinmediği için ancak anma boyutunda kalır. Konuya, üsluba, biçime sızmadığı sürece de her anma metinlerarasılık bağlamında değerlendirilmemelidir. Tıpkı çerçeve hikâye tekniğinin kullanıldığı her metnin üstkurmacayı barındırmaması gibi.

*Keçiler Dönemi'*nde, *gönderge* (réf rence) boyutunda metinlerarasılık (intertextuality) tekniğinden faydalanılmıştır. Kubilay Aktulum'un tanımına göre; açık metinlerarası biçimi olan 'gönderge', yapının başlığını ya da yazarının adını anmakla yetinir. Gönderge, bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne gönderir. (Aktulum, 2014, s. 82) Görsel sanatlara dair göndermeleri çalışmamızın ilerleyen kısmında *ekphrasis* bağlamında ele alacağımızdan dolayı, burada yalnızca yazarın diyalog hâlinde olduğu diğer yazarlar ve eserlerinden bahsedeceğiz.

Gönderme yapmaya olanak sağlayan, “aydın-baba” figürünün zengin bir kütüphaneye sahip olması ve hayatını kitaplar –ansiklopediler, atlaslar, astronomi kitapları, zooloji ve botanik el kitapları, büyü kitapları... – arasında geçirmesi; Başkeçi Çobanı Çanga'ya okuma-yazma öğretmesi, teorik bilgilerini onunla paylaşması; buna karşılık Çanga'nın da babaya pratik yaşamdan edindiği tecrübelerini aktarması, böylece karşılıklı fikir münakaşalarında bulunmalarıdır. Babanın Çanga'ya verdiği kitaplar, Çanga yoluyla diğer çobanların eğitilmesine de katkı sağlamıştır. Çünkü Çanga eserleri, kendi yorumlarını da katarak sesli biçimde arkadaşlarına okumaktadır. Bu suretle, çobanları –“Sonumuz böyle olur mu?” düşüncesiyle– ürkün Alphonse Daudet'nin “Mösyö Seguin'in Keçisi” adlı öyküsü, adeta romanın kehanetine dönüşmüştür. Seguin'in keçisi Çanga ve keçileri gibi ölmek pahasına özgürlüğü seçmiştir. Ve kahramanca savaşa da sonunda güçlüye

(kurda) yenik düşmüş, acı yazgıdan kurtulamamıştır. Çanga ve çobanlar da bir gün mutlaka geleceğini bildikleri “keçilerin ölüm emri” korkusuna karşın kadere karşı çıkmaktan geri durmamıştır. Zira modern bir tür olan romanın tragedya ile hâlen göbek bağı vardır. Çanga’nın keçileriyle Seguin’in keçilerinin öyküsü paralel okunabilir.

Daudet’in öyküsü dışında, Antik Latin şair Catullus’un⁵ “keçilerin özgürlük içinde dolaştıkları Roma forumunun gravürleriyle süslenmiş eseri”ne de göndermede bulunulmuştur. (Starova, 2000b, s. 62) Operada “Carmen” oynanırken keçilerden birinin sahneye çıktığı ânı opera yetkililerinin “rezalet” olarak addetmesi ve şikâyetlerinin Parti Sekreteri’ne kadar ulaşması, bu gravürün *absurde*ün sularında yüzen *parodisidir*. Baba figürü için “Balkan Don Kışot’u” ifadesinin kullanılması rastlantı değildir. (Starova, 2000b, s. 29) Kitaplar belli sınırlar içine sıkıştırılmış bu insanlar için arzuladıkları hâlde yaşayamadıkları başka hayatları yaşama, tanıyamadıkları dünyayı tanıma fırsatını sunar. Kitapların ülkelerin aksine, tıpkı kuşlar gibi sınırı yoktur.

Romanın başından sonuna dek çok defa rastladığımız ve *leitmotiv* tekniğinin yansıması olarak telakki edebileceğimiz “kitapların üzerine vuran sarı ışık”; bilge/aydın babanın portresini tamamlarken, kurguya bütünlük kazandıran bir ahenk katmaktadır. Bununla birlikte, yazarın cümle boyutuna varan bazı ifadeleri farklı bölümlerde birden fazla kez kullanması, zaman zaman tekrara düştüğünü gösteriyor. Yeri gelmişken söyleyelim: Üslûba hâle getiren, romanı zedeleyen bir diğer durum; özellikle siyasi ve tarihî arka plan aktarılırken yazarın şiirsel dili bırakıp adeta makale dilinin makinemsi soğukluğunu kullanması, bilgiç edaya bürünmesidir. Bu tavır her ne kadar aydın/baba portresine uygun düşüyormuş gibi gözükse de derin yapıda “okuru eğitmek” hummasından kurtulamayan “sorumlu aydın yazar”ın uzantısıdır ve üslûbu, sanatsal kaygıyı sekteye uğratar. Halbuki Foucault, Barthes gibi kuramcılar yazarın ölümünü çoktan ilân etmiştir. Yazıda amaç, “tanrı-yazar”ın tamamen ortadan kalktığı (*Dilin Çalışma Ses’nde* “kâğıttan yazar” ifadesi kullanılır) “sıfır derecesi”ne yaklaşmak, düzyazıyı kapalı bir doğa içine gizleyerek şiirselleştirmektir. (Barthes, 2016) Yapısalcılık ve post-yapısalcılık kuramlarından sonra, yeni yazarın mottosu “anlatmak/bildirmek/öğretmek” değil; “göstermek/sezdirmek/hissettirmek”tir.

Baba figürünün kitaplarının bunca yer tutması ve ısrarla vurgulanması, aynı zamanda yazarın bir başka eseri *Babamın Kitapları* (Starova, 2000a) ile bu romanının birleşimini sağlayan unsurdur. Dahası, yazarın kendi eserlerine dönük

⁵ Gaius Valerius Catullus (d. MÖ 84; ö. MÖ 54), 14. yüzyılda Verona’da el yazması bulunana kadar pek de bilinmeyen Romalı şairdir. Hayatı hakkındaki kısıtlı bilgiler şiirleri dışında; Jerome, Apuleius ve Suetonius’ dan öğrenilebilmiştir. bk. (Poetry Foundation, 2020).

göndergeleri bununla sınırlı değildir. Babanın bilincini temaşa ederken; evlatlarının Balkanlar'daki geleceğini düşündüğünde, “tanrıtanımazlık müzeleri”nin kurulması fikrini korkunç bulduğunu öğreniriz. Bu tassa, *Keçiler Dönemi*'ni *Babamın Kitapları* ile üçlemenin diğer romanı *Tanrıtanımazlık Müzesi*'ne (Starova, 2007) bağlar.

Starova'nın diğer eserlerinden söz açılmışken; romanlarının tarihî arka planına ve kaynağına dikkat çekmek adına, bir röportajında *Kül Kalesi*'nin yaşanmış gerçekliğe yakınlık itibarıyla ne ölçüde kurmaca ne ölçüde tarihî roman sayılabileceği hususundaki soruya verdiği ayrıntılı cevabı zikretmek faydalı olacaktır:

“Kül Kalesi romanı, tarih sürecinde insan varlığının mutlak tecrübesi peşindedir. Bu roman bana ait romanları içeren büyük projemin bir parçasıdır. Bu projenin on romanı Arnavutça ve Makedonca olmak üzere çıkmış durumdadır. Bu on romanın dördü Yapı Kredi Yayınları tarafından Türkiye’de Babamın Kitapları, Keçiler Dönemi, Kül Kalesi, Tanrıtanımazlık Müzesi başlıkları altında basıldı. Roman tarzı projemin genel ismi “Balkan Destanı”dır. Balkan Destanı projem Türkiye’de olduğu gibi Amerika, Fransa, Almanya, İtalya ve diğer dünya devletleri ve dillerine açık olan bir projedir; bütün bu devlet ve dillerde yayınlanmış durumdadır. Biz Balkanlılar için Churchill’in söylediği gibi; “Balkanlılar kullandığından fazla tarih oluşturmaktadırlar.” Bendeniz yazar olarak Müslüman bir Arnavut ailesinin 20. yüzyılının son geçen yüz yılını konu edinmeye çalışıyorum. Bu romanlar destanının yüz yılın ellisi, yazarın babası ve ailesine aittir, diğer yarısı ise yazarın kendi hayat tarihçesini içermektedir. Bunların kaynağı babama ait tevârüs ettiğim canlı ve mistik kütüphanedir. Bunlar kaybolan Balkan zamanını içermektedir, aynı şekilde 16.-19. yüzyıla ait sicillerin keşif sırrını da gizlemektedir. Roman bir ailenin hayat gerçekleriyle uğraşmaktadır, kaynak olarak hem canlı hâtıralar hem de tarihsel gerçeklerdir ki bunlar hatıraların hayal mahsulü olmamasını önlemektedir, gerçekler çerçevesinde kalmasını sağlamaktadır. Roman mı tarihsel roman özelliği mi ağır basıyor konusuna gelince burada tarihi hakikatleri içeren tarihsel roman özelliği ağır basmaktadır.” (“Ata'nın Gizemli Hayatı”, 2008)

Jale Parla'nın Tanzimat romanı için kullandığı “babalar ve oğullar” metaforu (Parla, 2014); *Keçiler Dönemi*'ne de rahatlıkla uyarlanabilir, tek bir farkla: Tanzimat romanında baba ölmüş, oğul babanın görevini üstlenerek toplumun sorumluluğunu almıştır. İncelediğimiz romanda baba hayattadır ve ailenin babası olduğu kadar köylü halkın (çobanların) da babasıdır. Çünkü Çanga başta olmak üzere diğer çobanlara “öz ben”ini buldurmuş, onları gerçeklere uyandırmıştır. Lâkin baba gücünü “eylemsizliği”nden almaktadır. Gerçek yaşantıdan kopuktur. Çanga ise *soylu vahşî* tabiatıyla, kahramansı özellikleriyle babanın cesaret edemediğini yapmış; ölüme yürümek pahasına keçileri teslim etmemiştir. Çanga esasen

kahramansı şekilde tasvir edilmesinden ve Stalinleşmesinden de anlayacağımız üzere –“Tıpkı ‘Yaşasın Tito-Stalin’ der gibi, herkes ‘Yaşasın Tito-Çanga’ diyordu.” (Starova, 2000b, s. 111)– direngenliğiyle babayı yıkmış ve onun yerine geçmiştir. İlk bölümlerde ailelerin oturma odasında zorunlu olarak Tito ve Stalin’in fotoğrafı varken, ikili arasındaki siyasi kopuştan sonra⁶ Stalin’in portresi çekmecelere kaldırılmış; beyaz-karşı devrimin önderi, Keçiler Prensi Çanga’nın fotoğrafı bir zorunluluğa tâbi olmaksızın “içten gelerek” aile fotoğraflarının yanında yerini almıştır. Babanın romanda eylemsizliğini bozduğu ve ailesini dizginlemekten vazgeçtiği tek an, Çanga’nın Yugoslav Cumhuriyetleri’ni incelemek üzere yaptığı geziden/ yolculuktan döndüğü gün meydandaki kutlamaya katılmasıdır.

Çanga, Joseph Campbell’ın *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*’nda (2013) etraflica ortaya koyduğu gibi; “yola çıkış”, “erginlenme” ve “dönüş” merhalelerinden geçmiş, keçiler ve bezgin halk için “kurtarıcı” (kurduğu düzenekle keçilerin sütünü halka ulaştırması ve halkı açlıktan kurtarması) ve “savaşçı” (parti ideologlarına kafa tutması ve keçilerle karşı-devrime kalkışması) rollerini üstlenmiştir. Melko Melovski’nin (nâm-ı diğer Çanga) yaşamak için olduğu kadar yaşatmak uğruna da uğraşması mühimdir. *Ona kolektif bilinci aşıl原因, gerçeklere uyandıran yine bilgi/entelektüel konumundaki isimsiz babadır.* Romanı, Çanga’nın “kendi olma yolculuğu/mücadelesi” olarak okumak da mümkündür. Aralarındaki ilişki yer yer Stephen Dedalus ile Leopold Bloom’u andırır.

Baba figürü üzerinde bu kadar durmamızın bir sebebi de annenin portresiyle nasıl tezat oluşturduğunu göstermektir. Anne doğu toplumlarına has eril konumlandırma ile “kadın kimliği”nden azade, entelektüel bakımından derinlik-siz, hayata dair yegâne amacı yavrularını yaşamda tutmak ve ölen çocuklarının yerine yeni canlar doğurarak ölümün karşısına hayatı koymak olan, bireyselliği örselenmiş, toplumsal normlara hapsedilmiş şekilde tasvir edilmiştir. Baba gecelerini kitaplar arasında geçirirken anne odaya girdiğinde bir defa olsun kitap okumaz. Kitaba temas ettiği an en fazla eşinin kaldığı yeri işaretlemekle sınırlıdır. Baba, varoluşunu entelektüel eylemler ve yazmayı hedeflediği Balkan imparatorluklarının çöküşü hakkındaki kitapla (*Balkan İmparatorlukları Tarihi*) tamamlarken anne toplum tarafından belirlenmiş cinsiyetçi kalıplar ekseninde tamamlar. Baba İstanbul Üniversitesi’nde okumuştur ve Osmanlı Türkçesi’nin sayılı uzmanlarından. Oysa annenin eğitim aldığına dair hiçbir emare yoktur. Bu toplumda kadın çocuk doğurmasıyla kazandığı annelik vasfı; keçi süt vermesi bakımından kutsaldır. Roman, “feminist eleştiri” bağlamında incelemeye müsaittir. Her şeye rağmen, annenin evlatları için yılmaksızın gösterdiği çaba fedakârlığın zarif ve trajik örneğidir: *“Annem şaşmaz bir el çabukluğu ile eriştelere, yuvarlak ekmek-*

⁶ Bu kopuşun nedeni, Stalin’in Yugoslavya’yı Kominform’dan ihraç etmesidir.

lere verdiği değişik şekiller sayesinde açlık bastırmak için kalan bir parça undan ekmek yoğuruyordu. Böylece, her gün farklı bir yemeğin tadını çıkarıyormuşuz gibi izlenime kapılmamızı sağlıyordu, oysa gerçekte, daima aynı hamurdu yediğimiz.” (Starova, 2000b, s. 30)

3.1. Metinlerarasılık/Göstergelerarasılık Bağlamında Chagall'ın “Les amoureux de Vence” Adlı Tablosunun Ekfrastik Tasviri

Ekphrasis terimi çerçevesindeki tartışmaların tarihsel gelişimine baktığımızda, daha ziyade “şiiir” ve “resim” sanatının mukayesesi yönünde ilerlediğini görürüz. Bazen düşman, bazen kardeş sanatlar olarak görülen şiiir ve resmin göbek bağı yüzyıllardan beri devam etmektedir. (Anar, 2015) Platon'un “idealar kuramı” açısından, kopyanın kopyasını yansıtan ressam ve şairler tehlikelidir, ideal *Devlet*'ten uzaklaştırılmalıdır. Ancak Platon ve onun öğretilerini geliştirerek devam ettiren öğrencisi Aristo “mimesis-diegesis”, “tragedya-komedy” gibi ayrımlar yapsa da Antik dönemde türler arası ayrıma bütünüyle gidilmiş değildir. Edebiyattan anlaşılan büyük oranda şiiir sanattır. Modernist romanla birlikte *ekphrasis* yalnız şiiirde değil, bir teknik olarak roman sanatında da kullanılmaya başlamıştır. Bilindiği gibi modernist roman, tıpkı şiiir gibi daha seçkin bir okur kitlesine hitap eder ve bunu yaparken de sanatın tüm imkânlarını kullanır.

Ekphrasis tartışmalarına dönecek olursak; Anar ve Uzundemir'in değindiği üzere, bu analojinin ilk ciddî merhalesi Horatius'un “ut pictura poesis” ifadesiyle başladığı *Ars Poetica* (Şiiir Sanatı) mektubudur. Da Vinci'nin *Paragone*'u, Mitchell'in *İkonoloji: İmaj, Metin, İdeoloji* adlı eseri, Lessing'in *Laocoön*'u, müzelerin kurulması; resim-şiiir mukayesesi bağlamında Batı edebiyatında ortaya çıkan *ekphrasis* tartışmalarının devamını oluşturur. Leonardo resmi şiiire üstün tutarken, Lessing hareketi anlattığı için sözü imgeye üstün tutar. *Ekphrasis* teriminin teknik olarak önem kazanması 20. yüzyıla rastlar. Bunda göstergebilim ve metinlerarasılığın etkisi vardır. Foucault, Barthes, Derrida, Kristeva, Baudrillard, Rifaterre, Genette gibi kuramcılarının çalışmaları; Picasso, Dali, Chagall vb. ressamların resim sanatındaki devrimleri sanata bakışa yeni bir ivme kazandırmıştır. (Anar, 2015) Kavram Antik Yunan'daki kullanımından farklı olarak günümüzde Heffernan ve Mitchell'in kabul ettiği üzere, “görsel bir sanat yapıtını sözle temsil etme” (Uzundemir, 2009, s. 231) anlamına gelmektedir. *Ekphrasis*, Aktulum'a göre; “okurun önüne yazından başka bir sanat biçimini (resim, heykel) çıkaran bir betimleme betisi; bir sanat yapıtını yazı aracılığıyla gösterme, sunma yolu”dur. (Aktulum, 2011, s. 26)

Romanın imgesel yoğunluğunu ve entelektüel altyapısını yansıtan, *göstergelerarasılığın* en çok hissedildiği kısım Chagall'ın “Les amoureux de Vence” adlı

tablosunun ekfrastik tasvirinin yapıldığı onuncu bölümün sonudur. Bu pasajda; tıpkı Chagall'ın kompozisyonlarındaki gibi, “geçmiş-gelecek-hâl” iç içe geçmiş, çocuk-anlatıcı büyümüş ve yıllar sonra Paris'te, Chagall'ın eseriyle karşılaşınca çocukluğun yitik cennetini yeniden bulmuştur. Bilindiği gibi sanat eserlerinin âni dondurma, hapsetme ve yeniden diriltme özelliği vardır. Unuttuğumuzu ya da kaybettiğimizi sandığımız hâtıralar, bir şiirde ya da resimde ansızın beliriverir ve sonsuzluğa kavuşur. Hafızada yeni boyutlar kazanır. İşte resimdeki keçi de düşle- rin sıkı ilmekleri ardına hıfzedilmiş geçmişin, belleğin lavını püskürterek ete ke- miğe büründüğü “yergökyüzü” keçisidir.

“Yitik cenneti ölümsüzleştirebilecek bir imge, bir düşünce bulamadım onlar- ca yıl boyunca. Daha sonra, çok daha sonra, Paris'te bir Chagall sergisinde, kökle- rinden koparılmış ailemizin bağrındaki çocukluk cennetinin uçucu dönemi büyük bir tuvalin üzerinde karşıma çıkıverdi.

Chagall'ın tuvallerinin sonsuz maviliklerinde, yeryüzüyle gökyüzünün birbiri- ne karıştığı bu mavimsi gölgeler içinde, gökle yer arasında keçileriyle çevrelenmiş aileler fark ettim. Aslında, onları bir yere koymak imkânsızdı, çünkü yeryüzüne olduğu kadar gökyüzüne de aittiler.” (Starova, 2000b, s. 72)

Şekil 2: Chagall'ın tasvir edilen tablosu (Chagall, 1957).

Sonuç

Çanga ve keçilere ne olduğu sorusu boşluğun sonsuzluğuna ve okurun muhayyilesine bırakılmıştır. Baba, kitapların dünyasından gerçek dünyaya dönmek suretiyle bir nevi kendi manevi intiharını yaratmış; Çanga keçileriyle birlikte sırta kadem basmış olsa da teslim olmamış ve maddi olarak ölse bile – ki romanda öldüğüne dair kesin bir iz yoktur– manevi anlamda ölümsüzlüğe kavuşmuştur.

Doğ'u'nun ve Batı'nın birbirini bütünüyle yok edemediği Üsküp şehri eserde gerek mimarisi gerek barındırdığı renkler ile kayıp zamanın hafızasına ve labirent mekâna dönüşürken; Balkanlar'ın yüzyıllardır tanık olduğu göçler, savaşlar ve dini hedef alan reformlar varoluşsal bunalımları, kimlik sorununu (öteki ve azınlık vurgusu), bireyin zorunlu olarak siyasallaşmasını doğurmuştur. Kuzey Makedonya'da yaşayan Arnavut asıllı Starova; romanlarını Makedonca başta olmak üzere, Fransızca ve Arnavutça yazarak majör dilde edebî ürün vermektedir. Bu yönüyle Franz Kafka, Samuel Beckett ve bir düzeye kadar Sevim Burak gibi edebiyata minörün sesini getirmiştir. Makalenin birinci bölümünde, romanda açık (Üsküp şehri) ve kapalı mekân (konutlar ve kulübeler) unsurlarının ön planda olma sebepleri; ardında barındırdıkları tarih, iktidar ve kimlik çatışmaları, görsel imgeler doğrultusunda köklerinden kopma ve hiçbir yerin yerlisi olamama trajedilerine dayandırılarak irdelenmiştir. “Süt” ve “kan” yazarın betimleme yetisi ve temsil ettikleri manalar ile *Keçiler Dönemi*'nin sinematografik imgeleri olarak değerlendirilmiş; edebiyat-sinema bağı ekseninde romanla ortak izlekler yansıttığı tespitinden yola çıkarak *Yağmurdan Önce*, *Ulis'in Bakışı* ve *Leyleğin Geciken Adımı* filmlerine değinilmiştir. Bu saptamanın temelinde, eserdeki metinlerarası göndermelerin ve görsel unsurların yekûnu yatmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında “nehir/su” imgesi ile “göç” izleği arasındaki ilişki “ölüm”, “arayış”, “yolculuk” ve “yeniden doğuş” arketiplerinin izlerinin sürülmesine; yakalanan damar roman kişileri ile yazarın biyografisi arasındaki kurgusal bağı, dolayısıyla eserdeki *öz kurgusal* öğeleri saptamaya zemin hazırlamıştır.

İncelemenin üçüncü ve en geniş bölümü, metinlerin dünyasıyla örülmüş ilmekleri sökmeye yöneliktir. Borges öykülerinin evrenini anımsatır şekilde sonsuz bir kütüphane içine konumlandırılan “baba” figürünün entelektüel portresi, kıvılcımını babanın Kışotvari köklerinden devşiren çocuk-anlatıcının Chagall tablosuyla kurduğu ekfrastik bağ ve Çanga'nın –yani modern zamanların destansı kahramanının– kendi olma yolculuğu romandaki metinlerarası ilişkilerin üst katmanını, çerçevesini oluşturur.

Yirmi iki bölüm ve “Sondeyiş”ten oluşan *Keçiler Dönemi*'nin anlamı hacmi-

nin dışına taşan *doğum-ölüm, faşizm-komünizm, aydın-halk, çoban-kentli, gazap-soğukkanlılık, öfke-iyilik, üzüntü-sevinç, güçlü-zayıf, varlık-yokluk, süt-kan* vb. çelişkileri⁷ nasıl bir romanla karşı karşıya olduğumuzun başlı başına göstergesidir. Bu yansımaların ayrıksı biçimde verilmeyip babanın, annenin ve Çanga'nın benliğinde birbiriyle savaşılan mefhumlar olarak yerleştirilmesi önemlidir. Dünyadaki her şeyin zıttı ile var olması ve anlam kazanması misali, romanı roman yapan yazarın iç gerçeği ve hayatın dış gerçeği arasındaki uyumsuzluktur.

Kaynakça

a) Starova'nın Bu Çalışma İçin İncelenen Eserleri

Starova, L. (2000a). *Babamın Kitapları*. (Orhan Suda, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Starova, L. (2000b). *Keçiler Dönemi*. (Orhan Suda, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Starova, L. (2008). *Kül Kalesi (Siciller)*. (Suat Engüllü, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Starova, L. (2007). *Tanrıtanımazlık Müzesi*. (Orhan Suda, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

b) Yararlanılan Diğer Kaynaklar

Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık // Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru.

Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Kanguru.

Anar, T. (2015). *Sonsuzluğun Yüzleri*. İstanbul: Akıl Fikir.

Angelopoulos, T. (Yön.). (1991). *Leyleğin Geciken Adımı (To Meteoro Vima Tou Pelargou)* [Film]. Centre du cinéma grec-Arena Film-Vega Film-Theo Angelopoulos- Erre Produzioni (Yap.). Yunanistan.

Angelopoulos, T. (1995). *Ulis'in Bakışı (To Vlemma tou Odyssea)* [Film]. Phoebe Economopoulos-Eric Heuman-Giorgio Silvagni (Yap.). Yunanistan.

Bektaş, G. (2015). Üsküp'te Osmanlı Tiyatrosu. *Mimar.ist: Dört Aylık Mi-*

⁷ Çatışma klasik gerçekçi roman için kullanmaya müsait bir terimdir. Modernist ve postmodern romanlarda çatışmadan ziyade çelişkiler, gelgitler vardır. Çünkü siyah bütünüyle siyah, beyaz bütünüyle beyaz değildir.

marlık Kültür Dergisi, (54), 78-83.

Ata'nın Gizemli Hayatı (2008, 19 Eylül). Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/atanin-gizemli-hayati-9938706>.

Bachelard, G. (2006). *Su ve Düşler*. (Olca Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, R. (2016). *Yazının Sıfır Derecesi-Yeni Eleştirel Denemeler*. (Tahsin Yücel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Campbell, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Sabri Gürses, Çev.). İstanbul: Kabalıcı.

Chagall M. (1957). *Les amoureux de Vence*. (16 Şubat 2020) Erişim adresi: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/impressionist-modern-art-evening-sale-l15006/lot.48.html>

DARM: Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivleri (2020). Üsküp Departmanı, Üsküp, Kuzey Makedonya. (13 Şubat 2020,) Erişim adresi: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panorama_od_Skopje,_stara_slika.tif

Daudet, A. (2000). Mösyö Seguin'in Keçisi. *Değirmenimden Mektuplar I*. (Sabri Esat Siyavuşgil, Çev.). İstanbul: Cumhuriyet-Dünya Klasikleri Dizisi: 116.

Demirci, N. (2009, 5 Mayıs). *Balkanların romanında tarihin izini sürmek...* Erişim adresi: https://www.bisav.org.tr/Bulten/35/595/balkanlarin_romaninda_tarihin_izini_surmek.

Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Lale Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı.

Eliuz, Ü. (2016). *Oyunda Oyun Postmodern Roman*. İstanbul: Kesit.

Gürel, Z. (2013, 5 Temmuz). *Yitik zamana iz düşen roman...* Erişim adresi: <https://www.aydinlikgazete.com/images/dosyalarim/kitapeki/2013/sayi71.pdf>.

Ibrahimi, S. M. (April 9-11, 2018). The Place And Significance Of Ottoman Judicial Records In The Novels Of Luan Starova As Representative Of Macedonian Literature. *1st International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences (ICES 2018)*, 53-58.

Jung, C. G. (2017). *Dört Arketip*. (Zehra Aksu Yılmaz, Çev.). İstanbul: Metis.

Jung, C. G. (2001). *İnsan Ruhuna Yöneliş*. (Engin Büyükinal, Çev.). İstanbul: Say.

Karakuş, E., Uçkun, R. (2012). Balkan Halklarının Kimlik Belgeleri: “Kül Kalesi (Siciller)” Romanı Üzerine Bir Değerlendirme. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi.

Mančevski, M. (Yön.). (1994). *Yağmurdan Önce (Pred Doždot)* [Film]. Marc Baschet (Yap.). *İngiltere-Fransa-Makedonya*.

MK Türk Tiyatrosu (2020). *Millî Kurum Türk Tiyatrosu'nun Kuruluş Tarihçesi*. (30 Kasım 2020) Erişim adresi: <http://www.turktiyatrosu.mk/tr/ml-kurum-trk-tyatrosunun-kurulu-tarhes>.

Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar*. İstanbul: İletişim.

Poetry Foundation (2020). *Gaius Valerius Catullus*. (16 Ocak 2020) Erişim adresi: <https://www.poetryfoundation.org/poets/gaius-valerius-catullus>

Uzundemir, Ö. (2009). Resim ve Edebiyat İlişkisinde Kadın İmgesi: Percy Bysshe Shelley'nin Şiirinde Medusa, Nazım Hikmet'te Jokond. *Bilig*, (51), 231-244.

Gagauzcadaki Diyalektik Sistemin Genel Özellikleri *General Features of the Dialectical System in Gagauz*

L. A. POKROVSKAYA*
Çev: Bülent HÜNLERLİ**

Diyalektlerin ayrımı ve sınıflandırılması sorunu, Türk dillerinin çoğu için çoktan çözümlenmiştir ve bu dillerin diyalektolojik sistemi betimlenirken zorluk oluşturmamaktadır. Diyalektlerin ve yerel ağızların sınıflandırılması, Gagauzcanın diyalektik sisteminin belirlenmesi Gagauz diyalektolojisinin hâlihazırdaki problemleridir.

Gagauzcanın diyalektolojik incelenmesi yazım kurallarının (Gagauz yazısı resmi olarak 30 Temmuz 1957 tarihinde yürürlüğe girdi) geliştirilmesine bağlı olarak sadece bundan birkaç yıl önce Moldova'nın güney bölgesinde başladı. Bu bölgedeki Gagauzcanın birbiriyle yakın olan ağızlardan oluştuğu, araştırmanın başlangıç etabında tespit edildi. Bunların arasında Çadır-Lunga ve Komrat şehirleri ile onları çevreleyen köylerin ağızları önde gelmiştir. Valkaneş kasabası ise bazı spesifik özellikleriyle öne çıktı. Yazı dili, Valkaneş ağzının ayırt edici özellikleri de dikkate alınarak baskın olan Çadır-Lunga ve Komrat ağızları temelinde oluşturuldu.

Fakat o zaman için henüz bütün Gagauz köylerin ağızları araştırılmamıştı. Bu sebeple Gagauzcanın diyalektik ayrımı hakkında net bir düşünce olamazdı. Bununla ilgili 1959 yılının Eylül ayında Kışinev'deki I. Sovyetler Birliği Diyalektoloji Toplantısı'nda konuştum. 1959 yılının sonunda Moldova SSR Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün çalışanları B. P. Tukan ve E. K. Koltsa diyalektoloji çalışmalarına dâhil oldular. Üç yıl boyunca defalarca Moldova ve Ukrayna'daki Gagauz bölgelerine saha araştırmasına çıktık. Ve şu ana kadar genel

*Bu makale, tam künyesi "Покровская, Л. А. (1968). Общая характеристика диалектной системы гагаузского языка. *Вопросы диалектологии тюркских языков*, 105-110." olan makalenin Rusçadan Türkiye Türkçesine çevrilmiş şeklidir. Özgün makalede özet ve kaynakça yazılmamış, makale içinde dipnotlarda kaynaklar verilmiştir. Burada da makale aynen bırakılmıştır.

**Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, hbulent80@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5668-3942

hatlarıyla bu bölgedeki Gagauz ağızlarının incelemesini tamamladık. Yapılan çalışmanın sonucunda Gagauzcanın diyalektik ayrımını tespit etmek mümkün oldu.

Tüm incelenen ağızlar, anlaşılacağı üzere, iki gruptan oluşmaktadır. Çadır Lunga ve Komrat çevresinde toplanan Gagauz nüfus yoğunluğunun ağızları ve yine merkezi Gagauz yoğunluğundan uzakta yerleşmiş birkaç köyün ağızları bir gruba aittir.

Ağızların diğer küçük grubu, özellikle Moldova SSR'sindeki Valkaneş bölgesini ve Ukrayna topraklarında ona yakın köyler olan Vinogradovka (esk. Kurçi) ve Kotlovina (esk. Balboka) köylerini kapsamaktadır. Moldova SSR'deki Kagul ilinde bulunan Karboliya ve Ukrayna SSR'sinin Novo-İvan ilindeki Aleksandrovka köylerinde, ağızlar bir gruptan diğerine geçişkenlik gösterir.

Bu iki gruptaki ağızlar bir dizi fonetik, morfolojik ve kısmen de leksik unsurlarla birbirinden ayrılır. Aşağıda belirtilecek olan bu unsurların temelinde, iki gruptaki ağızları, Gagauzcanın iki diyalekti olarak sayılmasını uygun gördük. Onları koşullu olarak Merkez (Çadır Lunga-Komrat) ve Valkaneş ağızları olarak adlandırdık. Merkezî diyalekt, daha önce de söylendiği gibi, Gagauz yazı dilinin temelini oluşturur. Böylece onun temel özellikleri son yıllarda ilkökul ve ortaokul için basılmış Gagauzca okul kitaplarına yansdı.

Valkaneş diyalekti hâlihazırda özel olarak B.P. Tukan tarafından araştırılmaktadır. O, bu diyalekt hakkında birkaç makale¹ yayınladı ve monografisini de bitirmektedir.

Merkezî ve Valkaneş diyalektleri aralarında şöyle ayrılmaktadır:

1. Bildirme kipindeki fiillerin şimdiki zaman çekimi, Gagauz diyalektlerindeki ayrımın en belirgin unsurudur. Merkezî diyalekte (Çadır Lunga-Komrat ağızlarında) şimdiki zamanın tam biçimi olarak adlandırılan -êr/-er kullanılır. Örnek: *al-êr* "alıyor", *gid-er* "gidiyor". Şimdiki zaman ekindeki ünlüler *e/ê* yarı uzun duyulur.

Valkaneş diyalektinde şimdiki zamanın kesik biçimi olarak adlandırılan -ıy/-

¹ B. Tukan. "Gagauzcanın Vulkanеş ve Komrat Ağızlarındaki Üst ve Orta Konumdaki Vurgusuz Ünlüler", *Limba și Literatura Moldovenyaskă*, No:1, Kişinev, 1961, s. 55-57; aynı kişi "Gagauz Ağızlarının Araştırılması Üzerine Yapılan Diyalektolojik Saha Çalışmasının Bazı Sonuçları", aynı yerde No: 2, 1961, s. 39-44; aynı kişi, "Gagauzcadaki (Vulkanеş Ağızı Temelinde) Ünlü Uyumu", aynı yerde, No: 3, 1962, s. 46-51. [B. Tukan. Безударные гласные верхнего и среднего подъема и комратском и вулканештском говорах гагаузского языка. «Лимба ши литература молдовеняска», № 1, Кишинев, 1961. стр. 55—57; его же Некоторые итоги диалектологической экспедиции по исследованию гагаузских говоров. Там же, № 2. 1961, стр. 39—44; его же. О син-гармонизме в гагаузском языке (на материале вулканештского говора). Там же . № 3, 1962, стр. 46—51.]

iy: *al-ıy*, *gid-iy* kullanılır. Ünlü ile biten fiil tabanlarında, şimdiki zaman çekilirken tabandaki son ünlü düşer: Örnek *anna-* “anla-”/*ann-ıy* “anlıyor”, *işlâ-* “çalışmak”/*işl-ıy* “çalışıyor”, *oku-* “okumak”/*ok-ıy* “okuyor” ve benzerleri.

Yaşlı neslin konuşmalarında şimdiki zaman ekini kullanırken sondaki vurgusuz ünlü *e* de iştilir. Yani *alıye*, *gidiye*. Bu durum gösteriyor ki bu yapı, tam bir biçim olan *alıyer*, *gidiyer* yapısından sondaki zayıf *r*'nin ve vurgusuz *e*'nin düşmesi neticesinde meydana gelmektedir. Merkezî diyalektteki şimdiki zamanın günümüzdeki biçimi olan *alêr*, *gider*'in de *alıyer*, *gidiyer* biçiminden geldiğini düşünüyoruz. Sadece bu diyalekte, vurgu bu biçimiyle bir önceki ünlü olan eski zarf-fiil ekine (*alıyer*, *gidiyer*) değil, zaman ekindeki *e* ünlüsüne düşer: *alıyêr*, *gidiyêr*. Vurgunun bu konumu, sonradan dar vurgusuz ünlünün indirgenmesine, ünlüler arası *y*'nin düşmesine, yan yana gelen ünlülerin önce diftong olarak kaynaşmasına *iê/ie*, devamında yarı uzun *ê/e* olmasına sebep olur. Yani *alıyer* > *alıêr* > *alêr*, *gidiyer* > *gidier* > *gider*. Bu şeklin fonetik gelişimi ile ilgili olarak diftongun hâlâ korunduğu ara biçimler görülebilmektedir: *alıêr*, *gidier*. Bu biçimler Merkezî diyalektinde olan Eski Troyan ve Tatar-Kopçak köylerindeki ağızlar için karakteristiktir.

Böylece Gagauzcanın iki diyalektinde şimdiki zamanın aynı formu olan *-ıyer/-iyer* farklı fonetik gelişme göstermiştir. Görüldüğü kadarıyla farklı dil bölgelerindeki vurgular, şimdiki zaman ekindeki farka neden olmuştur. Bu varsayım, Gagauzcanın yakın akrabası olan Türkçedeki *-ıyor* şimdiki zaman ekinde görülen vurgunun sabit olmaması ile güçlenmektedir. Öyle ki İstanbul ağızında vurgu, bu ekte sondan bir önceki heceye düşüyor: *alıyor*. Anadolu'daki konuşma dilinde görülen vurgu ise son hecede bulunuyor: *alıyor*. Bunun sonucunda Anadolu ağızlarında şimdiki zamanın daralmış biçimine² geniş ölçüde rastlanmaktadır.

2. Merkezî diyalekte arka sıra-orta konumda bulunan *ê* ünlüsü (Bulgarcadaki kısaltmış ünlü *ъ* ve *e*'ye, Moldovanca *ă*'ye, Rumence *ă*'ya benzer) geniş ölçüde kullanılmaktadır. Valkaneş diyalektinde bu ünlü yoktur. *ê* ünlüsü Merkezî diyalekte ikincildir ve onun farklı durumlardaki kullanımı, aynı köke bağlanamaz. O ilk olarak kalın sıradan ünlülü fiil tabanlarından sonra gelen şimdiki zaman ekinde vurgulu pozisyonda kullanılır: *alêr*, *bakêr* vb. Bu durumdaki *ê* ünlüsü söylendiği üzere *ıye* birleşik yapısına da giden *iê* diftongundan gelir. İkinci olarak *ê* ünlüsü *y* ve *c* (imlada *j*) önünde kullanılır ve bu durum da *a* ünlüsünün indirgenmesi ve daralması sonucunda oluşur. Sorun şu ki Merkezî diyalektteki dil ortası *y* ve yarı kapantılı *c*, bir önceki *a* ünlüsünü daraltma ve indirgeme niteliğine sahiptir. Valkaneş diyalektinde ise *y* ve *c* sesleri böyle bir özelliğe sahip değildir. Bu sebep-

² Bk. E. V. Sevortyan. *Türk Edebi Dilinin Fonetikî*. M. 1955, s. 139. [См.: Э. В. Севортян. Фонетика турецкого литературного языка. М.. 1955. стр. 139]

le Merkezi ve Valkaneş diyalektlerindeki aynı kelime biçimlerini karşılaştırdıktan sonra *a* ünlüsünün vurgusuz pozisyonda olduğu gibi vurgulu pozisyonda da Merkezi diyalektteki *ê* ünlüsüne denk geldiğine kanaat getirmek kolaylıkla mümkündür.

Birkaç örnek verelim: Merkezi diyalekte *alměy* – Valkaneş diyalektinde *almayı* (elmayı), *alêcám- alacam* (alacağım), *burděim- burdáyım* (buradayım), *bakêcêydım-bakacáyım* (bakacaktım).

ê ünlüsünün farklı gramatikal şekillerde kullanımları “*Türk Dillerinin Diyalektoloji Problemleri-Cilt 3, 1963, Bakü, s. 227-232*” adlı eserdeki B. P. Tukan’ın makalesinde gösterilmiştir.

Belirtmek gerekir ki yazı dilinde *a* ünlüsünün *y* ve *c* önünde *ê*’ye geçişi yansımamıştır. Yani yazım kurallarında bu durum için Valkaneş diyalekti temel alınmıştır. Bu, birtakım biçimlerin yazılmasında morfolojik prensipleri korumayı mümkün kılar. Ağızlara göre *y* ve *c*’nin önündeki *a* ünlüsünün değişim aralığı, dar ünlü *ı*’ya geçene kadar (Çadır-Lunga şehrinin ağızlarında) belli belirsiz indirgendikten dalgalanmaktadır. Örnek: *alıydım < alaydım, burdıyım < burdayım vb. a > ê* geçişi Komrat ağızı için karakteristiktir. *y* ve *c* önünde *a* ünlüsünün daralmasını ara basamak saymak mümkündür.

Merkezi diyalektteki *a* ve *ı* ünlüleri, –êr şimdiki zaman ekinin önünde bulunan fiil tabanlarında da *ê*’ye geçer. Bu durumda belirtilen geçiş yazıya yansır. Çünkü daralma sonucunda *êê* uzun ünlüsü ortaya çıkar: Örnek: *başlêêr < başla-êr* (başlıyor), *annêêr < anna-êr* (anlıyor).

3. *y* ve *c* önünde *a*, *e* ünlülerinin indirgenmesi ve daralması, Merkezî diyalektin ayırt edici özelliklerinden biridir. *y* ve *c* önünde *a*, *e* ünlülerinin indirgenmesi ve daralması, *ê* ünlüsü bağlamında daha önce ele alınmıştı. Aynısını vurgusuz pozisyonda *ı*’ya daralan veya tam olarak düşmeden önce indirgenen *e* ünlüsü hakkında söylemek mümkündür. Örnek: Gelecek zaman ile çekimlenmiş fiilde: *verecek > vericek > vercek, gidecek > gidicek > gidcek vb.*

4. *ä* — *e* uyumu Merkezî ve Valkaneş diyalektleri arasındaki karakteristik ayırt edici unsurdur. Merkezi diyalektteki ince sıradan, geniş-düz *ä* ünlüsü, kurallı bir biçimde son pozisyonda ve vurgulu eklerde kullanılır. Bu pozisyonlarda; Valkaneş diyalektindeki yarı geniş (orta yükseklikte) ünlü *e*, *ä* ünlüsüne tekabül eder. Örnek: *derä-dere, gecä-gece, evä-eve, evdä-evden vb.*

Valkaneş diyalektinde *ä* ünlüsünün kullanımları henüz nihai olarak ortaya konmadı; Bunlar B. P. Tukan’ın hazırlanan monografisinde işlenecektir.

5. Diyalекtleri birbirinden ayıran diğer bir ilginç özellik de, ä ve e ünlülerinin kullanımıyla bağlantılıdır: Birinci ve ikinci tekil şahıs kişi zamirlerinin varyantları. Merkezî diyalekte (yazı dilinde) bunlar *bän* ve *sän*'dir. Ama aslına bakılırsa bunlardaki -köklerde hiç kullanılmayan- ön sıradan ä ünlüsü değil, damaksıllaşmış *b'* ve *c'* ünsüzlerinin geriye çekilmiş ünlü ile birleşmesidir: *b'an*, *s'an*. Valkaneş diyalektinde bu zamirler ön sıradan yarı-geniş e ünlüsü ile sesletilir.

6. Sondaki *r* ünsüzünün düşmesi, Valkaneş ağzı için karakteristiktir. Biz bu durumu şimdiki zaman ekinin evrimi örneğinde görmüştük: *alıyer* > *alıye* > *alıy*. *-lär*, *-lar* çokluk eklerinde sondaki *r* ünsüzü düşer. Örnek: *kızla(r) hem çocukla(r)* şindi *çalacakla(r) birtürkü*. Aynı durum *r* ile biten fiil tabanlarına gelen geniş zaman ekinde de gözlenir: Örnek: *duru(r)*, *giri(r)* vb.

Gösterilenlerin dışında, Merkezî ve Valkaneş diyalекtleri daha pek çok fonetik farklılıklara sahiptir. Morfoloji alanında -şimdiki zaman dışında- Merkezi ve Valkaneş diyalекtleri arasındaki farklılıklar henüz az miktarda ortaya çıkarılmıştır. Belirtmek gerekir ki Merkezî diyalekte neredeyse kullanımdan çıkmış bazı eskicil biçimler Valkaneş diyalektinde yaşamaya devam etmektedir. Özellikle gereklilik kipi eki *-malı*, *-meli*: *almalı ben*, *durmalı sen*; *-alı*, *-eli* zarf-fiili: *ayrılalı*, *slujbada olalı*.

Merkezi ve Valkaneş diyalекtleri arasında yine söz varlığı alanında da farklılıklar vardır. Fakat pek belirgin değildir. Çünkü sözcük farklılıkları, her yerel ağzın içinde bulunmaktadır. Genel itibarıyla diyalекt için karakteristik olan ayırıcı kelimeler ve ifadeler, hâlihazırda tespit edilmiştir: Merkezî diyalekte *şışä* (pence-re camı), Valkaneş diyalektinde *sırça*'dır; Merkezî diyalekte *giysi yıkamaa* (giysi yıkamak), Valkaneş ağzında *çimaşir yıkamaa*'dır. Saha çalışması sırasında büyük miktarda materyal toplayan Moldova SSR'sinin Bilim Akademisi'ndeki Gagauz uzmanları, şimdilerde ağzıldaki sözcükleri incelemekle meşguldürler.

Genellikle Merkezi ve Valkaneş diyalекtleri karşılaştırıldığında, Valkaneş diyalektinin Merkezî diyalekten daha eskicil olduğu ve Türk dillerinin yapısal özelliklerini açıkça daha çok koruduğu görülür.

Gagauzların küçük gruplar hâlinde (birkaç köyde) Kazakistan'da ve Orta Asya'da yaşadığı bilinmektedir. Bunlar 1908-1914 yıllarında Stolipin Tarım Reformu'ndan sonra Çarlık yönetimi tarafından Besarabya'dan göç ettirilen Gagauzların torunlarıdır.

Semey, Doğu Kazakistan ve Pavlodar eyaletlerindeki Gagauzların dilini, Kazakistan SSR'si Bilim Akademisi çalışanı A. S. Amanjolov³ kısmen inceledi. Onun

³ A. S. Amanjolov, "Kazakistan Gagauzlarının Dili Üzerine", *Dilbilimi Sorunları*, No: 3, 1960, s. 156-

topladığı folklor malzemelerine göre - ki bunu görme fırsatım oldu- Kazakistan Gagauzlarının ağızları, Valkaneş diyalektine aittir. Daha sonrasında A. S. Amanjlov, Moldova SSR’sindeki Valkaneş şehrini ve birkaç Gagauz köyünü ziyaret ettikten sonra bu konuda ikna olabildi.

Orta Asya Gagauzların folkloru ve dili üzerine hemen hemen benzer tarzlarda farklı bilimsel dergilerde yayınlanmış R. İ. Bigayev, P. A. Danilov ve M. U. Umarov’un⁴ makalesi bulunmaktadır. Bu yazarların makalelerde gösterilen folklor kayıtları, maalesef fonetik açıdan net değildir ve gözle görülür hatalarla doludur. Ama yine de yazarlar Taşkent’e yakın bu iki Gagauz köyündeki bazı diyalektik farklılıkları fark edebilmişlerdir. Bu farklılıklar iki Gagauz diyalektinin özelliklerini de yansıtmaktadır: Merkezî ve Valkaneş diyalekti. Mayskoe köyünün sakinleri Çadır-Lunga’dan göçenlerdir. Onlar, Merkezî diyalekte giren Çadır-Lunga ağını korumuşlardır. Pargos (veya Tavaksay) köyü ise hem sesbilgisi hem dilbilgisi hem de söz varlığı açısından Valkaneş diyalektinin özelliklerini taşımaktadır.

Böylece Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Gagauzların dilinin yukarıda işaret edilen iki diyalekte ayrıldığını iddia etmek mümkündür.

Sovyetler Birliği’nin dışında Gagauzlar birkaç asırdan beridir Kuzeydoğu Bulgaristan’daki şehirlerde yaşamaktadır. Bulgar tarihçilerin tahminlerine göre daha Balkan Yarımadası’nın Osmanlı Türkleri tarafından fethinden önce -yani 14.yy’dan önce- Gagauzlar bu topraklarda yaşıyorlardı. Bu Gagauzların (Tuna ötesi Gagauzları da denilen) dili şimdiye kadar özel bir çalışmaya tabii tutulmamıştır. Farklı çalışmalara yayılmış az ve bölük pörçük bilgiler dışında, onlar hakkında hiçbir şey belli değildir. Dahası Bulgaristan Gagauzlarının dilinde herhangi bir diyalektik farklılıkların olup olmadığı hakkında hüküm vermek zordur.

Moldova ve Ukrayna Gagauzlarının dilinde mevcut diyalektik farkların bundan bir buçuk asır önce -bu Gagauzların ataları Kuzeydoğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya göçtüğünde- çıkmadığını, diyalektik farkların daha öncede var olduğu ve Tuna ötesinden Gagauzlar tarafından getirildiği varsaymak için bir zemin mevcut-

157. [A. С. Аманжолов. О языке казахстанских гагаузов. «Вопросы языкознания». № 3, 1960, стр. 156—157.]

⁴ P. İ. Bigayev, P. A. Danilov, M. U. Umarov. “Orta Asya Gagauzları”. İzb. AN Uzb. SSR, *Seriya Obşçestv Nauk*, No: 6, Taşkent, 1960, s. 60-65. Aynı kişilerin “Orta Asya Gagauzları”, *Rocznik Orientalistyczny*, t. XXV, z. 1, Warszawa, 1961, s. 101-106. Aynı kişilerin “Gagauzlar Folkloridan”, *Ўзбек Тили ва Адабийоти Масалалари*, No:4, Тоşkент, 1960, s. 27-32. Aynı kişilerin “Aspects du folklore des Gagauzes de l’Asie Centrale”, *Studia et Acta Orientalia*, III, Bucarest, 1961, s. 31-45. [P. И. Бигаев. П. А. Данилов, М. У. Умаров. Гагаузы в Средней Азии Изв. АН Узб. ССР, серия обществ. наук, № 6, Ташкент, 1960. стр. 60—65; их же О гагаузах Средней Азии. «Rocznik Orientalistyczny», t. XXV, z. 1, Warszawa, 1961. стр. 101—106; их же. Гагаузлар фольклоридан. «Ўзбек тили ва адабийоти масалалари», № 4, Тошкент, 1960, стр 27—32; их же “Aspects du folklore des Gagauzes de l’Asie Centrale”, *Studia et Acta Orientalia*, III, Bucarest, 1961, s. 31-45.]

tur. Bu düşünce ilk olarak Gagauz dili araştırmacısı V. A. Moşkov⁵ tarafından yaklaşık 60 yıl önce ifade edildi. Böylelikle 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında Bulgaristan Gagauzlarının dili ikiye -bu iki diyalekti Besarabya'da (yani Ukrayna'nın ve Moldova'nın güney tarafları) yaşayan torunlarında korunmaktadır- ayrılmış olduğu var sayılırsa, Bulgaristan Gagauzlarının çağdaş dilinde en azından bahsi geçen iki diyalektin izlerinin yaşadığını ihtimal dâhilinde tutmak gerekir. Gerçi, Leh Türkolog V. Zayonçkovski⁶, Bulgaristan Gagauzlarına yaptığı gezi hakkındaki kısa notlarında onların dillerindeki ayrıcı özelliklerine işaret etmiş ve onların neredeyse hepsinin ortak bir Gagauzca karakteri taşıırken diyalektik özelliklerin bulunmadığını belirtmiştir. Notlarında belirttiği şimdiki zaman eki ise en çok geçiş ağzı olan Karboliya (Moldova) ağzı ile uyumludur: *gidi'yem* (gidiyorum), *gidiyen/gidiyesin* (gidiyorsun), *gidi'ye* (gidiyor).

---

⁵ Bk. V. A. Moşkov, "Besarabyalı Gagauzların Ağızları", *Türk Halklarının Halk Edebiyatından Örnekler*, İzd. Akad. V. V. Radlov, C. X, Spb., 1904, Vvedenie, str. XXX. [См.: В. А. Мошков. Наречия бессарабских гагаузов. «Образцы народной литературы тюркских племен», изд. акад. В. В. Радловым, т. X. СПб., 1904. Введение, стр. XXX.]

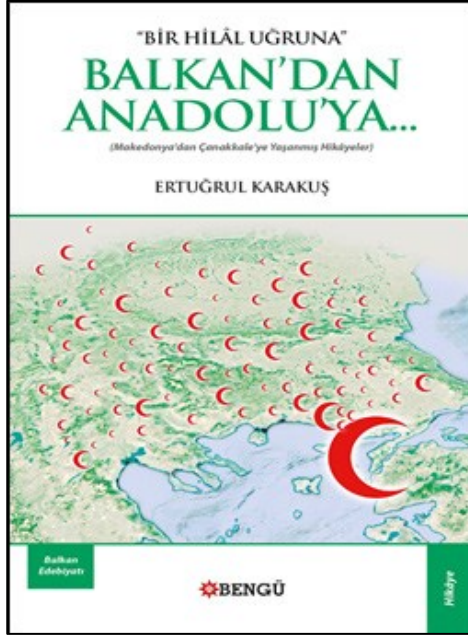
⁶ Wl. Zajczkowski, "Z badan nad jezykiem i folklorem Gagauzow w Bulgarii". *Sprawozdania Posiedzen Komisji Oddzialu Ran w Krakowie*, styczen-czerwiec, 1958, s. 34-37.

Çodar, F. (2021). Balkan Türklüğü Sözlü Tarih Derlemesi: Bir Hilâl Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya... [E. Karakuş tarafından yayına hazırlanan *Bir Hilâl Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya...* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 3(1), 135-139.

Balkan Türklüğü Sözlü Tarih Derlemesi: Bir Hilâl Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya...

Fatih ÇODAR*

Türklerin Balkanlar ile ilk temaslarının çok eski tarihlere dayandığı bilinmektedir. Türk boylarının Balkanlar'a ilk gelişi ile ilgili savunulan tezlerden biri "MÖ. 2. yüzyılda İskit Türklerinin ve Orta Asya'dan batıya göç eden kavimlerin Balkanlar'a gelişi" tezidir (Ulutürk, 2017, s. 34). Türkler, Balkanlar'a iki farklı dönemde ve iki farklı koldan gelmişlerdir. Birinci dönemde, Karadeniz'in kuzeyinden gelen

* M-r, Kırklareli Vize Namık Kemal Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, fatihcodar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5876-7496

“Şamanist” Türklerin bu bölgeye yerleştikleri görülmektedir. İkinci dönemde ise “Osmanlı Döneminde” Anadolu'dan Balkanlar'a göç eden Türklerin bu coğrafyada etkin oldukları görülmektedir (Memişoğlu, 1995, s. 9). Balkan coğrafyası, Osmanlı hâkimiyeti altında uzun yıllar boyunca Türklerin idaresinde kalmıştır.

Fransız İhtilâli sonrasında bütün dünyayı kasıp kavuran “milliyetçilik” akımının etkisiyle Balkanlar'da toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorlu süreçten en çok etkilenen “Balkan Türkleri” olmuştur (Yalçinkaya, 2006, s. 326-328). Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki topraklarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte, yüzyıllarca huzur ve barış içinde yaşayan Türkler için sıkıntılı günler başlamıştır.

Balkan Türklüğü, yaşadığı tüm olumsuzluklara ve sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti'nin yanında durmaya ve onu desteklemeye devam etmiştir. Maddi ve manevi tüm imkânları ile her zaman Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Balkan Türklüğü, Osmanlı ordusunun asker ihtiyacını karşılama konusunda da hiçbir zaman elini taşın altına koymaktan çekinmemiştir. Bu eşsiz coğrafya, “imparatorluğun bekası” için cepheden cepheye koşan binlerce yiğit yetiştirmiş ve vatan için şehadete yollamıştır.

Ertuğrul Karakuş tarafından kaleme alınan ve “Bengü Yayınları” tarafından yayımlanan “Bir Hilâl Uğruna Balkan'dan Anadolu'ya...” adlı hikâye kitabı; Balkan Türklüğü genelinde, Makedonya Türklüğü özelinde Balkan Türklerinin Osmanlı İmparatorluğu için vermiş oldukları samimi ve gayretli mücadeleyi gözler önüne sermektedir. Kitap, yaşanmış olaylardan derlenmiş 16 hikâyeden oluşmaktadır. Kitaptaki hikâyeler, yazar tarafından Kuzey Makedonya'da bulunan Türk köylerinde derlenmiş ve edebi bir üslup ile hikâyeleştirilmiştir. 94 sayfadan oluşan bu kitap yazarın telif eseridir.

Kitabı oluşturan hikâyeler genel olarak ele alındığında; “şehit ve gazilerin Çanakkale savaşına niçin katıldıkları, savaşa giderken ne gibi zorluklarla karşılaştıkları, savaş sırasında neler yaşadıkları, savaş sonrasında yaşadıkları, savaş bitince Balkan topraklarına dönerken yaşadıkları, memleketlerine ulaştıktan sonraki yaşamları” hakkında bilgilere rastlamak mümkündür.

Kitabın sonunda yer alan “Ekler” bölümünde ise yazar; Osmanlı Devleti safalarında savaşmak için Balkanlar'dan Anadolu'ya gelmiş, başta Çanakkale olmak üzere çeşitli cephelerde savaşmış bazı şehit ve gazilerin adlarını, hikâye derlemelerinin yapıldığı şehit ve gazi yakınlarının isimlerini, bu kişilerin yaşadıkları köyleri bir liste hâlinde vermektedir. Bu bilgiler, konu ile ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlayacak niteliktedir. Ayrıca şehit ve gazilere ait fotoğraflar, şehitlerin mezarlarının ve mezar taşlarının fotoğrafları, bazı Türk

köylerinin fotoğrafları, gazilerden birine ait tezkere belgesi de görsel materyal olarak yazar tarafından bu bölümde okuyuculara sunulmaktadır.

Yazar; “Ekler” bölümünde kitap ile ilgili yapmış olduğu açıklamada; kitaptaki hikâyelerin, haklarında kısmen de olsa bilgiye ulaşılan şehit ve gazilerin yaşadıkları öğrenilen bilgilerden hareketle oluşturulduğunu belirtmektedir. Araştırmalar esnasında adına ulaşılan pek çok şehit ve gazi hakkında herhangi bir bilgi elde edilemediği için bunların hayatlarının hikâyeleştirilemediği yazar tarafından özel olarak vurgulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, “Bu kitap alan ile ilgili geç kalınmış bir çalışmanın ürünüdür.” diyebiliriz.

Çanakkale Savaşı’na katılan şehit ve gazilerin yakınlarının birçoğunun vefat etmeleri, yeni neslin ise konuya duyarsızlığı ve konu ile ilgili bilgi sahibi olmayışı nedeniyle pek çok hikâye daha gün yüzüne çıkamadan yok olup gitmiştir. Böyle bir çalışma daha önceki yıllarda yapılmış olsa bu kitaptakine benzer yüzlerce hikâye meydana getirilmesi olası bir durumdur. Yazar ile yapmış olduğumuz bir söyleşide bu durum yazar tarafından da dile getirilmiştir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında bu kitabın alanda önemli bir boşluğu dolduracağını rahatlıkla söyleyebiliriz.

“Bir Hilâl Uğruna Balkan’dan Anadolu’ya” adlı kitapta yer alan hikâyelerde şehit ve gazilerin Balkanlar’dan Çanakkale’ye niçin geldiklerine yönelik bilgilere rastlamak mümkündür. Yazar, Balkan Türklüğünün Çanakkale Savaşı’na katılma nedenini, “Aslında Budaklar’lı Hamza Yakup ve onlarca ‘Evlad-ı Fâtihân’ın Çanakkale’ye koşmaları, bu topraklardan Osmanlı çekilse de, Anadolu ruhunun çekilmediğinin bir ispatıdır.” (Karakuş, 2018, s. 9) ifadeleriyle çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine Gazi Mürtezan Mürtezan’ın torunları ile sohbeti esnasında torunlarının zorunlu olmadığı hâlde neden Çanakkale’ye gittiğini sormaları üzerine Gazi’nin vermiş olduğu, ““Bir gün Osmanlı bu topraklara yeniden gelecektir!’ umuduyla gittim... Sadece beklemekle olmaz, gayret etmek lazım...” (Karakuş, s. 13) cümleleri de Balkan Türklüğünü Çanakkale’ye getiren ulvi nedeni açık bir şekilde ifade etmektedir.

Hikâyelerde, adları geçen şehit ve gazilerin savaflara giderken ve savaflardan dönerken ne gibi zorluklarla karşılaştıklarına dair bilgiler de göze çarpmaktadır. Gazilerden birçoğu savaşa gitmeden önce yaşadıkları topraklar Osmanlı Devleti’ne bağlıyken yıllar sonra savaştan döndüklerinde yaşadıkları toprakların artık Osmanlı egemenliğinde olmadığına şahit olurlar. Özellikle de Osmanlı Devleti’nin kaybettiği topraklarda savaştan dönen gazileri pek çok zorluk beklemektedir. Bu zorluklar yazar tarafından hikâyelerde gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Savaş sırasında yaşananlar ile ilgili de ayrıntılar, hikâyelerde fazlasıyla üzerin-

de durulan noktalardandır. Kalkandelenli Gazi Neyaz'ın Çanakkale Savaşı esnasında 26 yara aldığı, 3 gün 3 gece boyunca bu yaraların etkisiyle kendini kaybettiği ve sonunda hayat mücadelesini kazandığı kendi hikâyesinin olduğu bölümde dile getirilmiştir (Karakuş, s. 28). Çanakkale Savaşı sırasında yaşanan yokluk ve zor durum Raptiştahlı Gazi Cemal tarafından "Katır dışkılarını teneke parçalarında kurutup içindeki arpaları yedik bazen!" (Karakuş, s. 33) ifadeleriyle net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Savaş bittikten sonraki süreçte gazilerin yaşadıklarına yönelik bilgiler de hikâyelerde gözden kaçmamaktadır. Çanakkale Savaşı'na katılan Üsküplü Gazi İslâm'ın savaştan sonra bir süre İstanbul'da kaldığı, geçimini açtığı bir muhallebici dükkânı ile sağladığı ve daha sonra ailesinin ve Üsküp'ün hasretine dayanamarak memleketine döndüğü bilgisine yer verilmiştir (Karakuş, s. 18). Yine Kalkandelenli Gazi Neyaz'ın savaşa birlikte gittiği kardeşi Recep'i savaş sonrasında Ankara'da defnettiği ve daha sonra memleketine 38 yaşında döndüğü bilgisine de yer verilmektedir (Karakuş, s. 28).

Yazar; özellikle her hikâyenin sonunda adı geçen şehit ve gazilerin göstermiş oldukları kahramanlıkların bugünün gençlerine örnek olması, o kahramanların sahip oldukları şuurun farkına varılması ve idrak edilmesi gerektiğini sık sık vurgulamaktadır. Hikâyede geçen "Geride kalanlarımıza Çanakkale ruhu ve imanını anlayabilecek akıl ve gönül nasip etsin..." (Karakuş, s. 22) ifadeleri yazarın bugün farkına varılmasını istediği şuurunu açıkça ortaya koymaktadır. Bugün Balkanlar'da yaşayan Türkler ile var olan bağlarımızı daha da güçlendirmek için yazarın hikâyelerde bahsettiği şuurunu hepimizin idrak etmesi şarttır. Bu şuurunu idrak etmenin en kolay yolu o kahramanların hikâyeleri hakkında bilgi sahibi olmak ve onu gelecek nesillere aktarmaktır. Bu noktada da bu kitap, bizlere rehberlik edecek önemli bir kaynaktır.

Hikâyelerin bazı bölümlerinde, gazilerin bugün yatmış oldukları mezarlarının başında bir mezar taşı bile olmadığı bilgisi verilmektedir. Vatan için büyük kahramanlıklar gösteren bu yiğit insanların bir mezar taşına bile sahip olmamaları çok acı bir durumdur. Bu kitap, hem içinde hikâyesi bulunan şehit ve gaziler için hem de adları unutulmuş, nesilleri kesilmiş binlerce kahraman için bir mezar taşı, bir kitabe niteliğindedir. Bu tarzda çalışmalar yapıldığı sürece bu kahramanlar asla unutulmayacaktır.

Kitapta yer alan hikâyeler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmek zorunda kalmasına rağmen bu coğrafyadaki Türk varlığının ve Türklük şuurunun devam ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Özellikle günümüzde tarih şuurundan uzak bazı kimseler tarafından Balkan coğrafyasında yaşayan

Türklere yönelik “Makedon, Makedon Türkleri, Bulgar, Bulgar Türkleri vb.” yakıştırmaların yapıldığı, “Türklük”lerinin tartışıldığı göz önünde bulundurulduğunda kitaptaki hikâyeler ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu kitap bizlere Balkanlar’da yaşayan Türkler ile Türkiye’de yaşayan Türkler arasında herhangi bir farklılık olmadığını, bu insanların aynı hedef uğrunda aynı cephelerde sırt sırta savaşarak bugün yaşadığımız toprakların “Türk” olarak kalmasında çok önemli roller oynadıklarını, mevzu vatan olunca Balkanlar’da yaşayan Türklerin gözlerini budaktan sakınmadıklarını göstermektedir. Balkan Türklüğünü anlamak ve Türklük şuurunun derinliklerine inmek isteyenler için önemli bir kitap.

Kaynakça

Karakuş, E. (2018). *Bir Hilâl Uğruna Balkan’dan Anadolu’ya...* . Ankara: Bengü.

Memişoğlu, H. (1995). *Bulgaristan’da Türk Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Ulutürk, R. (2017). *Bulgaristan Türkleri Kimlik Mücadelesi*. İstanbul: Diç.

Yalçinkaya, M. A. (2006). Osmanlılar Döneminde Bulgaristan. Osman Karatay (Ed.), Bilgehan A. Gökdağ (Ed.), *Balkanlar El Kitabı* içinde. Ankara: Araştırma ve Kültür Vakfı, 320-330.

Akgün, A. (2021). Totaliter Dönemde Bulgaristan Türk Edebiyatının Filizlendiği ve Soldurulduğu Yer: Narodna Prosveta Yayınevi'nin Türkçe Faaliyetlerinde Bilinmeyenler [Şaban M. Kalkan ile mülakat].
Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, 3(1), 141-154.

Totaliter Dönemde Bulgaristan Türk Edebiyatının Filizlendiği ve Soldurulduğu Yer: Narodna Prosveta Yayınevi'nin Türkçe Faaliyetlerinde Bilinmeyenler
The Establishment Where Bulgarian Turkish Literature Sprouted and Faded During the Totalitarian Period: Unknown Things in Turkish Activities of 'Narodna Prosveta' Publishing House

Konuşmacı: Şaban M. KALKAN
Hazırlayan: Atıf AKGÜN*

Öz

Görüşme (Mülakat), sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilen nitel araştırma türlerinden biridir. Bu metin, 1 Aralık 2020 tarihinde Şaban M. Kalkan ile İzmir Bornova'daki evinde gerçekleştirilmiş olan yarı yapılandırılmış görüşmede toplanan veriler neticesinde hazırlanmıştır. Bulgaristan Türk edebiyatında Narodna Prosveta yayınevinin konumunu belirlemeye yönelik görüşmenin soruları önceden hazırlanmıştır. Görüşme sırasında katılımcıya / konuşmacıya soruların yeniden düzenlenmesi ve ilgili konu üzerinde tartış-

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı, atifakgun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3893-4912

şabilmesi noktasında esneklikler sağlanmıştır. Sorulara verilen cevaplarda tarafımızca herhangi bir müdahalede bulunulmamış ya da yazıya geçirilmesi sırasında analitik yorumlamalara gidilmemiştir. Kalkan'ın vermiş olduğu cevaplar ham bilgi olarak bundan sonraki araştırmaların analizlerine imkân sunacak mahiyettedir ve kendi onayı ile metin haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Narodna Prosveta, Bulgaristan Türk edebiyatı, Şaban M. Kalkan.

Abstract

Interview is one of the frequently preferred qualitative research types in social sciences. This text has been prepared as a result of the data collected during the semi-structured interview held with Şaban M. Kalkan at his home in Bornova, Izmir on December 1, 2020. Interview questions were prepared in advance to determine the position of Narodna Prosveta publishing house in Bulgarian Turkish literature. During the interview, flexibility was provided to the participant / speaker in terms of rearranging the questions and discussing on the relevant topic. However, we did not intervene in the answers given to the questions or made analytical interpretations during their writing. The answers given by Kalkan are of a nature that will allow analysis of future research as raw information and have been translated into text with its own approval.

Keywords: Narodna Prosveta, Bulgarian Turkish literature, Şaban M. Kalkan.

Giriş

Balkanlarda kendine has çizgilerle gelişen mahallî Türk edebiyatları arasındaki Bulgaristan Türklerinin yazılı edebiyat tarihinde öyle bir yayınevi vardır ki totaliter dönemde bölge Türklerine hitap eden Türkçe kitapların -daha sonra hiçbir dönem erişilemeyecek yüksek trajalar ile- basılmasına o yayınevinde başlanmış ve devlet destekli bu yayınevi yine devlet politikalarının bir sonucu olarak Türkçe yayınlarına son vermiştir. O döneme ait Türkçe edebî eserlerin tamamında ve o dönemden söz eden herhangi bir akademik çalışmanın künyesinde Narodna Prosveta yayınevini görmek mümkündür.

Narodna Prosveta birçok Sovyet ülkesinde olduğu gibi sosyalist rejimin ideolojik bir aygıt olarak gördüğü “basın-yayın” faaliyetinin Bulgaristan'daki temsilcisiydi. Narodna Prosveta, totaliter dönem Bulgaristan'ında basın yayın faaliyetlerindeki devlet kartelinin de adıydı ancak Bulgaristan Türkleri için başkaca anlamlar ifade etmekteydi. Bulgaristan Türklerinin edebiyat faaliyetlerinde birlikte yaşadıkları komşu millet tarafından akredite edildiklerini, yayın faaliyetlerinde belli bir disiplini yakaladıklarını ve devlet nezdinde dikkate alındıklarını ifade eden bir meşruiyet zeminiydi aynı zamanda. Yayınevinin ideolojik kimliğinden ve Türkçe yayınların muhtevastındaki rejim tasallutundan ileride rahatsız olmayacak Bulgaristan Türk edebiyatçısı oldukça azdır ancak yayınevinin şeklen de olsa Türk-

çeye yol vermiş olması ve bu suretle de bölgedeki Türk edebiyatına o dönemde can suyu sunmuş olması, bugün herkesin hemfikir olduğu bir husustur. Röportaj başlığında özellikle ileri sürdüğümüz edebiyat faaliyetlerinin “filizlendiği ve soldurulduğu yer” metaforu kuşkusuz bir tarihî gerçekliğe dayanır. 1960'lara kadar derin bir sessizlik içerisinde olan Bulgaristan Türklerinin edebiyat eserlerinin birçok edebî türdeki ilk örnekleri bu yayınevinde verilir ve 1970'lerde yine devlet eliyle bölge Türkleri bu imkândan mahrum bırakılarak filizlenen edebiyat inkitaya uğrattılır. Bu itibarla edebiyat tarihi bakımından o dönemin anlaşılmasında kritik öneme sahip bu yayınevinin işlevini ortaya koyan farklı kaynaklara ihtiyaç olduğu ortadadır. Bir dönem Bulgaristan Türklerinin edebiyat dünyasının merkezinde yer alan bu kuruluşun, o günlerde de kalem erbabı olan ve bugün aramızdan birer birer ayrılan edip zümresinin hafızasında birçok anıya ev sahipliği yaptığı bilinmektedir.

Bu röportaj çalışması bir tür sözlü tarih araştırmasının parçası olarak düşünülebilir. Bu bağlamda o dönem edebiyat camiasının nabzını tutmuş ve devrin tanıklarından biri olan Şaban M. Kalkan önemli bir şahsiyettir. İlerlemiş yaşına rağmen Kalkan, yorulmak bilmeyen iş disiplini ile Bulgaristan'daki basın-yayın faaliyetlerini günümüzde de yakından takip etmektedir. Narodna Prosveta'ya dönemin faal yazarlarından birinin gözünden bakmak; bugünkü bilgiler ile birlikte o günü o devrin insanları ile anlama çabamızın bir gereğidir. Şaban Kalkan'ı kısaca tanımak bu röportaj için ifade ettiği önemi anlamak için yeterlidir. Onun bildiğimiz faaliyetleri yanında burada ayrıntılara giremediğimiz için yer vermediğimiz daha nice etkin görevleri olduğunu tahmin etmek de zor değildir. Narodna Prosveta yayınevi hakkında kendisiyle gerçekleştirdiğimiz bu röportajdaki veriler, bazı soru işaretlerini giderecek, bilim araştırmacısının arzu ettiği bazı yeni soru işaretlerine de neden olacaktır. Bulgaristan Türk Edebiyatı ve Türk dili faaliyetleri konularında çalışanların dikkatini çekeceğini umduğumuz bu söyleşideki bilgiler, bazı konuları aydınlatacak, birçok konuda araştırmacılara yorum yapma imkânı verecektir. Röportajda isimleri zikredilen şahsiyetler arasında yıllarca Türkiye'de “Tuna” dergisini çıkaracak olan Mehmet Çavuş'un, Bulgaristan Türklerinin ilk romancısı olarak bilinen Sabri Tata'nın, şair Sabahattin Bayram'ın, yazar Ali Kadir'in ve daha birçok önemli şahsiyetin bilinmeyen eylemleri ile yer almış olması, söyleşinin edebiyat tarihi bakımından ifade ettiği değeri gösteren birkaç örnektir.

Şaban Mahmudov-Şaban M. Kalkan Kimdir?

Bulgaristan'ın Razgrat iline bağlı Şeremet (Veselest) köyünde doğdu. İlk ve ortaokulu köyünde, lise eğitimini Kubrat kentinde tamamladı. Şumnu'da öğretmen enstitüsünün Tarih-Rusça-Türkçe Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı. Daha sonra Şumnu'daki Tıp Enstitüsü'nün Köy Hekimliği Bölü-

mü'nden mezun oldu ve uzun yıllar köy hekimliği yaptı. Mahmudov, 1989 yılında zorunlu göçe tabi tutularak İzmir'e yerleşti. Türkiye'de "Kalkan" soyadını alan şair İzmir'de bir devlet hastanesinde görev yaparak 2003 yılında emekli oldu. Edebî şahsiyeti yanı sıra Bulgaristan Türklerinin edebiyat tarihi üzerinde çok sayıda araştırması yayınlandı. Uzun yıllara dayalı titiz ve sabırlı araştırmaları neticesinde Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'da dahi bulunamayan birçok edebiyat eserini, sahibi olduğu zengin arşivinde muhafaza edebilmiştir. Balkanlarda yaratılan Türk Edebiyatlarını, Türkiye ve Türk Dünyası'na tanıtan önemli isimlerden biridir.

Kalkan'ın ilk şiiri "Mektep" adıyla 1953 yılında *Eylülcü Çocuk* gazetesinde yer aldı. 1960-1962 yılları arasında Deliormanlı Türk şair ve yazarların kurduğu "Bahar" adlı edebiyat derneğinin başkanlığını yaptı. İlk şiiri kitabı 1966 yılında *Gerginlik* adıyla devletin resmî yayınevi Narodna Prosveta tarafından yayınlandı. 1967 yılında *Halk Gençliği* gazetesinin açtığı şiir yarışmasında "Altın Yüzük" ödülüne layık görüldü. Edebiyat yaşamının Bulgaristan yıllarında dönemin sosyal şartlarının bir sonucu olarak idealist bir tavırla sosyalist edebiyat anlayışını benimsedi. Bu dönemki şiirlerinde yoğun olarak Deliorman, yurt sevgisi, gurbet, barış ve özgürlük konularını lirik bir üslupta ve barışçı bir dille ele aldı. Bazı şiirlerinde millî duyguları anlatırken örtülü anlatıma ve sembollere başvurdu. Edebî üreticiliğini Türkiye'de de sürdüren şair çocuklar için de şiirler yayınladı. Son dönem şiirlerinde Türkçe ve Türk dünyası sevgisini sıklıkla işledi (Akgün, 2018).

Şaban M. Kalkan'a Türk dünyası edebiyatı alanındaki faaliyetleri ve Azerbaycan'la dostluk ilişkilerinin genişletilmesindeki hizmetlerinden dolayı, Azerbaycan hükümetine bağlı bilim kuruluşu VEKTOR Beynelhalk İlim Merkezi (International Scientific Center) tarafından, 2007 yılında "fahri doktor" payesi verilmiştir. 2009 Bulgaristan kültür ve edebiyatına katkılarından dolayı, "Nikola İkonomov", ödülüne layık görülmüştür. Beşinci Uluslararası "Lirik Sesler – Sofya 2016" Şiir yarışmasında "Nostalji" adlı şiiri, İvan Doynov'un çevirisi ile özel ödül almaya hak kazanmıştır.

Bu bilgilerden sonra Şaban M. Kalkan ile gerçekleştirdiğimiz mülâkatın metnini istifadenize sunarız:

Soru 1: Öncelikle Narodna Prosveta yayınevinin Bulgaristan Türk Edebiyatı için ifade ettiği anlamı sizden dinlemek isteriz.

Narodna Prosveta yayınevinin Bulgaristan Türk Edebiyatı için çok önemli bir kuruluş olduğunu öncelikle belirtmek istiyorum.

Onun tarihi önemini anlamak için kısaca kuruluşundan ve icraatlarından bahsedeceğim. Bulgaristan’da 9 Eylül sosyalist devriminden sonra komünistler iktidarı ele geçirdi. Halka ve yeni nesle programlarını daha iyi anlatmak ve halkın desteğini almak için 1945 yılının ilk aylarında sovyet modeli Prosveta yayınevini kurdular. Birinci sınıftan on birinci sınıfa kadar ders kitaplarının basılmasını ve yayınlanmasını kontrol altına aldılar.

1949 yılında Bulgaristan Komünist Partisi’nin IV. Kongresi yapıldı. Bu kongrede bütün okulların, Türk okulları dâhil devlet okulu haline getirilmesi kararlaştırıldı. Prosveta yayınevinin de “Narodna Prosveta” adını almasını karara bağladılar.

Yayınevi, 1945-1989 yılları arasında Prosveta ve Narodna Prosveta adlarıyla faaliyet gösterdi. 1989 yılında komünist rejim iktidardan düşürüldü. 1990 yılının ilk günlerinde tekrar Prosveta (Maarif) yayınevi olarak görevine devam etti.

Bugün Prosveta-Sofya yayınevi ders kitapları, yardımcı ders kitapları ve pedagoji içerikli kitaplar yayımlamaktadır. 75 yıldır Bulgaristan’ın eğitimine ve kitap yayıncılığına kesintisiz hizmet vermektedir. 75 yıl zarfında Prosveta yayınevinde 1600 uzman çalıştı. 2020 yılında 140 editör, ressam, tasarımcı görev yapmaktadır. Bunların dışında Bulgaristan’ın bütün şehirlerinde kitap satış merkezleri vardır.

Bugüne kadar 75 yıllık süre zarfında 50000 müellif ve ressam ile çalışıldı. Bunların arasında Bulgaristan’ın önde gelen bilim adamları, yazarları, ressamları ve eğitim uzmanları yer almaktadır. Bu müellifler arasında 120 dolayında Bulgaristan Türk yazar, şair ve bilim insanı da yer almaktadır.

Prosveta yayınevi –Sofya, 75 yılda on sekiz bin (18000) başlık altında, 2100000 (iki milyon yüz bin) tiraja ulaşabilmiş tek yayınevidir.

Soru 2: Narodna Prosveta Yayınevi’nin, Türkçe yayın faaliyetlerine yaklaşımı nasıl olmuştur?

Narodna Prosveta yayınevinin Türkçe kitaplar bölümü daima komünist partisinin ve devlet güvenlik organlarının gözetimi altındaydı. Girenler, çıkanlar yoklanır, kimlikleri ve giriş çıkış saatleri kayda alınır.

Uzun yıllar Türkçe kitaplar şubesini yöneten Sabri Demirov bir görüşmemizde bana şunları söylemişti:

- “Esefle söylemeliyim, ilk yıllarda burada çalışan Bulgar arkadaşlar bizi yarırdılar. Halk meclisinde mebus olduğumu anlayınca biraz yumuşadılar, selam alıp vermeye başladılar. 1954 yılında partinin kararı ile parti yayınevinde çalışanlar, Sabri Tatov, Enver İbrahimov, Bahaeddin Çakırov ve Fahri Erdinç bizim ya-

nımıza, Narodna Prosveta yayınevine aktarıldılar. Partinin maksadı Türkçe kitap yayınlarını tek çatı altında toplayıp daha rahat kontrol etmekte. Bu şekilde Türkçe politik, edebî, bilimsel ve popüler kitaplar bizim yayınevinde yayınlanmaya başladı. Artık yalnız okul kitapları değil Türklerin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir sektör oluşturuldu. Beni başredaktör yardımcısı yaptılar. Başredaktör olarak daima partinin güvendiği bir Bulgar gönderiliyordu.”

Soru 3: Türklerden Yayınevinde çalışan oldu mu? Görevleri hakkında bildiklerinizi paylaşır mısınız?

Ben ilk defa 1959 yılının Şubat ayında Narodna Prosveta yayınevine Ali Kadırov ile birlikte gittim. Türkçe okul kitapları hazırlayan şubede Nabi İbrahim, Enver İbrahim, Ahmet Yakuboğlu, Dimitır Blagoev, Kiril Georgiev, Yordanka Simenova, Milka İvanova ve Nadya Atanasova çalışıyordu. Onların dışında üslup redaktörü olarak Türkiyeli mültecilerden İsmail Özdemir ve Fatih Başakıncı da vardı.

Politik ve edebî şubede de Kolü Belçev yönetmen, redaktörlerden de Sabahattin Bayramov, İshak Raşidov, Kemal Pınarcı, Muhiddin Mehmedov, İvan Kazanciev, üslup redaktörü olarak Hüseyin Karsan, Ayten Aşkın, Rauf Alper vardı. Bu iki şubede çalışanlar 1156 ilkokul ve ortaokuldaki yaklaşık 110000 öğrenciye Türkçe kitapları hazırlıyorlardı.

1959 yılının sonunda Türk okulları Bulgar okulları ile birleştirildi. Türkçe okul kitaplarının yayınlanması azaltıldı. Redaktörlerin yarısı işten atıldı.

Soru 4: Narodna'da yayımlanmış kitabı olan bir Bulgaristan Türkü olarak yayınevinde edebiyat eserleri yayınlanan diğer Türkler ile ilişkileriniz nasıldı? Birlikte faaliyetleriniz oldu mu?

Kitapları yayınlanan arkadaşlarla görüşüp konuşuyorduk. “Yeni Hayat” dergisinde, “Halk Gençliği” ve “Yeni Işık” gazetelerinde kitaplar hakkında yayınlanan eleştirileri değerlendiriyorduk.

En ilginç anılarımdan birini sizinle paylaşayım. 1973 yılında Bulgar Yazarlar Birliği'nin III. Büyük Kongresi Sofya'da halk meclisi binasında yapıldı. Kongre üç gün sürdü. Yazarlar birliği üyeleri, parti yöneticileri, başta Todor Jivkov olmak üzere hepsi oradaydı. Sovyetler Birliği yazarlar delegasyonu, diğer sosyalist ülkelerden misafirler de davet edilmişti. Bulgaristan Türk yazarlarını da Yeni Işık gazetesi (Nova Svetlana) bu kongreye özel misafir olarak davet etmişti. Davet edilenler arasında Mehmet Çavuşef, Sabri Tatov, Kemal Pınarciev, Lütfi Demirov, Latif Aliyev, Mustafa Mutkov, Sabahattin Bayramov, Süleyman Yusufov, Naci Ferhadov, Şaban Mahmudov ve daha birçok arkadaş (Toplam 15 kişi) hazır bulunduk.

Kongrenin ikinci günü Bulgar Yazarlar Birliği'nin raporu okunduktan sonra biz Türk kökenli yazarlar toplandık. Mehmet Çavuşev yazarlar birliğine Türk kökenli yazarlar olarak üye kabul edilmemizi, ben (Şaban Mahmudov) ise 1970 yılında Türkçe kitap yayınına son veren Narodna Prosveta yayınevinin Türkçe kitaplar yayımlamaya yeniden başlamasını teklif edelim dedik.

Görüşüğümüz arkadaşlar teklifi heyecanla karşıladılar. Biz, Mehmet Çavuşev ve ben dilekçeyi yazmak için oturuma girmedik. Ben kongre sekreteryasından dilekçe için bir kâğıt aldım. Dilekçeyi ve isteklerimizi yazdık. Dilekçenin ekine orada bulunan Türk yazarların cetvelini de ilave ettik. Cetveli ben yazdım. İlk olarak benden yaşlı olduğı için Mehmet Çavuşev'i yazdım. 1. Mehmet Çavuşev, 2. Şaban Mahmudov, 3. Sabri Tatov, 4. Kemal Pınarciev, 5. Süleyman Yusufov, 6. Sabahattin Bayramov, 7. Mustafa Mutkov, 8. Naci Ferhadov, 9. Lütfi Demirov ve diğerlerini.

Dilekçeyi imzaya açtım. Hiçbir arkadaş gelip imzalamadı. Mehmet Çavuşev çok üzgün olarak:

- Şaban Mahmut ne yapalım? Dilekçeyi verelim mi?
- Vereceğiz Çavuşev, sen imzaladın, ben de imzaladım. Ben götürüp vereceğim. Dedim.

Dilekçeyle doğru kongre sekreteryasına gittim ve orada Bulgar Yazarlar Birliği başkan yardımcısı Evtim Evtimov'u buldum. Dilekçeyi okudu:

- "Ben sorularınızı yönetim kurulunda gündeme getireceğim, Mahmudov", dedi. Dilekçeyi aldı ve kongre sekreteryasındaki memur kıza:

- "Bu dilekçeyi protokole ekle", dedi.

Ben oturuma döndüm. Mehmet Çavuş'tan başka hiçbir arkadaş dilekçenin kaderini sormadı. Yıllar geçti yazarlar birliğinden de bir cevap gelmedi.

Soru 5: Bulgaristan Türk edebiyatçılarının yayınevi ile olan münasebetlerinde tanık olduğunuz veya duyduğunuz ilginç anıları bizimle paylaşır mısınız?

Şumnu Öğretmen Enstitüsü'nde öğrenciydim. Ali Kadırov ile onun yazdığı "Yeşil Mağara" romanı üzerine sık sık tartışıyorduk. Romanın başkahramanı Murat, Şumnulu bir Türk genci, Bulgaristan Komünist Partisi'nin gizli alan gençlik kolu üyesi, 1936 yılında İspanya'daki iç savaşa gider. Orada İspanyol komünistleri ile İspanyol diktatör Franko'ya karşı savaşı. Orada savaşta bir İspanyol kıızı ile tanışır, savaş sonunda Bulgaristan'a dönüş yolunda, Sırbistan sınırını illegal olarak geçerken eşiyile beraber Sırp askerleri tarafından vurulup öldürülürler.

Ben her konuşmasında romanın başkahramanı olan Murat'ın sağ olarak Bulgaristan'a dönmesini söylüyordum. Bir gün bana:

"- Mahmudov, senin teklifini kabul ettim. Murat sağ kalacak, sevgilisi sınırdan öldürülecek" dedi. Ben de "- Doğrusu bu. Sosyalist rejimde olumlu başkahraman ölmez, savaşa devam eder. Romanının yayınlanması için önemli bir şarttır bu. Bu eserin Sosyalist dönemde Bulgaristan Türk edebiyatında yayınlanacak ilk Türkçe roman olacak. Kontrol, bu şartları mutlaka göz önünde bulunduracak", dedim.

Ali Kadırov: "-Haklısın" dedi ve gülümseyerek başını salladı.

1959 yılının II. sömestir sınavları sona ermiş, köylerimize yaz tatiline gidecektik. Haziran ayının son günleriydi. Hazırlık yapıyordum. Ali: "- Mahmudov, köylerimize gitmeden önce seninle ikimiz benim şu Yeşil Mağara romanı için Narodna Prosveta yayınevine gidip, yayınevindikilerin fikrini öğrenelim." Ben: "Akşama daha vakit var. Hazırlanıp gece treni ile Sofya'ya gidelim. Şumnu-Sofya 7-8 saat", dedim. Dediğimiz gibi yaptık. Sabahında Sofya'daydık. Doğruca yayınevine gittik. Türkçe edebî eserler sorumlusu Kolü Belçev'in kapısını çaldık. Bizi çok iyi karşıladı. Ne için geldiğimizi söyledik. Kolü Belçev'in yüzünün rengi değişti:

"- Hikâye kitabı olsa problem yok. Roman deyince durum değişti. Sizi ben yayınevi müdürü Vugulev'e göndereyim", dedi. Telefona uzandı. Durumu ona izah etti. Gelsinler demiş. İkinci kata çıktık, kapıyı çaldık. Bizi gülümseyerek karşıladı. Kahveler geldi. "- Romanı hanginiz yazdı", dedi. "- Ben yazdım," dedi Ali. - "Ali Kadırov, arkadaşımın adı Şaban Mahmudov." - "İkiniz de Şumnu'da öğrenciymişsiniz". "- Evet", dedik. "- Bana kısaca romanın içeriğini ve başkahramanın ne için savaştığını anlat!"

Ali kısaca anlattı. Müdür, Ali'ye dönerek: "- Güncel bir konu, Bulgaristan komünistleri İspanya'da kahramanca savaştılar. Birçok arkadaşım orada savaşta öldü. Şumnu'dan bir-iki arkadaşı tanıyordum. Benim kardeşim de orada yaralandı, kurtulamadı. Başkahramanın adı neydi? "- Murat", dedik. Müdürün yüzü buruştu. "- Genç arkadaş! İspanya'da 160 civarında Bulgar komünisti savaştı. Onların arasında yalnız 2-3 Türk vardı. Romanın başkahramanının adının Bulgar adı olması daha doğru olur. Ne diyeceksin?" Ali usulcacık başını kaldırdı. Bana da baktı ve dedi ki: "-Ben Murat'ın doğduğu evi, anasını, babasını, kardeşlerini tanıyorum. Murat için onlardan bilgi aldım. Onun adını değiştirmem mümkün değil. Bulgar asıllı kahramanları Bulgar arkadaşlar yazsın."

"- Genç arkadaş, roman bir kişi için yazılmaz. Roman kahramanı tipik olmalı. Siz bu konuyu tekrar düşünün."

Ali Kadırov: "- Değiştirmem, mümkün değil."

“– Siz düşünün ben beklerim”, dedi.

Masanın üzerindeki kahvelerimiz yarım kaldı. Kalktık ve kısık seslerle: “- Hoşça kalın!” dedik. Çıktık. Doğru Sofya garına gittik. Şumnu’ya döndük.

Bulgaristan Türkleri Edebiyatında ilk Türkçe romanın yayınlanmasının henüz imkânsız olduğunu böylece anladık. Ben her şeye rağmen, bir gün bu yayınevinde ilk şiir kitabımı yayımlatmak için adresini not defterime yazmıştım:

Devlet Yayınevi “Narodna Prosveta”, Ulitsa (Sokak), “Vasil Drumev”, N:37, Sofya.

Soru 6: Yayınevinin Türkçe faaliyetlerinin sona erme sürecini bir de sizden dinlemek isteriz.

1956 yılında Todor Jivkov partinin başına geçti ve ilk icraatlarından biri de gizli yapılan Nisan Plenumu (Genel toplantı) oldu. Plenumda Bulgaristan’da yaşayan azınlıkların 30 yılda eritilmesi ve güç kullanılarak tek millet haline getirilmesi kararları alındı. Bu kararlar yavaş yavaş yerine getirilmeye başlandı. Narodna Prosveta yayınevinde yayınlanan Türkçe kitapların sayısının azaltılması ve okul kitaplarının basılmasının sonlandırılması, Türkçe kitaplar sektörünün kapanmasına neden oldu.

Bu konuyu o yıllarda sektörün baş redaktör yardımcısı Sabri Demirov, Razgrad’taki bir görüşmemizde bana şöyle anlattı:

- 1970 yılının başında yeni gelen müdür Asen Stanov. Bir sabah işte, önce beni sonra diğer altı arkadaşımı yanına odasına çağırdı. Partinin kararını anlattı. “Türkçe kitaplar sektörü 1970 yılının sonuna kadar kapanacak. Basımda olan birkaç kitap için Muhiddin Mehmedov, burada kalacak” dedi.

- Narodna Prosveta yayınevinde toplam yedi kişiydik. Çok şaşırдық. Başımız eğik olarak müdürün odasından çıktık. 20 Ocak 1970 yılında personel müdürü azli bize tebliğ etti.

- Biz başka iş verecekler diye bekledik. Vermediler. Yıllarca işsiz kaldık.

Soru 7: Narodna Prosveta yayınevinde kaç Türkçe kitap yayınlandı? Onlardan kaç Bulgaristan Türk yazarlarından, şairlerinden ve bilim adamlarından? Onların dışında diğer kitaplar hakkında neler biliyorsunuz?

Narodna Prosveta yayınevi Bulgaristan Türk edebiyatının gelişmesi ve dünyaya tanıtılmasında en önemli kurumdur. 1945-1989 yılları arasında Türkçe olarak okul kitapları, politik ve bilimsel 1100 kitap yayımlanmıştır. Bunlardan 120 tanesi

yerli Türk şairlerin, yazarların, bilim insanlarının eserleridir. Bu kitaplar arasında şiir ve hikâye yıllıkları, piyesler, dramlar, antolojiler, eleştiriler, sahne materyalleri, çocuklara mahsus şiir ve öyküler, şarkılar ve besteler yer almıştır.

120 kitabın dışındaki okul kitapları, politik ve edebî kitaplar, tıp ve spor içerikli kitaplar, ziraat ve tarih ile ilgili Türkçe yayınlanan 1100 kitabı şöyle tasnif edebiliriz:

I. Marksizm İçerikli Olanlar (1. Marks ve Engels'in özgeçmişleri ve eserleri. 2. Lenin ve Stalin'in özgeçmişleri ve eserleri. 3. Georgi Dimitrof'un ve Todor Jivkov'un özgeçmişleri ve demeçleri. 4. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve Bulgar Komünist Partisi'nin tarihleri)

II. Bulgar Yazarların Eserleri (İvan Vazof'un "Esaret Altında" romanı, Elin Pelin'in "Geraklar" romanı, Georgi Karaslavov'un "Tango" romanı, Hristo Botev'in, Nikola Vaptsarov, Hristo Smirnenski'nin ve daha birçok şairin şiirleri)

III. Türkiyeli yazar ve şairlerin eserleri (Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar muhtelif yazarların romanları, Hüseyin Rahmi "İşitilmedik Vaka", Reşat Nuri Güntekin "Çalığışu", Melih Cevdet Anday "Aylaklar", Sadri Ertem "Çıkırıklar Durunca", Sabahattin Ali "Kuyucaklı Yusuf", Yaşar Kemal "İnce Memed", Fakir Baykurt "Yılanların Öcü" ve daha birçok eser.)

IV. Türk Dünyası yazarlarının eserlerinden örnekler (Azerbaycan-Mirza İbrahimov, "Gelecek Gün" roman; Mehdi Hüseyinov "Abşeron" roman; Türkmenistan-Berdi Kerbabaev, "Aysultan" roman; Kazakistan-Sabit Mukanov, "Hayat Mektebi" Roman; Kırgızistan-Cengiz Aytmatov, "Cemile" roman; Özbekistan-Nibirükov, "Narinin Suları" roman.)

V. Sovyet yazarlarının eserlerinden birkaç örnek (1. M. Gorki-Ana, roman 2. M. Şolohov-Sakin Don, roman 3. Nikolay Oştrovski-Çelik Nasıl Sertleşti, roman 4. Boris Polevoy-Hakiki İnsan ve Hikayesi, roman)

VI. Dünya klasiklerinden örnekler (Viktor Hugo-Gavroş, roman, 2. Deniol Defoe-Robinson Cruzo, roman 3. Jack London-Deniz Kurdu, roman) ve daha yüzlerce şiir, öykü ve roman Narodna Prosveta yayınevi tarafından Türkçe olarak yayımlandı. Bulgaristan Türkleri bu eserleri Türkçe okudular.

Soru 8: Narodna Prosveta yayınevinde Türkçe yayımlanan kitaplara sansür uygulanıyor muydu?

Sosyalist ülkelerde sansür kelimesi yasaktı. Sansür kelimesinin yerine "kontrol" kelimesi kullanılıyordu. Onu da şöyle izah ediyorlardı: "Kontrol" yazara, şaire

olan güvenin son şeklidir veya kontrol, güvenin garantisidir.

Basındaki söz konusu kontrolü anlatmak için yaşadığım bir olayı anlatayım. 1965 yılının 1 Temmuz tarihinde “Gerginlik” adlı şiir kitabımı Narodna Prosveta yayınevine götürdüm, teslim ettim. Orada editör olan Sabahattin Bayramov bana şöyle dedi: “- Mahmudov, kitabın önce Türkçe yayınlar şubesinin şiir komisyonu tarafından okunacak. Olumlu (Başarılı) bulunursa üç eleştirmene analiz için verilecek, üç eleştirmenden en az ikisi analizleri ile birlikte *Gerginlik* şiir kitabı yayınlanabilir ifadesini yazıp imzalar ise kitabın 1966 yılının planına alınacak, fakat kitap yayına gitmeden önce biz seninle şiirleri bir defa daha beraber okuyup son şekli vereceğiz”, dedi. Eleştiriler olumlu gelmiş, kitabım 1966 yılının kataloğuna girmişti.

21 Ocak 1966 yılında saat 8:00 olmak üzere beni Narodna Prosveta yayınevine çağırdılar. Gittim. Sabahattin Bayramov ile “Gerginlik” kitabına son şeklini verdik. Eleştirmenler teslim ettiğim 58 şiiri başarılı bulmuş lakin şiirlerimin yazıldığı tarihleri, yerleri, alıntıları, ithaf ettiğim arkadaşların isimlerini hepsini çizmişlerdi. İtiraz ettim. Şube şefi Belçev’e gittim. Kolü Belçev sadece birkaç şiire alıntı ve tarih yazabileceğimi söyledi. Biz de öyle yaptık. 1966’da “Gerginlik” öyle yayınlandı.

Bir yıl sonra Narodna Prosveta yayınevinden bir yazı aldım. Beni “Eleştirmenler” cetveline almışlar ve analiz için bir arkadaşımın şiir kitabını da bana göndermişlerdi.

Kitapla beraber şöyle bir yazı da vardı:

- Şu şartlara göre değerlendir:

1. Şiirlerde sosyalizme sadakat ve vatan sevgisi ara.
2. Şiirin yazıldığı türün kurallarını ara: (a. Hece vezninde kafiye ve durak b. Serbest vezinde iç ve dış kafiye, duygu ve duygunun uzunluğu ve kırılması)
3. Şiirlerde Türkçenin gücünü değerlendir.
4. Şiirlerin parazitlerden temizlenmesini sağla. (Yazıldığı yer, tarih, alıntı ve ithaflar)

Ben şiirleri okudum ve bu şartlara göre analizimi yazdım ve bazılarını “Yayınlanabilir” imzama koydum. Diğer şiirler ise yukarıdaki şartlara cevap vermiyordu. Onlarda Bulgar ve Türk şairlerden alınmış mısralar, kıtalar, uygun olmayan başlıklar, şiirden uzak anlatımlar vardı.

1945-1989 yılları arasında Narodna Prosveta yayınevine yüzün üzerinde şiir kitabı geldi, onlardan yalnız 28'i yayına uygun bulunmuştu. Yayınevinin Türkçe kitaplar sektörü kapanmazdan önce 1969 -1970 yıllarının yıllık planlarında yerli Türk yazar ve şairlerden 24, Bulgar Sovyet ve dünya yazarlarından da tercüme-leri yapılmış 24 eser vardı. Bunlar, sona eren bir dönemin son eserleriydi adeta. Hepsi komisyonlardan geçmiş, basıma hazır durumdaydılar. Yayınlanamadılar. Onlardan aklıma gelen birkaç örnek şöyledir: Muharrem Tahsinov'un "Akıntıya Karsi", Yusuf Ahmedov'un "Benli Kız", Ahmet Tımışev'in "Dostluk", Sabri Tatov'un "Pehlivanoğulları", Halit Aliosmanov'un, Lütfi Demirov'un, Ömer Osmanov'un, Ali Lütfiv'in romanları, yerli Türk şair ve yazarların eserlerinden derlenen yıllıklar, "1968-Bıraktığı Hikayeler," "1968-Bıraktığı Şiirler", İsmail Çavuşev'in "Karıncalar Sofrası" adlı çocuk öyküleri, Şaban Mahmudov'un "Mavi Güvercin" adlı çocuk şiirleri, Durhan Hasanov'un, Alış Saidov'un, Mülazim Çavuşev' in, Necip Karabacakov'un, Sabri İbrahimov'un şiirleri ve daha onlarca eser basılamayan eserler arasında yer aldı. Şunu da ilave edeyim bu eserlerin hiç biri müelliflerine iade dahi edilmemiştir.

1945-1989 yılları arasında Narodna Prosveta yayınevinin yayınladığı binlerce Türkçe kitap ile gelişen ve değişen Bulgaristan Türkleri edebiyatının ve Türkçenin bu çok önemli varoluş sürecinde Narodna Prosveta yayınevinde yaşanan sancılar ise en başta kontrol dediğimiz sebepten kaynaklandı. Kontrol dediğimiz sansür, evrensel özgürlüğü yok saymasına rağmen, yayından önce kontrolden geçen Türkçe eserler, Bulgaristan Türkleri edebiyatının özgünlüğünü korumasını ve belli bir seviyeyi yakalamasını sağladı diye düşünüyorum. Son söz olarak Narodna Prosveta yayınevinde çeşitli konularda yayınlanan beş Türkçe kitabın künyelerini, mülakatın daha inandırıcı ve değerli olması düşüncesiyle bilginize sunmak isterim:

1. TATARLI, İbrahim (1964). "Bulgaristan Türkleri Edebiyatı:1944-1964", Redaktör: Sabahattin Bayramof, Tiraj: 2079.

2. PARUŞEF, Parşkev (1965). "Umut Dünyası" Derleme, (Türk Yazarlarından Öyküler), Redaktör: Tuğrul DELİORMAN, Tiraj: 3079.

3. HAFUZOF, Süleyman (1955). "Bulgar Şairleri Antolojisi", Çeviren: Fahri ER-DİNÇ, Redaktör: Riza Mollof, Tiraj: 2000.

4. MEMOVA, Hayriye; BOEF, Emil (1964). "Rodop Manileri", Redaktör: Sabri Tatov, Tiraj: 3000.

5. LALOV İ., YANAÇKOF V., KONSTANTİNOVA M. (1969). "Vatan Harbinden Sayfalar", Bulgarcadan Çeviren: Şükrü Tahirof, Redaktör: Muhiddin Mehmedeminof, Tiraj: 1088.

Sonuç

Görüşmede elde edilen veriler, katılımcının araştırma konusu için ne kadar uygun bir kişi olduğunu açıkça göstermektedir. Kalkan'ın zengin arşivi ve Narodna Prosveta yayınevi ile olan sıkı ilişkileri bu uygunluğun en temel iki göstergesidir. Genel anlamda Balkan Türkleri edebiyatı tarihi bakımından oldukça önemli bir kuruluş olan Narodna Prosveta'da Türkçe yayın döneminin sona ermesinin üzerinden yaklaşık elli yıllık bir zaman geçmiştir. Şaban M. Kalkan'ın yaşı itibarıyla Narodna Prosveta'nın kuruluşuna, Türkçe faaliyetler bakımından altın yıllarına ve sonrasında Türkçe faaliyetlerinin sona erdirilmesine tanık olduğu görülmektedir. Kalkan'ın görüşme sorularına verdiği cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde, Bulgaristan'da 1940'lardan sonra yetişen Türk aydınlarının Narodna Prosveta adı altında Türkçe yayınlara sunulan devlet imkânını olumlu karşıladıkları ve bu imkândan istifade etmeyi amaçladıkları görülür. Aynı şekilde zaman içerisinde yayınevini azalan ve sona eren Türkçe faaliyetlerinin, bölgedeki kalem erbabı Türkler için bir hayal kırıklığı olduğu da görüşmede elde edilen veriler arasındadır.

Kaynakça

Akgün, A. (2018). "Şaban M. KALKAN" Maddesi, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı & Ahmet Yesevi Üniversitesi. (Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/saban-mahmudoglu-kalkan>)

Akgün, A. (2016). *Balkan Türklerinin Muhacir Edebiyatı İncelemeleri*. Ankara: Grafiker Yay., 119-149.

Akgün, A., Uçkun R. (2012). Bulgaristan Türkleri Edebiyatı'nın Türkiye'deki Temsilcileri ve Dr. Şaban M. Kalkan. *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*. C. 2, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 343-368.

Şenel, Ü. (1992). Türkçenin Vurgunu Bir Deliorman Şairi: Şaban Mahmudoğlu Kalkan; Hayatı ve Eserleri: -1-. *Kardaş Edebiyatlar Dergisi*, 3(21), 34-38.

Türk Dünyasında Kıbatek Bülteni "Şaban M. Kalkan Özel Sayısı", KIBATEK Yay. İzmir, 23(3). Nisan 2005.

Şaban M. KALKAN'ın Eserleri:

Kalkan, Ş. M. (1966). *Gerginlik*, Sofya: Narodna Prosveta. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (1967). *Deliorman'dan Sesler* (Glasove Ot Ludogorieto), Razgrat: Komsomol İl Komitesi Yayını. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (1969). *Deliorman Şarkıları*, Razgrat: Vatan Cephesi

Yayınları. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (1972). Çujdenets Ne Sım (Yabancı Değilim), Razgrat: Komsomol İl Komitesi Yayını

Kalkan, Ş. M. (1974). Sevda Rüzgârı, Razgrat: Vatan Cephesi Yayınları. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (1998). Turnalar, İstanbul: Ayhan Matbaası. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2000). Yağmurlu Sonbaharda Aşk, İzmir: Ensa Yayınları. (Çeviri)

Kalkan, Ş. M. (2006). Sevda Soneleri, İzmir: Etki Yayınları. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2008). Kıbatak Uluslararası Şiir Antolojisi, İzmir Kıbatak Yayınları. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (2009). Pratenitsi Na Tıgata (Hüznün Elçileri), Bulgar Yazarlar Birliği Yayını, Razgrat: Dobrev Pres Yayınevi. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2010). Sağlık Alfabeti, İzmir: Kıbatak Yayınları. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2011). Altın Bağ (Azerbaycan Soneleri), İzmir: Kıbatak Yayınları. (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2012). Azerbaycan Sonetleri "Vektor", Bakü: Beynəlxalq Elm Mərkəzi Yayınları (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2012). Sıcak Gurbet, İzmir: Kıbatak Yayınları, (Şiir)

Kalkan, Ş. M. (2013). Rodoplar'dan Esintiler, İzmir: Kıbatak Yayınları. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (2015). Tuna Boyu'ndan Esintiler -II-, İzmir: Kıbatak Yayınları. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (2017). Rodop Öyküleri -I-, İzmir: Etki Yayınları. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (2017). Tuna Boyu Öyküleri -II-, İzmir: Etki Yayınları. (Antoloji)

Kalkan, Ş. M. (2017). Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Hiciv ve Mizah, Ankara: Bengü Yayınları. (İnceleme)

Kalkan, Ş. M. (2018). Bulgaristan Türk Şiiri C. I-II, Ankara: Bengü Yayınları. (İnceleme)

Çarlık Rusya'sında Balkan Topraklarının Dil, Kültür ve Coğrafi Açından İnceleme Çalışmaları/
*Studies of the Balkan Lands in Terms of Language, Culture, History and
Geography in Tsarist Russia*
*Muvaffak DURANLI

Perspectives of Teaching in English in Gagauzia in Moldova/
Moldova Gagauzya'da İngilizce Öğretim Perspektifleri
*Halil KÜÇÜKLER / *Aliona CURDOĞLO

Üsküp'te Türkçe Eğitimi ve Türkçenin Genç Nesil Tarafından Öğrenilmesi Üzerine/
On Turkish Education in Skopje and its Learning by Young Generation
*Elifnur YILDIZ YALÇINDAĞ

Mehmet Behçet Perim'in Şiirlerinde Milli Kimlik ve Kültür Unsurları/
The National Identity and Cultural Elements in Mehmet Behçet Perim's Poems
*İsmail Alperen BİÇER

1878 Berlin Antlaşması Sonrası Bulgaristan ve Şarki Rumeli'de
Osmanlı Devleti'nin Türk Dili Politikası Üzerine Bazı Tespitler/
*Some Observations on the Turkish Language Policy of the Ottoman Empire in Bulgaria and Eastern
Rumelia after the Berlin Treaty of 1878*
*Umut SOYSAL

Luan Starova'nın Keçiler Dönemi Romanına Bir Bakış/
A Review of Luan Starova's Novel The Time of the Goats
*Sema VATANSEVER

Gagauzcadaki Diyalektik Sistemin Genel Özellikleri/
General Features of the Dialectical System in Gagauz
*L. A. POKROVSKAYA (Çev: Bülent HÜNERLİ)

KIŞ-WINTER2021
ISSN: 2667-6699

